II 18231

ACADEMIA ROMÂNĂ
SECȚIA DE FILOLOGIE ŞI LITERATURĂ

LIMBA ROMÂNĂ

LVI

DIN CUPRINS:

• **ANDREI AVRAM**, Note etimologice • **EMANUELA DIMA**, Discipline ştiinţifice implicate în studierea păstoritului românesc Argumente şi concluzii • **MARCELA STAN**, Pronumele *dânsul* în limba română actuală •

3 / 2007

EA

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

COMITETUL DE REDACŢIE ROMÂN

Acad. MARIUS SALA – redactor-şef, GH. CHIVU – redactor-şef adjunct, ALEXANDRU MAREŞ – redactor-şef adjunct, DORU MIHĂESCU – secretar de redacţie, GR. BRÂNCUŞ, VALERIA GUŢU ROMALO, THEODOR HRISTEA, CAMELIA STAN, LAURA VASILIU, RODICA ZAFIU

COMITETUL DE REDACŢIE INTERNAŢIONAL

SILVIU BEREJAN (Chişinău), KLAUS BOCHMANN (Leipzig), ANATOLI CIOBANU (Chişinău), JIŘÍ FELIX (Praga), TERESA FERRO (Udine), CHRISTIAN IONESCU (Santiago de Compostella), CICERONE POGHIRC (Paris), TAMARA REPINA (Sankt-Petersburg)

Revista „Limba română" are 4 numere pe an.

Toate comenzile pentru revistele apărute la Editura Academiei Române se vor adresa la:

La revue „Limba română" a 4 numéros par an.

Toute commande de l'étranger pour les revues parues aux Éditions de l'Académie Roumaine sera adressée à:

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050711, Bucureşti, România, tel. (4021) 318 8146, (4021) 318 8106; fax (4021) 318 2444; e-mail: edacad@ear.ro; adresa web: www.ear.ro

RODIPET S.A., Piaţa Presei Libere nr. 1, sector 1, P.O. Box 33–57, Bucureşti, România, tel. (4021) 318 7000, (4021) 318 7001; fax (4021) 318 7002, (4021) 318 7003; e-mail: rodipet@rodipet.ro

ORION PRESS IMPEX 2000 S.R.L., P.O. Box 77–19, sector 3, Bucureşti, România, tel./fax (4021) 610 6765, (4021) 210 6787; tel. 0311 044 668; e-mail: office@orionpress.ro

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondenţă se pot trimite comitetului de redacţie al revistei „Limba română" pe adresa: Calea 13 Septembrie nr. 13, 050711, Bucureşti, România, tel. (4021) 318 8106, int. 2230.

Redactor: ALEXANDRA ARDELEA
Tehnoredactor: DOINA STOIA

© 2008, EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

II 18231

BIBLIOTECA „ASTRA"
SIBIU

.... 2022

LIMBA ROMÂNĂ

Anul LVI 2007 Nr. 3
iulie – septembrie

SUMAR

VIAŢA CUVINTELOR

ANDREI AVRAM, Note etimologice 239
PÂRVU BOERESCU, Dificultăţi ale etimologiei limbii române: *a răbda* 245
IULIA MĂRGĂRIT, Identitatea unui formant *-eza; -ăza (-ezi; -ozi)* 254
VIRGIL NESTORESCU, Note etimologice şi lexicale 265

LEXICOLOGIE

EMANUELA DIMA, Discipline ştiinţifice implicate în studierea păstoritului românesc. Argumente şi concluzii 269

TOPONIMIE

ADRIAN REZEANU, Toponimie urbană. Aşezări socioumane de origine rurală 287

GRAMATICĂ

MARCELA STAN, Pronumele *dânsul* în limba română actuală 295

ROMÂNA ÎN AFARA ŢĂRII

MARIUS SALA, Jiří Felix 307

LR, LVI, nr. 3, p. 237–336, Bucureşti, 2007

88470

RECENZII ŞI NOTE BIBLIOGRAFICE

GABRIELA PANĂ DINDELEGAN, *Elemente de gramatică. Dificultăţi, controverse, noi interpretări*, Bucureşti, Editura Humanitas Educaţional, 2003, 265 p. (Carolina Popuşoi); ALEXANDRU MAREŞ, *Scriere şi cultură românească veche*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2005, 486 p. (Emanuela Timotin); *Psaltirea Hurmuzaki*. I. Studiu filologic, studiu lingvistic şi ediţie de Ion Gheţie şi Mirela Teodorescu; II. Indice de cuvinte de Rovena Şenchi, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2005, 338 p. + 195 p. (Maria Stanciu Istrate); M. GOGA, *Apprenons le roumain. Cours pour les Français qui veulent apprendre le roumain*, Bucureşti, Editura Niculescu, 2006, 288 p. (Emanuela Timotin); MIHAELA POPESCU, *Limba română. Vocabularul*, Bucureşti, Editura ALL, 2003, 78 p. (Melania Bădic); MIHAELA POPESCU, *Dicţionar de stilistică*, Bucureşti, Editura ALL, 2003, 268 p. (Narcisa Forăscu); DUMITRU LOŞONŢI şi SABIN VLAD, *Tezaurul toponimic al României. Transilvania (TTRT), Valea Hăşdăţii*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2006, 138 p. + 1 h.; RADU MUŞAT, *Nume proprii – nume comune. Dicţionar de antonomază*, Iaşi, Editura Polirom, 2006, 311 p.; ION NICOLAE, *Toponimie geografică*, Bucureşti, Editura Meronia, 2006, 275 p.; *Dicţionar invers al numelor de ape din România*, Craiova, Editura Universitaria, 2006, 137 p. (Maria Dobre). 311

SEMNALĂRI

FRÉDÉRIC DAMÉ, *Încercare de terminologie poporană română*. Cu 300 de gravuri. Ediţie îngrijită de I. Oprişan, Bucureşti, Editura Vestala, 2006, XII + 192 p.; SILVIA PITIRICIU, *Terminologia matematică. Probleme de etimologie*, Craiova, Editura Sitech, 2005, 200 p. (Victor Celac); NICOLAE FELECAN, *Vocabularul limbii române*, Cluj-Napoca, Editura Mega, Presa Universitară Clujeană, 2004, 268 p.; ADRIANA STOICHIŢOIU-ICHIM, *Vocabularul limbii române actuale. Dinamică, influenţe, creativitate*, Bucureşti, Editura Bic All, [2006], 158 p. (Maria Stanciu Istrate) 335

Andrei Avram

NOTE ETIMOLOGICE

LAIDĂU. Înseamnă „tovarăş" şi figurează în MDA cu etimologia necunoscută. După părerea noastră provine din *laidac* „vagabond" (< ucr. *lajdak*; MDA), prin substituirea lui *-ac*, cu *-ău*, segmente interpretate, amândouă, ca sufixe. După toate probabilităţile, fie chiar *laidac*, fie cuvântul nou, *laidău*, a dobândit sensul „tovarăş" printr-o evoluţie care a inclus un sens intermediar între cele două menţionate: „vagabond" > „tovarăş de vagabondaj" > „tovarăş". S-a produs deci o „înnobilare" a cuvântului, prin eliminarea din conţinutul lui semantic a elementului peiorativ. Cf. *bandă* „ceată, grup de răufăcători care acţionează sub conducerea unui şef", dar şi „(glumeţ) grup de prieteni" (DEX), *gaşcă* „tovărăşie (tainică) de oameni care urmăresc scopuri reprobabile", dar şi „grup de prieteni (tineri) care se distrează împreună, fac excursii etc." (MDA).

LAINIŞOARE. A fost înregistrat în MDA – pe baza unui răspuns la un chestionar difuzat de fostul Muzeu al Limbii Române – cu sensul „stinghii subţiri care se bat pe pereţii din lemn pentru a ţine tencuiala sau lutul" şi cu etimologia necunoscută. Plasarea cuvântului între *laiotă* şi *laita*, deci cu încălcarea ordinii alfabetice, este inexplicabilă la prima vedere. Vom arăta însă că, de fapt, este corect locul cuvântului în dicţionar, dar este greşită forma lui: după *lai-* nu ar fi putut să apară decât *o* (ca în cuvântul precedent, *laiotă*), *t* (ca în cuvântul următor, *laita*) sau una dintre literele care, în alfabet, se află între *o* şi *t*. Este deci evident că, la un moment dat, s-a comis o eroare (vezi mai jos).

Ţinând seamă de sensul termenului în discuţie, am putea presupune, eventual, că *lainişoare* a apărut în loc de **laistişoare*, un derivat de la **laistă*, care s-ar potrivi, formal şi semantic, cu germ. *Leiste* „stinghie, leaţ mic; şipcă" (*Dicţionar german-român*. Ediţia a II-a revăzută şi îmbogăţită. [Coordonare Mihai Isbăşescu şi Ruth Kisch], Bucureşti, 1989). Trecând însă peste faptul că în această ipoteză se face apel la două cuvinte neatestate, observăm că este foarte mică probabilitatea ca grupul de litere (scrise de mână) *st* să fi fost transcris, greşit, *n*. Lucrurile se clarifică prin explicaţia pe care o propunem în continuare.

LR, LVI, nr. 3, p. 239–268, Bucureşti, 2007

La *lainişoare* s-a ajuns prin omiterea literei *s* din *laisnişoare*, forma de plural a unui diminutiv derivat de la *laiznă* „bucată de lemn folosită pentru a da mai multă stabilitate sau a face mai comodă utilizarea unor obiecte de uz casnic" (MDA). Avem a face, probabil, cu o greşeală de transcriere. Fluctuaţia [s] ~ [z] înainte de nazale este un fenomen banal.

De remarcat că, trimiţând la sursa în care este atestat *laiznă* (Paşca, Gl.) – aceeaşi în DA şi în MDA –, Lajos Tamás, *Etymologisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen (unter Berücksichtigung der Mundartwörter)*, Budapesta, 1966, menţionează că, pe lângă sensul indicat mai sus, cuvântul are şi sensul „orice leaţ"; legătura dintre *laiznă* şi *laisnişoare* = *laiznişoare* este deci cât se poate de evidentă.

Etimologia lui *laiznă* dată de Şt. Paşca (împrumut din germ. *Leiste*) a fost acceptată în DA (în MDA este considerată nesigură). L. Tamás a arătat însă că termenul românesc nu a fost preluat direct din germană, ci provine din magh. *laiszna* (< germ. *Leiste*).

În concluzie, *lainişoare* rămâne deocamdată un cuvânt inexistent. În schimb, poate fi considerat atestat *laisnişoare*, derivatul diminutival de la *laisnă*, care ar fi trebuit să figureze în MDA între *laiotă* şi *laita*.

LANLEŢ. Este dat în MDA – cu sensul „leaţ de brad, fasonat în patru muchii" şi cu etimologia necunoscută – ca atestat la D. Udrescu, *Glosar regional Argeş*, Bucureşti, 1967. *Lanleţ* nu apare însă în această lucrare, în care găsim, în schimb, pe *lanteţ*, cu acelaşi sens. Fără îndoială, cuvântul *lanteţ* a fost transcris, greşit, omiţându-se liniuţa orizontală care în scrisul de mână al multora este singurul element prin care litera *t* se deosebeşte de *l*.

Lanteţ nu este altceva decât singularul lui *lanteţi*, formă menţionată în MDA, alături de diverse alte forme, ca variantă a lui *lătete*; etimonul indicat, germ. *Latte*, este cel întâlnit şi în DA, unde, s. v. *laţ*[2], citim: „Derivat de la germ. *Latte*".

Vezi şi nota *lănteţ*.

LĂBĂDĂI. La originea acestui cuvânt, cu sensul „buruieni" (prin Oltenia), s-ar afla, după MDA, magh. *laboda* „lobodă". După toate probabilităţile, s-a avut în vedere faptul că [ă] este una dintre vocalele care, în poziţie neaccentuată, corespund lui [å], scris *a*, din maghiară. Dar cum s-ar fi putut ajunge de la acelaşi [å] la [ăi̯] din *lăbădăi*?

După părerea noastră este neîndoielnic că avem a face cu forma de plural a unui derivat de la *lobodă* (de origine slavă; vezi, de exemplu, MDA), cu sufixul

colectiv *-aie*. Această etimologie nu întâmpină nicio dificultate din punct de vedere semantic, întrucât *lobodă* desemnează şi specii de plante necomestibile care pot fi numite *buruieni* (vezi mai ales compuse ca *lobodă-nebună*, *lobodă-puturoasă*, menţionate în DA, s. v. *lobodă*). În ce priveşte aspectul fonetic al problemei, este uşor de admis că la *lăbădăi* s-a ajuns printr-o asimilare, produsă în **lobădăi* (din varianta *lobădă* – înregistrată în MDA – a lui *lobodă*): [o]...[ă]...[ă] > [ă]...[ă]...[ă]. De altfel, fluctuaţia [o] ~ [ă] este frecventă şi în absenţa unui context vocalic care să favorizeze înlocuirea cu [ă] a unui [o] originar; vezi, de exemplu – pentru a cita doar un derivat cu acelaşi sufix, *-aie*, ca şi *lăbădaie* –, varianta *bărbătaie* [sic] a lui *bobotaie* „flacără mare, vâlvătaie" (< *bobot*), menţionată de Florenţa Sădeanu, în *Studii şi materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol. al III-lea. [Redactor responsabil: Al. Graur. Bucureşti], 1962, p. 54.

LĂCĂI. Etimologia dată în MDA acestui cuvânt – cu definiţia „persoane care nu locuiesc în propria casă" – este cu atât mai curioasă cu cât ea contrazice o altă etimologie, întâlnită în acelaşi dicţionar, cu câteva pagini mai înainte: *lacău*[1] „chiriaş" este considerat, corect, ca provenit din magh. *lakó*, dar etimonul indicat în articolul *lăcăi* este magh. *lakáj* (cuvânt care apare, de data aceasta în mod justificat – alături de germ. *Lakai* –, şi în partea etimologică a articolului *lacai* „lacheu"; ar fi fost oare posibil ca din acelaşi cuvânt maghiar, *lakáj* „lacheu", să provină atât rom. *lacai*, cât şi cuvântul din titlul notei de faţă?).

Este evident că *lacău*[1] şi *lăcăi* sunt formele de singular şi, respectiv, de plural ale unuia şi aceluiaşi cuvânt. Transformarea lui [a] protonic în [ă] şi viceversa, precum şi fluctuaţia [a] ~ [ă] înainte de accent sunt fenomene banale; de altfel, alături de *lacău* „chiriaş", există şi forma *lăcău*, menţionată în dicţionarul citat al lui L. Tamás (aceeaşi fluctuaţie apare în *lacău* = *lăcău* „lac mare"; vezi MDA).

LĂCOVIŞTE. Sensul „teren mocirlos" al cuvântului pare să susţină etimologia dată în MDA: *lac*[1] + *-ovişte* (aceeaşi etimologie la G. Pascu, *Sufixele româneşti*, Bucureşti/Leipzig/Viena, 1914, p. 277–278, care îl citează pe A. Philippide; este menţionată varianta *lacovişte*). Credem totuşi că nu avem a face cu un derivat de la *lac*, ci cu un împrumut dintr-o limbă slavă (probabil, cu o modificare mai însemnată, pe teren românesc, a părţii finale). Nu putem trimite la un derivat în *-iśte*, dar putem cita, pe lângă bg., sb. *lokva*, la care se trimite în articolul *lăcovişte* din DA („se pare că avem a face [...] cu un derivat în *-işte* din bulg. s[au] sârb. *lokva* «băltoacă, bărăcii», apropiat mai târziu de cuvântul *lac*"),

cuvintele sârbeşti *lokvetina* „băltoacă, baltă (mare)", *lokvica* „baltă mică, băltiţă" (vezi Mile Tomić, *Srpsko-rumunski rečnik* / Mile Tomici, *Dicţionar sârb-român*. [Tom 1 /Volumul 1]. *A–L*, Timişoara, 1998).

În sprijinul etimologiei date în DA vine constatarea că, alături de *lăcovişte* (paroxiton), *lacovişte* (cu accentul pe silaba iniţială), există varianta *locovişte* (paroxiton), cu [o] în prima silabă. Dacă termenul în discuţie ar fi fost creat prin derivare de la *lac*, legătura existentă între membrii aceleiaşi familii de cuvinte ar fi împiedicat transformarea lui *lacovişte* (sau a lui *lăcovişte*, cu [ă] termen al unei alternanţe frecvente, [ă] neaccentuat ~ [a] accentuat) în *locovişte*, printr-o ipotetică asimilare. Este, în schimb, uşor de admis că vocala originară din prima silabă a fost [o] şi că ea a fost înlocuită cu [a] (sub accent) sau cu [ă] (în poziţie neaccentuată) ca urmare a faptului că *locovişte* a fost apropiat de *lac*. Credem deci că s-a produs o transformare care ar fi oarecum reversul celei prin care de la forma etimologică *lăcui* (< magh. *lakni*) s-a ajuns la *locui*, sub influenţa lui *loc*.

LĂCŞAG. După MDA la originea acestui cuvânt, cu sensurile „loc; locuinţă", s-ar afla magh. *lekshág*, care, dacă ar exista, ar suna [lękşhāg]; un astfel de cuvânt nu există însă în maghiară. Se pare că a fost considerată ca aparţinând acestei limbi forma *lekshag*, care se întâlneşte la Anonymus Caransebesiensis (cu traducerea în latină: *habitatio*) şi care nu este altceva decât rom. *lăcşag*. Forma *lekhsag* este citată de N. Drăganu, în DR IV, 1924–1926, partea 1, p. 154, şi de L. Tamás, în dicţionarul său la care am mai trimis (în nota *lainişoare*), s. v. *lăcaş*.

În DA nu se dă etimologia lui *lăcşag* (se trimite doar la articolul *locui*, unde însă *lăcşag* nu se găseşte). După N. Drăganu am avea a face cu un împrumut din maghiară (**lakság*), iar L. Tamás consideră probabilă proveniența lui *lăcşag* din **lăcăşag*, derivat de la *lăcaş*. În ce ne priveşte, credem că cea de a doua explicaţie trebuie acceptată ca sigură. În sprijinul ei putem cita faptul că accidentul fonetic (sincopa) prin care, cum presupune L. Tamás, de la **lăcăşag* s-a ajuns la *lăcşag* s-a produs, într-un context identic, în *ocoşag* „Klügelei, Tüftelei: raisonnement, subtilités" (< magh. *okosság*), devenit, în unele graiuri, *ocşag* (aceasta este varianta aleasă ca titlu de articol în dicţionarul lui L. Tamás).

LĂDUI. Avem în vedere pe *lădui*[1], cu sensurile „a trăi în concubinaj cu cineva; a locui împreună cu alţii" şi considerat în MDA derivat de la *ladă*, cu sufixul *-ui*. Nu vedem însă cum s-ar putea stabili din punct de vedere semantic o legătură între substantivul citat şi verbul din titlul notei de faţă. Unul singur din

cele 50 de sensuri ale lui *ladă* consemnate în MDA pare a fi relativ apropiat de cel al lui *lădui*; ne referim la sensul (10°) din expresia *a nu avea ladă cu cineva* „a nu se împăca cu cineva", expresie care este ea însăşi greu de explicat în cazul în care *ladă* din structura ei este interpretat drept unul şi acelaşi cuvânt cu *ladă* „cutie; piesă de mobilier; cufăr; sertar etc." Vom reveni asupra acestei chestiuni după ce vom prezenta o etimologie a lui *lădui* diferită de cea dată în MDA.

Ne-a atras atenţia faptul că *lădui*[1] este atestat într-o culegere de poveşti şi legende publicată de C. Rădulescu-Codin în care apare şi *lădui*[2] „a trăi undeva". Etimonul indicat în MDA al acestuia din urmă este *hălădui* (< magh. *halad*, respectiv, cu sufixul infinitivului, *haladni*), care înseamnă, printre altele, „a locui undeva în pace" (sensul 7°). După părerea noastră *lădui*[1], *lădui*[2] şi *hălădui* (cu variantele *hălădi* şi *hlădui*) reprezintă aceeaşi unitate lexicală; *hlădui* este varianta intermediară între forma originară *hălădui* şi *lădui* (pentru soarta lui [h] iniţial cf. *rean*, variantă, înregistrată în MDA, a lui *hrean*). Din punct de vedere semantic, este uşor de constatat că există o legătură între *lădui*[1] şi *hălădui*.

Cât despre *ladă* din expresia citată mai sus, credem că acest cuvânt nu are nimic comun cu *ladă* „cutie etc.", ci este un derivat regresiv de la *lădui* (cu unul sau cu mai multe dintre sensurile date în MDA s. v. *lădui*[1], *lădui*[2] şi *hălădui*); perechea de cuvinte *lădui – ladă* s-a constituit după modele ca *milui – milă*, *tăgădui – tăgadă*, *tăinui – taină*.

LĂGĂRIT. Avem în vedere pe *lăgărit*[1] „precipitare", considerat în MDA cu etimologia necunoscută. Este, fără îndoială, un cuvânt din familia lui *lagarisi* „a (se) clarifica; a (se) purifica; a (se) rafina" (< ngr. λαγαρίζω; MDA). Pentru legătura semantică dintre acest verb şi substantivul *lăgărit* vezi DA, s. v. *limpezi*, 1° „a (se) face limpede s[au] transparent, a (se) curăţi (apa de impurităţi, care se lasă la fundul vasului s[au] al râului; vinul de drojdia care se lasă la fundul vasului)", şi DLR, s. v. *precipita*, 1° „(despre o substanţă solubilă dizolvată într-un lichid sau formată în urma adăugirii unui reactiv într-un lichid) a se separa, a se depune, a se sedimenta sub formă de precipitat".

Lăgărit poate fi considerat ca provenit fie dintr-un alt substantiv, **lagarisit* (< *lagarisi*), fie, mai curând, dintr-un verb, **lagari* (sau **lăgări*), la care s-a ajuns plecându-se de la *lagarisi* (perechea *lagarisi – *lagari* este de acelaşi tip ca perechea *hirotonisi – hirotoni*). Forma mai scurtă este rezultatul aplicării unui procedeu de adaptare morfologică a împrumuturilor din neogreacă devenit frecvent pe la sfârşitul secolului al XVIII-lea, cum a arătat Ladislau Gáldi, *Les mots d'origine néo-grecque en roumain à l'époque des Phanariotes*, Budapesta, 1939,

p. 127: „Le suffixe *-isi* se réduit à *-i*, étant donné qu'un seul *i* suffit pour faire entrer le verbe dans la 4° conjugaison".

LĂNTEȚ. Acest cuvânt – cu etimologia necunoscută în MDA – nu poate fi despărțit de *lătete*. Primul are sensul „fiecare dintre lemnele dispuse orizontal la garduri, de care se prind în cuie ulucile", iar printre sensurile celui de al doilea se numără „șipcă de brad folosită în lucrări de dulgherie" și „chingă a căpriorilor" (pentru înțelesul pe care îl are aici *chingă* vezi DA, s. v., 2°, de unde rezultă că, printre altele, cuvântul înseamnă și „stinghie"); așadar, din punct de vedere semantic, legătura între *lănteț* și *lătete* este evidentă. Pe de altă parte, între cele două cuvinte există și o la fel de evidentă asemănare formală.

Și mai mare este asemănarea între *lănteț* și *lanteț* (respectiv, în MDA, *lanteți*; vezi mai sus, nota *lanleț*). Este foarte ciudat faptul că în articolul *lătete* figurează variantele *lantete*, *lantede*, *lanteți*, *lănteți* (ultimele două nu pot fi decât forme de plural), dar *lănteț* apare ca titlu al unui articol aparte, ca și cum între acest singular și pluralul *lănteți* nu ar exista nicio legătură.

După părerea noastră *lănteț* ar fi trebuit să fie inclus în articolul *lătete*. Fie că după pluralul **lăteți* al lui *lătete* s-a refăcut un singular în *-eț*, fie că a avut loc o substituire de sufix (*lătete* > **lăteț*, fără intervenția pluralului), se impune interpretarea conform căreia, din punct de vedere lexical, avem a face cu o singură unitate.

Prezența lui [n] în unele dintre variantele lui *lătete* nu pune probleme: fluctuația „zero ~ consoană nazală" înainte de o consoană orală este un fenomen relativ frecvent. Raportul dintre *lătete*, **lăteț* și *lantete*, *lănteț* este identic cu cel dintre *podeală*, *podili* și *pondeală*, *pondili* (pentru a mai da doar două dintre exemplele care ilustrează fluctuația menționată, asupra căreia a atras atenția S. Pușcariu, în DR X, 1941–1943, partea a 2-a, p. 396; cf. Andrei Avram, *Contribuții etimologice*, București, 1997, p. 18–19).

ETYMOLOGICAL NOTES

(Abstract)

The following Romanian words, registered in *Micul dicționar academic*, are examined from an etymological point of view: *laidău, lainișoare, lanleț, lăbădăi, lăcăi, lăcoviște, lăcșag, lădui, lăgărit, lănteț.*

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti"
București, Calea 13 Septembrie nr. 13

Pârvu Boerescu

DIFICULTĂȚI ALE ETIMOLOGIEI LIMBII ROMÂNE: **A RĂBDA**

Etimologia verbului *a răbda* a rămas necunoscută în ciuda tuturor eforturilor depuse până în prezent (cf. DEX, DLR s.n., MDA). Soluțiile anterioare, neacceptate, sunt următoarele (cf. Ciorănescu, DER, 7000, p. 650; I.I. Russu, ER, 1981, p. 376; etc.):

– A Graeco *Rabdos*, *Rabdizo* „muleto baculo" [a bate cu bățul] (Bobb, *Dicț.*, II, p. 273);

– gr. *ράβδος* [„băț, baston, toiag"] (Pontbriant, p. 602);

– „poate din lat. **reobdurare*" [*obdurare* „a se ține tare"] (Cihac, DEDR, I, 1870, p. 244);

– v.sl. *raditi* (*roditi*), *ražd*ą „curam gerere, curae esse [a avea grijă de]"; *otražditi* „tolerare" etc. (Cihac, DEDR, II, 1879, p. 302; Weigand, BalkA, II, p. 302);

– lat., din *re* și *abdo*, *abdere*, a se ascunde = a-și ascunde suferința (Resmeriță, p. 652);

– lat. *rĭgĭdare* (cf. Seneca *Epist.* 71) > **rĭgdare* „a face rigid, a fi rigid = a nu suferi schimbări prin influențele omenești", prin analogie cu *a îndura* (E. Herzog, DR, I, p. 222–224; DR, V, p. 495–497) [acceptat de REW[3], nr. 7313a, de SDEM și de V. Drimba, 2001, p. 319–320];

– lat. *regere* „a conduce, cârmui, stăpâni" (> it. *reggere* „tener su" etc. [„a rezista la"]) > **reg(i)dare* > *rebda* (Giuglea, în DR, IV, p. 380, Giuglea, 1983, p. 181–182);

– lat. *răbĭdāre* „a turba", cf. *fames rabida* „foame turbată", contrarul lui *a crăpa* „a mânca până la saturație" (Puşcariu, DR, VIII, p. 130, LR, I, 1940, p. 122);

– „*răbda*... nu poate fi explicat prin *rigidare*...; **rabidare* ... nu are mai multe șanse de a fi acceptat" (Rosetti, ILR, p. 183);

– cp. cu lat. *répedo*, *áre* „a te retrage" (Scriban, DLR, p. 1091);

– cf. alb. *i rreptë (i rrebtë)* „crâncen" (M. Gabinschi, LLM, Chişinău, V, 1962, 2, p. 66);

– lat. **re-e(n)mendāre* „a îmbunătăți" > **remda* > **rămbda*, cf. sp. *remendar* „a întări (cu un petic)" [și sp. *enmendar* „a îndrepta, a drege"], cf. mr. *amindari* „a îmbunătăți, a câștiga" [și *amintu* „câștig, mă folosesc, prăpădesc, pierd" (Mihăileanu, DMR, p. 25)] etc. (Ciorănescu, DER, 7000 [v. REW[3], nr. 2860: *ēmĕndāre* „ausbessern"]);

– „în caracterizarea formelor după opoziția analogic / etimologic trebuie să pornim de la un etimon cu *é* (probabil *rebdo* [sic])" (Zamfir, 2005, p. 238).

– Arom. *aravdu*, *arăvdare* < gr. *ραβδίζω* (cf. *ραβδόνω*) „canneler" [etc., cf. Pușcariu – lat. **rabidare*] (Papahagi, DDA, p. 185).

I.I. Russu era de părere (*l.cit.*) că: „în limba veche, verbul avea forma *rebda (reabda)* ce pare să fie cea etimologică, bază *reb-d-*, a cărei semnificație (umilire, supunere, privațiune, suferință, împilare) indică apartenența la i.-e. **orbho-* «orfan, rămas orfan» [...] Baza carpato-balcanică *reb-da* presupune fie un **areb-d-* cu aferezarea lui *a-* în dial. drom., fie un **rbh-* cu *r* sonant > *re*, dacă nu este o evoluție analogică cu cea din limbile slave. Elementul sufixal *-d-* e original și unic [!?] (posibil i.-e. *-dh-* exprimând starea, mai ales starea încheiată...)."

În *Istoria limbii române* (p. 548), Al. Rosetti critică din principiu soluțiile „traco-dace" propuse de I.I. Russu, luând ca exemplu tocmai verbul pe care îl discutăm: „A spune că dr. *răbda*, de exemplu, reproduce un i.-e. **orbho-*, **robh-* (Russu, 1967, p. 209; Id., 1970, p. 96) nu comportă nici o consecință în privința apartenenței reale a cuvântului la fondul de cuvinte al limbii române. Căci apropierea face abstracție de considerațiile istorice, care singure sunt în stare să plaseze faptele în cadrul lor natural și să ne explice cum s-a ajuns la forma cuvântului românesc". Într-adevăr, dincolo de totala lor nepotrivire fonetică, ce legătură ar putea fi totuși între cuvintele date spre comparație de către I.I. Russu (*l.cit.*): lat. *orbus* „despoiat de un lucru"; gr. *ορφανός*, v.ind. *árbha* „mic, slab; copil";... *rob, robie, robotă* etc. etc. și verbul discutat, *a răbda* ? Se poate construi o etimologie doar pe coincidențe semantice de tipul: „rabzi" când îți lipsește ceva (lat. *orbus!*) sau „rabzi" când ești constrâns (ești *rob!*)?

În cercetarea de față luăm ca punct de plecare părerea lui H. Tiktin (DRG, III, p. 1289): „Etymologie unbekannt, obwohl sicherlich Erbwort". Caracterul m o ș t e n i t al verbului *a răbda* poate fi confirmat de fonetismul său din secolul al XVI-lea sau din graiurile actuale: „De la *a rebda*, formele normale ale indicativului prezent sunt *eu rebdu*, *tu rebdzi*, *el rĕbdă*". (Al. Rosetti, ILR, p. 503; cf. Densusianu, ILR, II, p. 56). Chiar dacă persoana a 2-a, ind. prez. *rebdz(i)* (*răbdz*) nu este atestată, pare-se, în textele din sec. al XVI-lea cercetate de Dana-Mihaela Zamfir (*op. cit.*, p. 238, cf. *a răbda:* p. 238–241), sunetul moștenit *dz*, caracteristic formei nordice *răbdz* etc., a fost notat dialectal, în *Atlasul lingvistic român*, pe o arie largă ce include Banatul, nordul Maramureșului, jud. Bistrița-Năsăud, Bucovina și Moldova centrală (mai ales pe Valea Siretului). Forma străveche *rebdz* mai poate fi întâlnită încă în Maramureș (punctul 346, harta nr. 1865, ALR s.n., vol. VII). De mare utilitate este și forma verbului păstrată în aromână: *aravdu (tine aravdz)*, *arăvdare*, în care *a* inițial ar putea fi etimologic (v. și ipoteza lui I.I. Russu: **areb-d-*, citat mai sus), iar nu protetic, ca în *alavdu* (*laud*), de exemplu.

În DLR s.n. și în MDA sensurile verbului *a răbda* par să se grupeze mai ales în jurul ideii de suferință, durere, neplăcere, care trebuie „suportată" sau „îndurată" cu „resemnare". Doar ca verb intranzitiv, reflexiv, el primește și înțelesul de „a-și înfrâna pornirile, a se abține, a se stăpâni".

Pentru a clarifica semnificaţia sa de bază, primordială, ar fi mai util să nu despărţim categoric înţelesurile verbului nostru de cele ale substantivului verbal *răbdare* şi de cele ale adjectivului derivat *răbdător*. Comună tuturor acestor cuvinte nu este în primul rând ideea de *suferinţă*, ci, în mai mare măsură, aceea de r e z i s t e n ţ ă în timp, mai ales în privinţa *înfrânării* sau *abţinerii* de la ceva, cu o v o i n ţ ă corespunzătoare. Răbdarea este o v i r t u t e ! („milostenie duhovnicească" sau „rod al Sfântului Duh", v. *Bucvar*, 1771, f. 22^{v}, 23^{r}). Definiţia cuvântului, dată de L. Şăineanu (DULR^{5}, p. 523) începe chiar astfel: „*răbdare* 1. v i r t u t e ce ne face să suportăm răstriştile cu bărbăţie şi fără a cârti; 2. linişte cu care s-aşteaptă ceva ce întârzie a veni; 3. stăruinţă, statornicie: *cu răbdarea toate se fac*..."

Dacă imaginăm un dialog simplu, între un tată lipsit de mijloace de subzistenţă şi copilul lui înfometat, vom sesiza fără greş care este sensul propriu, cel imediat, al verbului *a răbda*.

– *Tată, mi-e foame !*
– *Ba pune-ţi pofta-n cui !*
– *Tată, dar mor de foame !*
– *Rabdă până mâine, pentru că azi n-am ce să-ţi dau de mâncare.*
– *Degeaba îmi ceri să rabd. Nu pot ! Mereu mă gândesc la mâncare !*
– *Atunci n-ai decât să mănânci răbdări prăjite !...*

În dialogul de mai sus, *a răbda* înseamnă „a te sili să nu ai *poftă*" sau „a te lupta cu o *dorinţă* imperioasă, a te *opune dorinţei*". Între expresia „*a-ţi pune pofta în cui*" şi verbul „*a răbda*" există o remarcabilă sinonimie. De aici porneşte şi ipoteza etimologică pe care o propun.

În limba latină, verbul *libet, libēre, libitum est* „place, a face plăcere" are un derivat ce întruneşte condiţiile formale şi semantice de care avem nevoie: substantivul *libīdō* „dorinţă, poftă" sau, în sens absolut, „impetus merus" (sufletesc sau corporal). Constatăm, în acelaşi timp, că o serie de verbe latine sunt derivate cu prefixul privativ *ē-*, precum: *ēdentō* „*fac* să rămână *fără* dinţi, îi rup cuiva dinţii", *ēgelō* „încălzesc, *fac* să fie călduţ" (contrarul lui *gelō* „îngheţ, fac să îngheţe"), *ēgelidāre* „a dezgheţa" (v. *gelidus* „rece ca gheaţa"), *ēnervāre* „a moleşi" (v. *nervus* „vigoare"), *ēnōdāre* „a curăţa (trunchiurile copacilor) de noduri, a le lăsa *fără* noduri" etc. (cf. Guţu, DL-R).

După modelul verbelor exemplificate, am putea reconstrui, din *ē-* şi *libīdō*, o formă populară, proprie e x c l u s i v latinei daco-moesice: **ēlīb(i)dō*, **ēlīb(i)dāre* > r. com. **arebdu*, **arebdare* > dr. *rebd(u) / rabd, a rebda / răbda*, cu sensul aproximativ de „a *face* / a te *sili* să nu pofteşti, să nu doreşti" (ceva) sau, mai precis, (auto)impunerea silită sau voită a unei *stări* opuse „*dorinţei*" sau contrare „*poftei*" – exemplificată în dialogul propus anterior – anume starea de „*răbdare*". O confirmare a acestui semantism, probabil cel mai vechi din limba română, îl avem în *Noul Testament* de la Bălgrad: „*Să vă răbdaţi de poftele trupeşti*" (1648, 183^{v}/4, citat în DLR, s.n., t. IX, p. 53).

Din punctul de vedere al evoluțiilor fonetice, ar trebui să presupunem că, înainte de dispariția timpurie a opoziției de cantitate vocalică, ce pare să fi fost mai puțin riguroasă în latina danubiană, *ī* din lat. *libīdō* a devenit scurt, la fel ca *ĭ* din *nutrĭcium* (lat. cl. *nutrīcium*) > *nutreț* sau ca *ĭ* din **bĭtium* (lat. cl. *vīteum*) > *băț* (v. LR, 2005, 1–4, p. [???]). Fiind tot timpul neaccentuat în verbul derivat, acest *(ĭ)* din **ēlīb(ĭ)dō*, **ēlīb(ĭ)dāre* a fost sincopat în mod firesc, cf. *vĭr(ĭ)dis* > *verde* sau **ēr(ĭ)ciāriu(s)* > *arțar* (v. LR, 2001, 5–6, p. 263–265). Transformarea lui *ē* inițial în *a*, a lui *l* intervocalic în *r* și a lui *ĭ* accentuat în *e* (apoi în *ă*) nu pun probleme. Formele grafice care redau de obicei rostirea cu *r̄*, de exemplu ꙗрѣвдь etc. din *Psaltirea Hurmuzachi* (PH, ed. 2005, facsimil, f. 22[r]/11), sunt, în cazul nostru, a n a l o g i c e și nu etimologice, după ce *r* din dr. **arebda* a devenit inițial. Formele cu *r* simplu pot fi totuși întâlnite, mai rar, în textele rotacizante, alături de cele cu *rr*, de exemplu în *Psaltirea Scheiană*: *rebdaĭu-te* 276[13–14], *rebdă* 276[14], *rebdară* 224[3], fiind datorate probabil altui copist (ed. Candrea, 1916, II, *Glosar*, s.v.).

Mai greu de explicat rămâne afereza aparent generalizată a lui *a-* inițial românesc arhaic, din forma română comună **arebda* > dr. *r(r)ebda* > *răbda*, care pare să nu fi lăsat urme ale sunetului aferezat la nordul Dunării (v. DLR s.n., s.v.). Din fericire, această aparență este contrazisă de anchetele pe teren destinate redactării volumului VII, *Verbul*, din *Atlasul lingvistic român* (serie nouă), unde, în Crișana, în punctul cartografic 305, au fost notate formele *arebzi*, *arabdă*, *arăbdăm*, care îl mai păstrează pe *a-* relict < lat. *ē-*. Ele au fost semnalate de Rodica Orza (în CL, XXI, nr. 2, 1976, p. 205), dar prezumate de autoare drept forme protetice accidentale. O dificultate suplimentară ar putea fi aceea că fenomenul pare să nu se fi petrecut în condiții identice cu afereza unui *a* latin, din evoluțiile substantivelor moștenite *mătușă, miel, mia, nămaie, râie* etc. (cf. Puşcariu, LR, II, p. 346). Totuși, ar exista cel puțin un termen de comparație pentru acest tip de afereză, anume în verbul lat. *ērad̆icō, ērad̆icāre* „a dezrădăcina" > dr. *a răd̆ica / ridica / arăd̆ica / ardica*, dacă această etimologie dată de H. Tiktin (cf. I.I. Russu, ER, p. 377) ar fi unanim acceptată. (Ea a fost primită de I.-A. Candrea, Al. Graur, A. Scriban, de autorii DLR s.n. și MDA, dar nu și de W. Meyer-Lübke, de exemplu, care în REW[3], nr. 7303, opta pentru lat. *rīdica* „arac de viță"; cf. *ridicāre* „a lega via" – Du Cange [Cioranescu, DER, 7177]).

S-ar putea presupune că afereza lui *a-* din *a* **arebda / arăbda* se datorează concentrării maximei sonorități a cuvântului asupra grupului consonantic *-bd-*, cu consecința slăbirii rapide acestui *a* inițial până la dispariție.

Fonetismul sud-dunărean cu *v* în loc de *b* (aromân *aravdu*, meglenoromân *ravdu*), atestat izolat și la nord de Dunăre, în Moldova, lângă Tecuci, în punctul cartografic 600: *răvd* (cf. Rodica Orza, *l.cit.*), poate să se fi dezvoltat în continuarea unei foarte vechi oscilații între *b* și *u* consonantic, încă din faza latină a limbii, dar numai după sincoparea lui *(ĭ)* din lat. **ēlīb(ĭ)dāre*. În glosele latine târzii (*Glossae Codicis Vaticani...* etc.), alături de *libido* (CGL, 4, p. 534/24) apare mai des forma

liuido cu diferite explicații: *liuido* cupiditas vel voluptas (CGL, 4, p. 109/34), *liuido* amoris voluntas (CGL, 5, p. 536/48) sau *liuido* amandi voluntas (CGL, 5, p. 536/51).

Este evident că româna nu a urmat exemplul celorlalte limbi romanice, deoarece modelului italian *patire la fame* sau celui spaniol *padecer hambre* ar fi trebuit să-i corespundă expresia românească **a păți de foame*, care însă a dispărut din limbă. (*V.* totuși *pățiia rău de săti* „suferea[u] rău / răbda[u] de sete", în sec. al XVII-lea, la V. Bogrea, *Studii de semantică*, 11, în DR, III, p. 414.) Echivalentele fr. *endurer la faim* sau *souffrir la faim*, anume *a îndura foamea* sau *a suferi foamea*, chiar dacă sunt atestate în limba literară a secolului al XIX-lea, ele nu apar în limba veche și par să fi fost calchiate după model francez. Aparent și doar incidental sinonime, verbele moștenite a *răbda*, a *îndura* și a *suferi* sunt considerabil diferite din punctul de vedere al înțelesului lor inițial, diferența dintre ele fiind mult mai limpede prin punerea în același context a *răbdării*, cu *îndurarea*, respectiv cu *suferința*, filiația sensurilor devenind astfel suficient de clară.

Răbdarea, ca stare de durată, opusă poftelor sau dorințelor, este asociată mai întâi cu suferința. Dacă cineva *rabdă* de foame înseamnă că, în același timp, *suferă* din cauza foamei, iar dacă cel în cauză este nevoit să rabde mai multă vreme, suferința sa va fi cu atât mai mare. Contextele pe care ni le oferă limba veche sunt deosebit de relevante pentru modul cum a apărut această tranziție semantică. În citatul «*Să suferi nedreptățile cu răbdare*» (*Bucvar*, 1771, f. 23^{r}/16, în DLR s.n., t. X/5, s.v. *suferi*, p. 1922) „*răbdarea*" poate fi interpretată astfel: 1) „să te opui dorinței de a-ți face singur dreptate" = „să *rabzi* nedreptățile", 2) „să te întărești pentru a suporta suferința" = „să *înduri* nedreptatea" și 3) „să *aștepți* să ți se facă dreptate" = „să *rabzi îndelung*" (dacă este nevoie).

Așa cum s-a văzut deja din exemplul anterior, a *răbda* mai înseamnă, în plus, să aștepți. „*E-libidarea*" de foame, lupta cu pofta de mâncare, de exemplu, implică trecerea unui interval de timp până la încetarea stării de răbdare: *rabd de foame până ce găsesc ceva să mănânc* etc. De aici sensul larg răspândit de „așteptare", însoțit de „speranță", al verbului *a răbda*, care, în citatul următor, nu mai păstrează nimic din semantismul inițial: «*Rreabdă Domnulu, îmbărbăteadză-te și se întărească înrima ta, rreabdă Domnulu.*» (*Psalmul* 26, din PH, ed. 2005, p. 108), vers care în *Biblia* Sfântului Sinod (1975, p. 576) este tradus: „*Așteaptă pe Domnul, îmbărbătează-te și să se întărească inima ta și așteaptă pe Domnul*", în timp ce în *Psalmii* editați de Arhiepiscopia romano-catolică din București găsim: „*Nădăjduiește în Domnul și fii tare; ai inimă vitează și nădăjduiește în Domnul*" ([Milano, Garzanti, 1993], p. 87). Citatul din *Psaltirea Humuzachi* ar putea să ne facă să credem că *a răbda*, tranzitiv, ar putea fi cel mai vechi în limbă. Totuși, avem certitudinea că verbul a fost mai întâi intranzitiv, aceasta fiind și utilizarea sa normală în cele mai multe contexte actuale: *rabd de frig* mai bine decât *rabd frig*, în afara cazului când apare o determinare: *rabd frigul de afară, dar nu și pe cel din casă.*

În limba veche, *a răbda*, intranzitiv, a mai dezvoltat şi sensul de „îngăduinţă" sau de „toleranţă", plecând atât de la înţelesul de „aşteptare", cât şi de la sensurile „sublimate" ale „*e-libidării*". „Poftele", p o r n i r i l e care transcend fiziologicul pot fi şi ele „răbdate", considerându-se, în anumite condiţii, că este mai oportun să ne abţinem, temporar, de la punerea în fapt a dorinţelor sau a intenţiilor noastre. În *Tetraevanghelul* lui Coresi găsim: «*Rabdâ mïe şi totꙗ da-ţ-voïu*», ca răspuns la: «*Dă-mi cătu-mi eşti datorïu*» (Matei, 18, 29, f. 39^{v}/7, ed. 1963, p. 62), faţă de «*Mai îngăduieşte-mă şi voi plăti*» din textul biblic actual. *Rabdă mie* înseamnă mai întâi „înfrânează-ţi dorinţa – *libido*, *cupiditas*" (de a-mi cere imediat toţi banii împrumutaţi), iar abia apoi consecinţa înfrânării: „aşteaptă-mă" (cu plata).

Ca atribut al răbdării, „toleranţa" nu poate fi interpretată aproape în niciun caz drept o dovadă peremptorie a blândeţii de caracter sau, mai ales, a *resemnării* celui ce rabdă, ci doar ca pe o s u s p e n d a r e t e m p o r a r ă a intoleranţei, prin autocenzură: *cât o să-i mai rabd obrăzniciile?* (până ce îl voi pedepsi!). Sau: *nu l-ar mai răbda pământul!* (care nu l-a înghiţit încă...). Bineînţeles, armistiţiul în lupta sufletească cu intoleranţa are o limită bine definită: aceea când *ajungi la marginea răbdării*, când *îţi ieşi* sau cineva *te scoate din răbdări*.

Etimonul **ēlīb(i)dō*, **ēlīb(i)dāre*, propus acum pentru verbul *a răbda*, deşi nu pune probleme fonetice sau semantice de nerezolvat, are totuşi un inconvenient major. Lat. *lĭbīdō* nu s-a păstrat în nicio limbă romanică, cum nu s-a păstrat nici verbul impersonal lat. *libet*, deşi acesta din urmă este înregistrat în REW^{3}, 5014b, cu referire la limba română, urmându-l pe S. Puşcariu (DR, III, p. 397–406), contestat însă de Al. Graur (*Corrections roumaines au REW*, BL, V, p. 103) şi de O. Densusianu (ILR, II, p. 116).

Aşa cum arată Al. Rosetti (ILR, p. 87): „o formă reconstruită pe baza unei presupuneri, fără să existe un termen de comparaţie, este nesigură – afară de cazuri excepţionale – şi nu are şansă de a fi luată în consideraţie de cine vrea să urmeze o metodă riguros ştiinţifică". Ţinând seama de argumentele anterioare, verbul *a răbda* ar putea constitui un astfel de caz cu totul excepţional, cu atât mai mult cu cât probabilitatea de a i se descoperi o cât de mică înrudire în plan romanic este aproape nulă.

Rezumându-ne deocamdată numai la prefix, productivitatea lui *ē-* privativ latin a fost destul de redusă, iar cazurile în care lat. *ē-* a fost moştenit de limbile romanice sunt extrem de rare şi de nesigure, de ex. fr. *édenter*, dat de REW^{3}, 2828, care este mai curând un împrumut cult din sec. XIII (DÉHF, p. 245), la fel ca şi fr. *énerver* (DÉHF, p. 254) etc. A se vedea, totuşi, apariţia acestui prefix în latina târzie, de exemplu în verbul din latina merovingiană: *ēlītĭgāre* cu variantele *elidicare*, *elidegatus* „extra omnem litem et controversiam ponere, ita ut qui *elitigata* ordine possidet, pleno jure et absque ullius reclamatione possidere dicatur" (Du Cange, III, p. 248), moştenit în v.fr.: *esligier*, *eslegier* „gerichtlich erwirken" (REW^{3}, 2846a), ori *e* iniţial al verbului latin din glose: *eling(u)are* „linguam secare" (Du Cange, *l.cit.*) etc.

O altă dificultate ne apare atunci când am încerca să determinăm motivele pentru care, în latina dunăreană, de la sensul lui *lĭbīdō* şi cu ajutorul unui prefix privativ s-ar fi ajuns la un verb cu semnificaţii atât de variate ca acelea ale lui *a răbda*. Pentru o explicare raţională a acestui fenomen am putea lua în considerare cel puţin două ipoteze.

Prima s-ar referi la privaţiunile vieţii soldăţeşti romane, care trebuiau să fie „răbdate" în perioade lungi de timp pe parcursul celor 25 de ani de serviciu militar, în legiunile sau în unităţile auxiliare ale armatei imperiale. Soldatul roman era „motivat" de disciplina militară şi de propria sa educaţie cazonă pentru a răbda, pe termen lung, de frig, de foame şi de oboseală, „*e-libidându-se*" cu stăruinţă de orice poftă sau dorinţă de confort fizic. Definiţia răbdării, citată mai sus, după Şăineanu, se potriveşte foarte bine cu această ipoteză.

O a doua ipoteză, care nu o exclude pe cea dintâi, ar putea avea în vedere mesajul moral al creştinismului din primele secole ale bisericii, întemeiat pe ascetism, pe renunţarea la plăcerile simţurilor, la pofte, ca o condiţie a mântuirii şi a dobândirii vieţii veşnice. Acest imperativ moral ar fi putut avea un impact mult mai puternic la locuitorii din Dacia Romană, „părăsiţi" de Imperiu şi lăsaţi fără apărare „în calea tuturor răutăţilor", ca «*să se înveţe cu tărie să rabde ce le se va tâmpla şi să fie răbdători*» (comentariu la Matei, 14, 23–24, citat din Coresi, *Evanghelie cu învăţătură...* (1581), ed. 1914, p. 265, în DLR s.n., *l. cit.*). Creştinătatea dacoromană putea interpreta, probabil, această situaţie greu de răbdat nu numai ca pe o pedeapsă divină pentru păcatele omeneşti, din neînfrânare sau desfrânare, dar şi ca pe o consecinţă a mărturisirii credinţei creştine sub dominaţia popoarelor migratoare, păgâne, cf. Matei, 10, 22: «*şi veţi fi urâţi dereptь numele mïeu. Čela če va râbda până ↑ sfrъşitь, ačela mânt̑uitь va fi*» (*Tetraevanghelul* lui Coresi, 19v/15, ed. 1963, p. 51), aproape identic ca formulare în *Biblia* Sfântului Sinod (1975): *Şi veţi fi urâţi de toţi pentru Numele meu, iar cel care va răbda până în sfârşit, acela se va mântui.*

Aceste posibile explicaţii nu înlătură în întregime misterul păstrării unui derivat al lat. *libido* în română, dar ne ajută să ne facem o idee mai clară despre ceea ce s-ar fi putut întâmpla cu acest cuvânt în perioada de formare a limbii române.

Pentru acceptarea etimonului lat. popular **ēlīb(ĭ)dāre* (> *răbda*), precum şi a celorlalte etimologii latine propuse de mine anterior, *(acer) *ēr(ĭ)ciāriu(m)* (> *arţar*), **bagāre = vagāre* (> *băga*), **bĭtium = vīteum* (> *băţ*), *ēlĭtāre* (< *lĭtāre*) + **arreptāre* (< *arrīpĕre, arreptus*) (> *arăta*), **ratiārium*, cf. *(Urbs) Ratiaria* (> *arcer*), **taedŭla* / **daedŭla* (> *ţandără, ţandură, ţandră* / *zandură, zadră*), *verba* (> *viarbă*), *verbum* (> **vərbu* > **vorb(u)* > *vorbă*), cred că nu ar mai fi nevoie de nimic altceva decât de... *răbdare* !

ABREVIERI

Bobb, *Dicț.*	=	*Dictionariu rumanesc, lateinesc, si unguresc*, dein orenduiala Excellentii sale preosfintitului Ioan Bobb, Vladeicul Fogarasului, asediat si cu venitu Cassi Clerului typarit. In doao tomuri. In Clus..., t. I, 1822, t. II, 1823.
Bucvar, 1771	=	*Bucvárъ sau înčĕpere de învăţătură čelŏrъ če vŏrъ să învĕţe Cárte cu slove Slovenéştъ, ...în... Béčъ..., ...Kurţbekъ, Anulъ 1771.*
Caciuperi, DR-Ar.,	=	Apostol N. Caciuperi, *Dicţionar român-aromân*, Ed. Atlas, 1996.
CGL	=	*Corpus glossariorum latinorum*, 7 vol., Leipzig, 1888 ş.u.
Cihac, DEDR	=	A. de Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*, I, II, Francfort s/M – Berlin – Bucureşti, 1870, 1879.
Ciorănescu, DER	=	Al. Cioranescu, *Diccionario Etimológico Rumano*, Tenerife, Universidad de la Laguna, 1958–1966 (versiunea românească: *DER. Dicţionarul etimologic al limbii române*, Bucureşti, Saeculum I.O., 2001).
CT	=	*Tetraevanghelul tipărit de Coresi*, Braşov, 1560–1561, comparat cu *Evangheliarul lui Radu de la Mănicești*, 1574. Ediție alcătuită de Florica Dimitrescu, Bucureşti, EA, 1963.
DA	=	Academia Română, *Dicţionarul limbii române* (A – De, F – Lojniță), Bucureşti, Socec şi Sfetea, (1907)–1913–1949.
DÉHF	=	Jean Dubois, Henri Mitterand, Albert Dauzat, *Dictionnaire étymologique et historique du français*, Paris, Larousse, [1994].
Densusianu, ILR	=	Ovid Densusianu, *Istoria limbii romîne*. Ediție în limba română, îngrijită de J. Byck, 2 vol., Bucureşti, EŞ, 1961.
DLR. s.n.	=	Academia Română, *Dicţionarul limbii române*, serie nouă, VI–XIV (M – Z), Bucureşti, EA, 1965–2004.
DR	=	*Dacoromania*, Buletinul «Muzeului limbii române», condus de Sextil Puşcariu, Cluj, 1920–1948.
Drimba, 2001	=	Vladimir Drimba, *Cercetări etimologice*, Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan", *Etymologica* 8, Bucureşti, Univers Enciclopedic, 2001.
Du Cange	=	Du Cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*. I–VIII, Akademische Druck und Verlaganstalt, Graz, 1954. (Reproducere a ediţiilor din 1883–1887 şi 1937–1938.)
Ernout–Meillet, DÉLL	=	A Ernout, A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, Paris 1959.
Giuglea, 1983	=	G. Giuglea, *Cuvinte româneşti şi romanice*, EŞE, 1983.
Graur, *Corr.*	=	Al. Graur, *Corrections roumaines au REW*, în „Bulletin linguistique", V, Paris, Bucureşti, 1937, p. 80–124.
Guţu, DL-R	=	G. Guţu, *Dicţionar latin-român*, Bucureşti, EŞE, 1983.
LLM	=	Academia de Ştiinţe a R.S.S.M., Institutul de Limbă şi Literatură, revista „Limba şi literatura moldovenească", Chişinău, 1958–1989.
LR	=	Academia Română, Institutul de Lingvistică, revista „Limba română", Bucureşti, 1952–2004.
MDA	=	Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan", *Micul dicţionar academic*, 4 vol., Bucureşti, UE, 2001–2004.
Mihăileanu, DMR	=	Ştefan Mihăileanu, *Dicţionar macedo-român*, Bucureşti, Carol Göbl, 1901.

Orza, Rodica = Rodica Orza, *Flexiunea verbală în graiurile dacoromâne*, în CL, XXI, nr. 2, 1976, p. 205.

Papahagi, DDA = Tache Papahagi, *Dicţionarul dialectului aromân, general şi etimologic*. Ediţia a doua, augmentată. Bucureşti, EA, 1974.

Peţinis, DGr-R = Lambros Peţinis, *Dicţionar grec-român*, Bucureşti, Ed. Vox, 1995.

PH, 2005 = *Psaltirea Hurmuzachi*, vol. I, Studiu filologic, studiu lingvistic şi ediţie de Ion Gheţie şi Mirela Teodorescu, vol. II, Indice de cuvinte, de Rovena Şenchi. Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", Bucureşti, Editura Academiei Române, 2005.

Pontbriant = Raoul de Pontbriant, *Dicţiunaru româno-francesu*, Bucuresci şi Göttinge, Paris, Leipzig, 1862.

Puşcariu, EW = Sextil Puşcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, I, *Lateinisches Element...*, Heidelberg, 1905.

Puşcariu, DR, VIII = Sextil Puşcariu, *Etimologii*, în DR, VIII, 1934–1935, p. 127–130.

Puşcariu, LR, I / II = Sextil Puşcariu, *Limba română*, vol. I, *Privire generală*, Bucureşti, Editura Fundaţiilor Regale, 1940; vol. II, *Rostirea*, Bucureşti, EA, (1959), 1994.

Resmeriţă = Alexandru Resmeriţă, *Dicţionarul etimologico-semantic al limbei române*, Craiova, 1924.

REW[3] = W. Meyer-Lübke, *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*. 3. vollständig neu bearbeitete Auflage. Heidelberg, 1935.

Rosetti, ILR = Al. Rosetti, *Istoria limbii române*. I. *De la origini până la începutul secolului al XVII-lea*, ediţie definitivă, [Bucureşti], EŞE, 1986.

Russu, ER = I.I. Russu, *Etnogeneza românilor. Fondul autohton traco-dacic şi componenta latino-romanică*, Bucureşti, EŞE, 1981.

Sala, 1970 = Marius Sala, *Contribuţii la fonetica istorică a limbii române*, Bucureşti, EA, 1970.

Scriban, DLR = August Scriban, *Dicţionaru limbiĭ româneşti*, Iaşi, 1939.

SDEM = N. Raevschi, M. Gabinschi (red.), *Scurt dicţionar etimologic al limbii moldoveneşti*, Chişinău, ESV, 1978.

Şăineanu, DULR[5,8] = Lazăr Şăineanu, *Dicţionar universal al limbii române*, A cincea ediţiune, [1925]; ed. a VIII–a, f.a. [1938], Craiova, „Scrisul Românesc".

Tiktin, DRG = H. Tiktin, *Dicţionar român-german*, Bucureşti, Imprimeria Statului, (1895)–1903–1925.

Zamfir, 2005 = Dana-Mihaela Zamfir, *Morfologia verbului în dacoromâna veche (Secolele al XVI-lea şi al XVII-lea)*, Bucureşti, EA, 2005.

DIFFICULTIES OF THE ROMANIAN ETYMOLOGIES: **A RĂBDA**

(Abstract)

The Romanian verb *a răbda*, signifying „to have patience, to endure, to suffer etc.", remained till the present time a real puzzle to the scholars involved in the search of its etymology. The old and now very rarely found pronunciation with *dz*: (*tu*) *rebdz / răbdz* [cf. Arum. *(tine) aravdz*] proves without any doubt the Latin origin of this verb. Its true etymology can be found by the comparison of the old meanings within the same family of words: *a răbda* (v.), *răbdare* „patience, endurance" (n.),

răbdător „patient" (adj.). *A (se) răbda* seems to have meant at first: „to have to resist (or to be willing to fight against) the own desires and needs (e.g. hunger etc.)", with the consequence of enduring the sufferings or tolerating a discomfort... until losing patience. In the Latin of Dacia and Moesia, the verb: **ēlīb(i)dō*, **ēlīb(i)dāre* (> P. Rom. **arebdare* > Rom. *a rebda / răbda*, Arum. *arăvdare*) might have been a derivative from Lat. *libīdō* „desire, lust", with the privative prefix *ē-*. Considering the possible objections to this solution, it might seem difficult to admit: 1) the syncope of the second Lat. *i*, which should have been short (*ĭ*, not *ī*); 2) the aphaeresis of the initial sound *a-* (< Lat. *ē-*) in O. Rom. *a (a)rebda*; 3) the fact that the Latin noun *libīdō* was not preserved either in Romanian, or in any other Romanic language. The analogies with: 1) Lat. *nutrīcium* instead of *nutrīcium* > *nutreț* „forage" [PEW, 1210], or Lat. **er(ī)ciariu(s)* (< *erīcius*[2], cf. it. *acero riccio*) > *arțar* „maple" [Boerescu 2001, 263]; 2) Lat. *ēradīcāre* „to uproot" > Rom. *a rădica / ridica* „to raise" [TDRG] may explain the two less usual phonetic phenomena. In spite of the third objection, I think that **ēlīb(i)dāre* (> *a răbda*) has every possibility of being included in the list of the already known Latin words preserved only in Romanian.

București, Șoseaua Iancului nr. 10, ap. 40.

Iulia Mărgărit

IDENTITATEA UNUI FORMANT *-EZA; -ĂZA (-EZI; -OZI)*

1. În graiurile din nordul Basarabiei a fost atestat, recent, verbul *bureza* „a bura". Pentru aceeași provincie, anterior, *Dicț. dialectal*, I, 180, înregistrase în orașul Chișinău, forme din paradigma verbului menționat: *Afară* ***o burezat*** *oleacă! Pământ* ***burezat****!*

Consemnarea verbului în ALRR – Munt. și Dobr. / pct. 883, Enisala, Tulcea, presupune, sub aspectul proveniență, fie crearea independentă, în ramificații diferite ale aceluiași trunchi lingvistic, fie infiltrarea din sudul Basarabiei. Dat fiind faptul că în nordul jud. Tulcea au fost atestate și alte elemente lexicale specifice graiurilor din Basarabia (cf. *bunel*, pl. *buneli* [sic!] ALRR – Munt. și Dobr. / pct. 872, 875, 878; AFLR / pct. 879), nu este exclus ca și *bureza* să fi parvenit din aceeași provincie. Totodată, atestarea verbului în Bucovina (*Lexic reg.*, II, 125 – Gura Humorului) pledează pentru localizarea termenului în graiurile moldovenești de pe ambele maluri ale râului Prut.

Cu același semantism, DLR și MDA au înregistrat *picureza*, intranz., impers., răspândit în Transilvania. Ambele dicționare citate consideră verbul un denominativ: *picur* + suf. *-eza*.

Tratatul FC, III confirmă afixul, cu anumite variante: *-ăza, -eza; ezi, -ozi*, prezentându-l într-un subcapitol special (44–46).

2. În cele ce urmează, pe baza volumului FC, III și a dicționarelor, ne propunem să urmărim identitatea formantului, precum și derivatele acestuia.

2.1. Pentru afixul (variantă) *-ăza* în FC, III se indică următoarele formații cu analiză unică în DI: *dăbălăza, (în)fierbăza, pisăza.*

Primul dintre verbe, *debălăza*, după SDLR și, ulterior, MDA (*dăbălăza*), constituie un derivat cu punctul de plecare *zăbală*: *des-* + ~ > *dezăbăla*[1] „a scoate zăbala calului". Modificat prin accident fonetic (metateză): *debălăza*, verbul, cu forma cea mai cunoscută și mai întrebuințată la participiu: *dăbălăzat* [despre cai] „fără zăbală, cu buza lăsată-n jos", a dezvoltat sensul figurativ [despre oameni] „bosumflat". Ipoteza etimologică avansată, mai întâi, de SDLR, ni se pare convingătoare, atât sub aspectul formei, cât și al semantismului. Dar, în aceste condiții, *dăbălăza* rămâne în afara seriei (propuse) și în afara discuției. În privința verbului pereche *dăbăla* în raport cu care, după FC, este analizabil, nu excludem posibilitatea ca acesta să se fi constituit ca formație regresivă ulterioară.

Pentru *înfierbăza* (parasintetic) „a înfierbânta", analizabil în raport cu *fierbe* (FC, III, 45), atestat, exclusiv, în limba veche și, exclusiv, în opera lui Dosoftei, apare posibilitatea de a-l considera creație de autor, problemă, de altfel, ridicată, la timpul său, de H. Tiktin: *Un sămăț și dârz purcease ca un dobitoc* ***fierbădzat*** (V.S. 164). *Veni îmbătată și* ***înhierbădzată*** (*ibid.*, 276).

În legătură cu originea verbului, Theodor Capidan (DR, III, 758–759) susține un etimon latinesc: „din moment ce din *fervidus* am putea reconstitui un **fervidiare*, care, ca înțeles, se acoperă peste tot cu cuvântul românesc, iar ca formă intră în rândul verbelor în *-eza* (< *-izo*): *boteza, cuteza, undeza*" (*ibid.*, 759), soluție preluată și de DA. Deocamdată, pentru această etapă a demersului nostru, precizăm că relația *înfierbăza / fierbe*, atipică prin conjugarea diferită căreia îi aparține verbul simplu, ne determină să suspectăm apartenența dubletului la seria formațiilor citate, din punctul de vedere al creării, și să discutăm cazul separat.

Pisăza, după DLR și MDA, răspândit în Banat și Transilvania conform aceloraşi dicționare, precum și FC, III, 45, reprezintă un deverbal: *pisa* + suf. *-eza*. Interesant este faptul că SDLR, pentru același verb, trimite la *pisăgi*, cu multiple atestări în aria sudică (v. DLR; Gl. Argeș, 283 s.v.; Dicț. olt., 154 s.v. *pisogi*; cf. Ciauşanu, *Vâlcea* s.v. *pisogi*). Dată fiind această situație, avem în vedere posibilitatea de infiltrare a termenului dincolo de arcul carpatic către vest și nord-vest, unde ar fi fost preluat în var. *pisăji*, cu hipercorectitudine *pisăzi* și schimbare de conjugare: *pisăza*. În același timp, nu omitem ipoteza creării independente a aceluiași verb în teritoriile respective și a întâlnirii ulterioare cu forma infiltrată din partea sudică a țării. De altfel, cele două variante distincte *pisăza, piseza* ar putea reflecta nu o modificare fonetică, ci chiar o origine diferită. Distincția semnalată în FC, III, 44, se motivează altfel: „Întrucât [...] ambele formații sunt regionale (v. DLR), deci nu avem un criteriu de a alege formația *piseza* ca formație de bază (sau, eventual, invers), considerăm că *pisăza* și *piseza* conțin sufixele distincte *-ăza* și *-eza*".

[1] Dicționarele menționate (SDLR și MDA), precum și FC, III, au consemnat verbul în varianta neliterarizată *dăzăbăla* > *dăbălăza*. Fără să acceptăm soluția adoptată, respectăm opțiunea lucrărilor amintite pentru a nu introduce o variantă suplimentară în discuție și a nu complica urmărirea problemei.

2.2. Pentru *-eza* se dă ca exemplu o singură formație cu dublă analiză în DI: *huhureza* „a chiui, a ui", cf. *huhurez*: *huhura* [despre *huhurez*] „a produce țipătul caracteristic speciei". Față de dubletul propus, considerăm, pe de o parte, că *huhura* este suficient pentru analiza verbului, pe de altă parte, că este mult mai prudent să lăsăm deoparte numele păsării, pentru care DEX și MDA au fixat etimologia, de altfel discutabilă, *huhura* + suf. *-ez* (Pascu, *Sufixe* nu înregistrează afixul!).

2.3. FC, III, 45, menționează 3 formații cu analiză unică în DI: *cetereza, piseza, undeza* cu adaosul a încă 2 din alte surse: *bureza*[2] (Graur, *Tendințe*, 223), *ureza* (S. Fl. Marian, în DA ms.). Dintre acestea, sunt considerate analizabile:

– în raport cu un verb sau un substantiv: *bureza* „a bura"; cf. *bură*; *cetereza* „a colinda, a ura"; cf. *cetera* „a cânta din ceteră"; *undeza* „a inunda"; cf. *unda, undă*;

– în raport cu un verb: *piseza*; *-ăza* „a sfărâma prin lovituri repetate (cu pisălogul); a pisa"; *ureza* „a ura".

2.4. Derivatele în *-ezi, -ozi*, 1 formație cu analiză unică, ocurente în DI: *puiezi* și 1 în DLR: *malterezi*, sunt considerate analizabile:

– în raport cu un substantiv: *foltozi* „a petici" < *folt* „petic", regionalism, atestat în localitățile Giriș de Criș, fostul raion Oradea (v. *Lexic reg.*, I, 70) și Holod, fostul raion Salonta (v. *Lexic reg.*, II, 89); *malterezi* „a tencui" < *maltăr* „mortar" (v. DLR s.v.), de asemenea, element regional. De fapt, ambele verbe, împrumuturi din maghiară (*foltoz*, respectiv, *málterez*), regionalisme cu circulație redusă chiar la nivel dialectal, se explică satisfăcător prin etimonul din limba de origine. Nu credem că e nevoie să invocăm derivarea pe terenul limbii române, în ciuda atestării unor potențiale baze;

– în raport cu un verb sau un substantiv: *puiezi* „a se înmulți prin pui"; cf. [pui]. În legătură cu acest verb, de la început se cuvine să observăm că analiza *pui* + suf. *-ezi* corespunde complexului sonor *puiezi*. Semantismul menționat nu îl găsim în desfășurarea de sensuri din DLR: 1. „a veni în mare cantitate și în mare număr" „a năvăli" [puii?]. (În general, este vorba despre viețuitoare în colectivități, care impresionează numeric): ***Poiezise ca furnigile*** *când se suie pe copaci primăvara!* (Dionisie, C, 182, v. DLR s.v. *puiezi* 1.). 2. (Moldova) „a se înmulți prin procreare" [cu referire la același tip de ființe, dar care produc pagube]: *Într-o magazie de lemne* ***se puieziseră guzgani*** (Mihail Sadoveanu, *Opere*, II, 516). 3. refl. (Prin nord-estul Olteniei, despre ape) „a se revărsa, a inunda". 4. (prin nordul Munteniei, complementul indică suprafețe) „a acoperi, a umple cu ființe": *A ieșit din corn ... cai, herghelii multe. Dă să le bage-n corn! Da când ducea pe cele ieșite,* ***a poiezit*** *pământul cu altele!* (C. Rădulescu-Codin, *Îngerul românului*. Povești și legende din popor, 1913, 197).

[2] Al. Graur citează termenul ca regionalism, fără indicarea sursei, fapt regretabil, nu numai din unghiul de vedere al dialectologului. Informația (incompletă) este preluată în FC, III.

Niciunul dintre sensurile enumerate, în dezacord cu ființele plăpânde ale puilor, cu excepția celui de sub 2., nu poate fi pus pe seama acestora, așa după cum au procedat DLR și MDA. Prin urmare, originea verbului cu semantismul 1., 3.–4. trebuie căutată în altă parte, într-o bază derivativă cu semnificația „mulțime, grămadă, puzderie" și conotație peiorativă cum este *poiede, puiede*: *Au venit împăratul fără oaste, negrijit, să se bată cu veziriu și cu* ***poiedea*** *oștirii turcești* (I. Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei* și *O samă de cuvinte*. Text stabilit, glosar, indice și studiu introductiv de Iorgu Iordan, 1959, 226). Din necesitatea de a exprima acțiunea de invadare a unui spațiu de către anumite ființe, s-a ajuns, firesc, la crearea verbului, după cum se poate observa din următorul text: *A ieșit din corn* ***puiedea*** *pământului: cai, herghelii multe. Da când ducea pe cele ieșite,* ***a poiezit*** *pământul cu altele!* (C. Rădulescu-Codin, *loc. cit.*). Nu ni se pare deloc întâmplător pentru câmpul semantic al verbului *poiezi* faptul că *poiede* are și înțelesul „năvală, incursiune, invazie". După părerea noastră, ipoteza descendenței *poiezi* < *poiede* + suf. *-i* nu ridică probleme nici în privința formei și, mai ales, a semantismului; prin urmare, considerăm nesatisfăcătoare analiza: *pui* + suf. *-ezi*. Prin separarea sensului al doilea, restul semnificațiilor compun un câmp semantic mult mai unitar. Înțelesul „a se înmulți" presupune o altă origine. Credem că este vorba despre radicalul *pui* „ființă, animal, de la naștere până la maturitate", selectat în derivatul [*îm*] *puia* [despre păsări, animale] „a se înmulți prin pui" (v. DA, s.v. *împuia*; DLR s.v. *pui*[2]. Întrucât vom demonstra mai departe proveniența diferită a celor două omonime, propunem, deocamdată, delimitarea *puiezi*[1], *puiezi*[2] și eliminarea din seria în discuție.

2.5. Pentru ambele serii de verbe (în *-eza, -ezi*) se indică formațiile semianalizabile în DI *cutcureza, cotcoreza*; cf. *cu(t)curigu!*; respectiv *cotcorezi, cotcorozi*; cf. *cu(t)curigu!*; *cotcozi*, cf. *Cotcodac!*

Formațiile amintite, cu baze interjecționale, devin analizabile dacă admitem un inevitabil proces de contaminare, explicabil prin contiguitatea contextuală a termenilor, fie la nivelul interjecțiilor corespunzătoare: *cucurigu! + cotcodac! > cutcurigu!, cotcorigu!*, fie al verbelor respective *cucurigi + cotcodăci > cutcurigi, cotcorigi* (cf. DA s.v. *cucurigu!*). Variantele fonetice explicabile, *cutcuriji, cotcoriji*, prin hipercorectitudine: *cutcurizi, cotcorizi* și disimilare, în secvența finală: *cutcurezi, cotcorezi*, cu o eventuală schimbare de conjugare: *cutcureza, cotcoreza*, au putut apărea fără aportul formantului în discuție. De asemenea, menționăm că pentru *cotcozi* nu se motivează conexiunea cf. *cotcodac!*, întrucât verbul descinde, prin haplologie, de la *cotcorezi* sau *cotcorozi*[3].

3. Dintre verbele urmărite, reunind alfabetic toate seriile prezentate: *bureza, cetereza, cutcureza* (*cotcoreza, cotcorozi, cotcozi, cutcuruza*), *dăbălăza, foltozi, huhureza, înfierbăza, malterezi, pisăza (piseza), puiezi*[1], *undeza, ureza*, ies în afara interesului, pentru această etapă a discuției, *dăbălăza, cutcureza* (și toate celelalte),

[3] Un argument pentru ipoteza propusă îl constituie semantismul verbului, în graiurile oltenești, cu referire, în privința sunetelor specifice, la ambele păsări, ale căror strigăte caracteristice s-au intersectat (cf. NALR – Olt., III, pl. 68 / pct. 968, 978).

foltozi, malterezi, puiezi, conform demonstrației anterioare. Verbelor reținute pentru analiză le adăugăm *picureza*, înregistrat în DLR și *mechereza* [despre capră] „a scoate sunete specifice speciei" (Marin 1967, 230).

Înclinăm să credem că posibilitatea de a reuni aceste formații pentru a ilustra un afix anume, ascunde, de fapt, cauza, tendința determinantă pentru apariția vebelor enumerate, la baza cărora nu stă procesul de derivare obișnuit, nici din punctul de vedere al bazei și nici al formantului. Includerea lor într-o anumită serie s-a făcut pe baza unor particularități comune: mai întâi, toate aparțin conj. I, cu excepția lui *puiezi*, apoi toate sunt raportabile la verbe simple, de aceeași conjugare: *bureza / bura*; *cetereza / cetera, huhureza / huhura*; *mechereza / mechera*; *pisăza / pisa*; *picureza / picura*; *undeza / unda*; *ureza / ura*. În al treilea rând, toate verbele menționate se conjugă la indicativ prezent cu sufixul morfologic *-ez*.

Din punctul de vedere al originii[4], precum și al domeniului de referință, ele sunt destul de eterogene, dar grupabile după cum urmează:

a. referitoare la fenomene meteorologice: *bureza, picureza, undeza.*

b. referitoare la păsări, animale, din punctul de vedere al strigătelor specifice: *huhureza, mechereza.*

c. referitoare la activități umane colective, mai mult sau mai puțin individuale: *cetereza, ureza.*

d. referitoare la anumite tipuri de muncă, presupunând repetabilitatea aceluiași gest, a aceleiași mișcări: *pisăza.*

e. referitoare la animale sub raport numeric.

În strânsă dependență cu domeniul de referință, verbele respective sunt impersonale (pct. a.) sau unipersonale (pct. b.), fapt ce determină randamentul ridicat al unei singure persoane gramaticale: 3 sg./pl., chiar și în cazul verbelor personale, prin prezența lor în relatări, de obicei la aceeași pers. 3 sg. Frecvența acesteia și caracterul repetitiv al acțiunilor exprimate au impulsionat selectarea formei verbale corespunzătoare ca bază derivativă. Un context constatativ, construit prin reluarea verbului: *burează, burează!*, pentru a exprima starea de exasperare provocată de un fel special de ploaie, interminabilă, al cărei început prevestește o vreme adecvată, specifică unui anumit anotimp, a determinat conversiunea formei verbale în bază derivativă: *burează* > *bureza*. Un fragment precum: *Abia a doua zi la prânz începe* ***a bureza*** *a toamnă lungă* (Ion Druță, *Clopotnița*, 1988, 90), prin elemente lexicale convergente semantic, *bureza a toamnă lungă*, probabil, că nu este chiar întâmplător. Tindem să credem că între forma verbală simplă și cea cu augment nu poate fi vorba de sinonimie. Prin preschimbarea formei verbale 3 sg. în bază derivativă, verbul astfel creat, dobândește un caracter frecventativ, repetitiv.

[4] Problema etimonului are relevanță pentru elementele despre care se avansează ipoteza că sunt moștenite din latină (*citharizare, undizare*), în sensul continuității unui fenomen străvechi. Alături de verbe de origine latină *pisa* < *pinsare, ura* < *orare*, apar formații interne: *bura, picura*, evident, și cele onomatopeice, *huhura, mechera.*

Din punct de vedere gramatical se realizează şi regularizarea paradigmei la infinitiv, participiu, perfect compus. În acest fel, *bureza* intră în serie, alături de verbele moştenite din latină: *boteza* < *baptizare, cuteza* < **cottizare*[5].

În aceeaşi situaţie, din punctul de vedere al paradigmei, alături de *bureza*, se află *cetereza*, atestat tot în graiurile din Basarabia: *Când ajung în prag la mireasă, **ceterează** o urare* (Dicţ. dialectal, V, 166). De la verbul *cetera*, care cunoaşte tipul de conjugare „lucra" la ind. prezent, dar şi „cânta" (*Noi îmblăm şi **ceterăm** – ibid.*), mai precis, de la prez. 1–3 sg., s-a refăcut un nou infinitiv: *Amuş prind **a cetereza*** (informaţie orală). După DA este vorba despre o moştenire din latină (*citharizo*). În acest caz, putem observa că *cetereza* face dovada unei tendinţe demult începute, care a continuat să se manifeste pe terenul limbii române acolo unde s-a păstrat tipul corespunzător de verbe. În acelaşi sens în Bucovina a fost atestat dubletul *ureza / ura* „a face urări mirilor": [Stegarul] *are dătorinţa **a ureza** la conducturile nuntei* (S. Fl. Marian, *Nunta la români*, 1890, 227).

Relevant este faptul că şi prin semnificaţia sa verbul simplu a contribuit, într-o anumită măsură, la crearea formei paralele de infinitiv cu *-ez(a)*. Prin mijlocirea acestui formant se aduc nuanţări semantismului cu care se impusese verbul simplu fie în legătură cu timpul exprimat, conferind un caracter durativ acestuia, fie referitor la calitatea acţiunii multiple, reluate, repetate, căpătând un specific iterativ-intensiv. Acelaşi verb *ureza* a fost atestat în Transilvania: *La Mârza că se ducea, / Tot cântând şi **urezând*** (*Folclor din Transilvania*, II, 1962, 559) sau în Banat: *Nuntaşii s-aud **urezând*** (v. DLR s.v. *ura* 4.). Ambele citate pun în evidenţă, prin unităţi lexicale de sprijin, fie caracterul durativ al acţiunii (*tot cântând şi urezând*), fie intensitatea acesteia (*s-aud urezând* „sunt auziţi" de departe). Se cuvine să subliniem că *ureza* a dezvoltat o adevărată familie lexicală, fapt semnificativ pentru poziţia termenului în vocabularul dialectal şi, totodată, pentru vechimea lui. Astfel, există în paralel numele de agent *urezător / urător*: ***Urezătorii** seau strigătorii românilor adeseori se zic nuntălaşi* (Damaschin Bojincă, *Anticile romanilor, Antiquitates Romanorum*, I, 1852, 214/23), precum şi numele pentru formula specializată *urătură / urezătură*: *Trăsurele, între **urezături** asurzitoare, porniră şi numai în curtea bisericii se opriră* (Bucovina, v. DLR s.v. 4.). De asemenea remarcăm faptul că verbul, precum şi derivatele sale atestă semantismul etimologic (cf. *orare, oratio*), evident, în special, la nuntă când alături de nuntaşul specializat (*urezătorul*), restul participanţilor contribuie individual cu multiple formule rostite în tonalitatea cea mai înaltă. Pentru o astfel de acţiune complexă, intensivă, s-a creat un termen corespunzător: *urezare* (v. DLR s.v. *urare 3.*).

Emblematic prin semantismul său, *undeza*[6] „a inunda" este analizabil prin *unda* 1. „idem" (învechit, cu acest înţeles): *Şi va fi tot sufletul celor vii **undezaţi** preste toate, preste care va veni râul, vor trăi acolo* (*Biblia* 1688, 570'/43). Cu înţelesuri multiple, dintre care menţionăm (regional) „a face să dea în clocot",

[5] Vezi Al. Graur, *Tendinţe*, 223; Lombard, V., 334.

[6] O discuţie specială ocazionată de *îndezat*, participiu identificat în limba veche, pentru *undezat*, v. Mioara Avram, *Vechiul românesc **îndezat***, în SCL, 1997, XLVIII, nr. 1–4, 39–45.

similar cu sensul „inunda" prin specificul apei în ebuliție (***Se undează*** [= fierb în clocot] *cârnații groși*. Zagra – Năsăud, v. DLR s.v. 2.), *undeza* ar fi putut apărea prin derivarea indicativului prezent (v. și DLR s.v. *unda*), după cum, la fel de bine, ar fi putut să fie moștenit. CADE indică un etimon **undizare* < *undare*, căruia îi corespunde în italiană *ondeggiare*.

În fond, și într-un caz și în celălalt, verbul cu augment probează continuitatea aceleiași tendințe, manifeste încă din latina vulgară, pe terenul limbii române. CADE marchează grafic vechimea termenului, confirmată în DLR s.v. *unda*. Frecvența acestuia în limba veche a fost remarcabilă, de vreme ce, infinitivul lung a dezvoltat un sens figurat: „fierbere, clocot": *Scurtare și zmăcitură și* ***undezare*** *și frângerea inimii* (*Biblia* 1688, 600[2]/48, v. DLR s.v. *undare* 2.). Pe baza unui asemenea semantism presupunem un proces de contaminare între verbele *fierbe* și *undeza*, de fapt, aflate în proximitate contextuală chiar pentru sensul de bază. Secvențe de acest fel sunt atestate în textele vechi: *Vinul nu numai căci s-au fost stricat, ce încă de atocma cu apă* ***undezată*** *înfierbântându-se, să nu fie putut bea* (D. Cantemir, *Hronicul*, 141, v. DLR s.v. *undat*). Sintagme precum *apă undezată înfierbătându-se* ar fi constituit cadrul propice pentru încrucișarea sinonimelor ducând la rezultatul *apă undezată* ***înfierbăzându-se***. Din acest motiv *fierbăza*[7], apărut, probabil, prin contaminare cu *undeza*, după modul de creare, nu poate sta alături de celelalte verbe citate pentru formantul discutat în FC, III, 45. Etimologia propusă de Th. Capidan, credibilă sub aspect fonetic, ridică totuși, o obiecție: dacă este vorba de un element latin moștenit, de ce acesta a fost atestat abia în secolul al XVIII-lea și, exclusiv, în scrierile aceluiași autor?

4. Verbele deinterjecționale *huhureza* și *mechereza* se înscriu în aceleași condiții: beneficiază de o pereche verb simplu (*huhura*, respectiv *mechera* – v. DLR s.v.), se conjugă la ind. prezent cu sufixul morfologic *-ez*, sunt unipersonale și prezintă un semantism susceptibil de amplificare. După DA *huhura* 1. „a striga de bucurie, a chiui". 2. „a necheza". 3. [despre huhurez] „a scoate sunete specifice" reprezintă o formație onomatopeică. Sensurile acestuia pot deveni supărătoare prin intensitate (1.–2.) sau prin emitere (3. cf. *Ciuhurezi? Te apucă răcori de groază când îi auzi!* – Ispirescu, *Legende sau basmele românilor*, 1892, 287). Prin însușirea păsării de noapte de a prevesti prin cântec evenimente de rău augur, *huhura*, ca verb simplu nu produce plăcere la auz, iar *huhureza*, prin augment, dobândește un sens intensiv.

5. Verbele urmărite pe baza materialului oferit de FC, III și de dicționare, după părerea noastră, așa după cum semnalase mai demult Al. Graur (*Tendințe*, 223) și, de curând, DLR, Tomul XII, Partea a 2-a, Litera U s.v. *unda* și *ura*, descind de la ind. prez. în *-ez*. Tendința evidentă la unele verbe de conj. I de a dezvolta cupluri din verbul simplu și verbul cu augment (= *-eza*): *bura / bureza*;

[7] O problemă colaterală ridică grafia termenului, perpetuată în varianta preluată de la Dosoftei. După părerea noastră, rezultatul firesc al contaminației *fierbe* + *undeza* > *fierbeza*, reprodus până în prezent, în varianta de rostire moldovenească: *fierbăza*, ar trebui repus în drepturi.

cetera / cetereza; *huhura / huhureza*; *mechera / mechereza*; *picura / picureza*; *pisa / pisăza*; *unda / undeza*; *ura / ureza* a avut la bază un factor de natură morfologică. Acțiunea acestuia a avut drept efect regularizarea unor verbe în cadrul propriei lor paradigme, având cel puțin pers. 3 sg. ind. prez. în *-ez*. După raza de acțiune a sufixului se disting două serii de verbe: 1. câteva au creat, prin extensiunea sufixului menționat, un nou infinitiv, participiu și perfect compus. Prin modificările respective, ele se înscriu, ca tip de conjugare, alături de verbe moștenite de tipul *boteza, cuteza*. Neavând atestările necesare, nu putem ști dacă au dezvoltat și forme paralele de ind. prez. 3 sg. *burează / burezează?* alături de *bureza, burezat*. Prin regularizarea parțială a paradigmei, atestată pentru unele verbe din graiurile basarabene, cele nou create se alătură seriei care conțin *-ez* în temă, și nu ca sufix, și după modelul cărora au dezvoltat infinitivul și participiul concordant cu prezentul.

O altă categorie ca *picureza* < *picurează* (v. NALR – Olt., III, MN, Pl. 45 / 987), ind. prez. 3 sg. *picurezează* (v. DLR s.v.) și *pisăza* ind. prez. 1 pl. *pisăzăm* (v. DLR s.v. 1.: *Carnea pentru cârnați o* ***pisăzăm*** – ALR, II, 4136/102), *huhureza*, ind. prez. I pl. *huhurezez* (Dicț. olt., 101) s-au asamblat (total) tipului *meriza* [despre vite] „a se odihni la prânz, în timpul verii, în locuri umbroase" < lat. *meridiare*, 3 pl. *merizează* (v. DLR s.v.) sau *premieza* (învechit, rar) „a înjumătăți (ca timp)" < *primez* „perete despărțitor în jumătate" < lat. *permedium*. *Picureza* și *pisăza* au fost atestate pentru Transilvania ori Banat sau pentru Transilvania și Banat. Înclinăm să credem că reprezintă fapte vechi de limbă, deja regularizate, anterioare seriei *bureza, cetereza*, având capacitatea de a reface integral paradigma și de a se înscrie, în seria verbelor moștenite din latină, de tipul *meriza*. De altfel, multe dintre verbele discutate sunt însoțite de mențiunea „învechit" în dicționare.

În același timp, trebuie să subliniem faptul că inovația, pentru că așa a început, a fost favorizată de un al doilea factor: semantismul verbelor în cauză, susceptibil de gradualizare prin durată, intensitate, amploare, reluare.

Condiția este îndeplinită chiar de verbele postinterjecționale, exprimând acțiunea de a scoate sunete specifice (în esență orice strigăt este neplăcut în sine, cu atât mai mult atunci când comportă o conotație negativă (cf. *huhureza*[8]) sau, prin intensitate, atunci când semnifică „a chiui" (cf. *urezături asurzitoare*, v. DLR s.v.).

Importanța criteriului semantic se poate aprecia în cazul *puiezi*[2], creat prin derivarea formei de ind. prez. 3 sg./pl. *puiază*. Verb de conj. 1, conjugat cu suf. *-ez*, cu semantism susceptibil de intensificare, *puiază* > *puiezi*[2] reprezintă un caz special de „destin" întrerupt, datorită omonimiei cu *puiezi*[1]. Absorbit formal de acesta (și nu numai), el aparține altei conjugări. Pierzând indicele de apartenență la seria citată, el nu se mai poate afilia acesteia. Traseul prefigurat, dar neîncheiat, cuprinde timpuri verbale de la conjugări diferite: cf. *Barza* ***puiază*** *prin sate*,

[8] Se impune să semnalăm intersectarea de sensuri *ureza / huhura*, posibilă prin semantism etimologic, în cazul primului verb, atestat pentru Banat, cu înțelesul „prevesti" (v. DLRLV s.v.) și, probabil, dezvoltat pe terenul limbii române, pentru cel de-al doilea prin atribuirea unei conotații negative similare sunetelor specifice pe care le scoate *huhurezul*.

H. XVI, 46. *Rândunica* ***puiază*** *în apropiere de casă* H. XVI, 45 (v. DA s.v. *împuia*), dar, *Au trecut doi cormorani dintre aceia care se* ***puieziseră*** *într-o dumbravă, pustiind-o* (M. Sadoveanu, O. II, 516). Conotația peiorativ-intensivă a deverbalului nu mai necesită comentarii, iar *puiezi*[1] și *puiezi*[2], ca origine, nu pot fi integrate în grupa verbelor de mai sus.

Tendința activă, semnalată în arii conservatoare ale dacoromânei (Basarabia, Bucovina, Transilvania, Banat – pentru limba veche *undeza* este atestat și în Muntenia, *Biblia* 1688, v. DLR s.v. *undare*, iar atestarea regresivului *burez* „chiciură" pentru Oltenia – NALR – Olt., II, h. 319 / pct. 904 constituie o mărturie indirectă a unei alte repartiții, necunoscute a verbului *bureza*, inovație proprie în graiurile olteneşti sau infiltrație de dincolo de arcul carpatic?), reprezintă reflexul unui fenomen datând, probabil, dinainte de începuturile limbii române. Rezultatul s-a concretizat în dezvoltarea cuplurilor verbale (verb simplu / verb cu augmentul *-eza*), restrictiv, în cadrul unei anumite categorii de verbe de conj. I, tinzând la transferul într-o altă grupă, mult mai unitară sub aspectul sufixului morfologic sau al complexului sonor în cadrul paradigmei, prin regularizarea unor moduri și timpuri.

6. În privința individualizării formantului discutat, a autonomiei acestuia, FC, III, 46, consideră că *-eza* s-a detaşat prin falsă analiză din verbe ca *pisa, ura* care se conjugă cu *-ez*; din verbe ca *huhureza* derivate de la substantive terminate în *-ez*: *huhurez* > *huhureza*: *huhur* + suf. *-eza* [...], iar *-ezi* și *-ozi* s-au desprins din formațiile împrumutate de origine maghiară *malterezi* < *málterez* [...] și, respectiv, *foltozi* < *foltoz*.

Prin comparație cu poziția FC, identitatea formantului *-eza* (și a variantelor) nu ni se pare certă. El nu s-a desprins până în prezent, pentru a deveni activ și a selecta alte baze derivative. Raza de acțiune a acestuia rămâne limitată, în conformitate cu statutul său de sufix morfologic. Conversiunea în sufix lexical, de altfel, condiționată, este strict conjuncturală: categoria unor verbe de conj. I, cu ind. prez. în *-ez*, cu un anumit semantism, care se conjugă ca „lucra", dar tind să se alăture seriei „boteza" sau „meriza". Eliberat din interiorul paradigmei, el acționează restrictiv și momentan, exclusiv, în „saltul" de la o formă verbală ind. prez. (adesea 3 sg.) – la categoria altui mod sau timp verbal creând un nou infinitiv, pe lângă cel existent (*bura / bureza*). După aceasta, redevine același sufix morfologic, inapt să se detaşeze, să devină formant autonom și să activeze dincolo de limitele propriei paradigme. În afara verbelor menționate: *bura, cetera, huhura, mechera, picura, pisa, unda, ura*, când fiecare a dezvoltat un nou infinitiv, pentru că a avut în structură un segment propriu *-ez*, nu sunt indicate alte derivate.

Cât privește împrumuturile maghiare circumscrise vocabularului regional (local)[9], credem că afixele *-ezi, -ozi* nu s-au separat încă, neexistând alte formații

[9] În legătură cu circulația redusă a unor astfel de împrumuturi, chiar la nivel regional, v. Romulus Todoran, *Influența maghiară în graiurile românești din Transilvania*, în *Omagiu Rosetti*, 921–927.

care să ateste caracterul activ al afixului, minima lui productivitate. Formațiile citate se limitează la cele două împrumuturi din maghiară, iar *puiezi*, ca denominativ, descinde, după toate probabilitățile, de la baza *puiede, poiede* (sau *puiază*), fără aportul sufixului de origine maghiară. În privința celorlalte verbe discutate în FC şi eliminate, de la început, din demersul nostru: *dăbălăzat*, provine de la *dezăbălat, cutcureza* (şi celelalte variante) se explică satisfăcător din *cotcorigi* < *cucurigu!, fierbăza*, ca formație analogică după / prin contaminare cu *undeza*, restul verbelor invocate au apărut de la ind. prez. din paradigma corespunzătoare a fiecărui verb în parte, fenomen întâlnit, adesea, în sistemul de formare a cuvintelor, la nivel dialectal. Amintim cazul variantei *lăia* (tranz., refl.) „a (se) spăla" < *lai, laie* (ind. prez.) < *la* < lat. *lavare* (v. Gl. Munt. s.v. *lam*), *firui* „a drăcui, a rosti imprecația *fir-ar al ...*", creat de la o formă verbală din paradigma de condițional-optativ a verbului *a fi* (v. Gl. Munt. / pct. 777, 807, 827, 830 s.v. *firuie*: *A început să mă drăcuie, să mă firuie* / pct. 777; Vulpe 1973, 3–5); *futui*: *El era supărat cu nevasta ... şi-l* ***futuia****, şi-l măscărea, şi ce nu-i făcea lu bietu omu ăsta* (Gl. Dobr. / pct. 892); *hutui*: *Era o femeie rea, Îl* ***hutuia*** *chiar dacă făcea treabă, îl drăcuia, îl blestema* (Gl. Munt. / pct. 837).

Posibilitatea analizării formațiilor enumerate într-o bază credibilă (verb sau nume) şi un element comun (*-eza*) nu prezintă relevanță, pentru că elementul identificat n u s-a c o n s t i t u i t î n f o r m a n t. El se întâlneşte numai în cazul acelor verbe care, în mod fatal, conțin sufixul morfologic *-ez* şi sunt susceptibile, sub aspect semantic, de anumite nuanțări în sensul intensificării acțiunii exprimate.

Fenomenul discutat, o problemă de etimologie internă, cu o vechime considerabilă, după toate aparențele, nu s-a încheiat. MDA înregistrează dubletul *amieza / amiezăza* „a mânca de prânz, de amiază", iar materialul dialectal cules din Oltenia, atestă o direcție opusă acestuia. Pentru postinterjecționalul *cutcureza*, asimilat în serie datorită secvenței finale, a apărut o formă simplă, prin derivare regresivă: *cutcura* (NALR – Olt., III, Pl. 68 / pct. 978, respectiv 968).

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

ALRR – Munt. şi Dobr. = *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Muntenia şi Dobrogea*, I–II, de Teofil Teaha, Mihai Conțiu, Ion Ionică, Paul Lăzărescu, Bogdan Marinescu, Valeriu Rusu, Nicolae Saramandu, Magdalena Vulpe, Bucureşti, 1996.

CADE = I.-Aurel Candrea – Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat.* Partea I: *Dicționarul limbii române din trecut şi de astăzi* de I.-Aurel Candrea. Partea II: *Dicționarul istoric şi geografic ilustrat*, de Gh. Adamescu, Bucureşti, Editura „Cartea Românească", [1926–1931].

Ciauşanu, *Vâlcea* = G. F. Ciauşanu, G. Fira şi C. M. Popescu, *Culegere de folclor din jud. Vâlcea şi împrejurimi*, cu un glosar, Bucureşti, Cultura Națională, 1928.

Dicț. dialectal = *Dicționar dialectal (cuvinte, sensuri, forme)* vol. I–V, redactor-responsabil Rubin Udler, Chişinău, 1985.

DI = *Dicţionar invers*. Institutul de Lingvistică din Bucureşti, 1957.
Dicţ. olt., = Dorina Bărbuţ, *Dicţionar de grai oltenesc*, Craiova, 1990.
DLR = Academia Română, *Dicţionarul limbii române* (DLR). Serie nouă, Bucureşti, 1965 şi urm.
DLRLV = Mariana Costinescu, Magdalena Georgescu, Florentina Zgraon, *Dicţionarul limbii române literare vechi* (1690–1781), Termeni regionali, Bucureşti, 1987.
FC, III = *Formarea cuvintelor în limba română*. Vol. al III-lea. *Sufixele. Derivarea verbală*, de Laura Vasiliu, 1989.
Gl. Argeş = D. Udrescu, *Glosar regional Argeş*, 1967.
Gl. Dobr = *Glosar Dobrogea*, de Paul Lăzărescu şi Nicolae Saramandu, în *Dobrogea*. Texte dialectale şi glosar de Paul Lăzărescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană, Nicolae Saramandu, 1987.
Graur, *Tendinţe* = Al. Graur, *Tendinţele actuale ale limbii române*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1968.
Lexic. reg. = *Lexic regional*, I, redactor coordonator: Gh. Bulgăr, 1960; II, redactor coordonator: Lucreţia Mareş, 1967 (Societatea de Ştiinţe Istorice şi Filologice).
Lombard = Alf Lombard, *Le verbe roumain*, vol. I–II, G.W.K. Glurup, Lund, 1954–1955.
Marin 1967 = Georgeta Marin, *Verbe derivate de la interjecţii onomatopeice*, în SMFC, IV, 217–234.
MDA = Academia Română, Institutul de Lingvistică Iorgu Iordan-Al. Rosetti; *Micul dicţionar academic*, vol. I, Literele A–C, 2001; vol. II, Literele D–H, 2002; vol. III, Literele I–Pr, 2003; vol. IV, Literele Pr–Z, 2003, Bucureşti, UE.
NALR – Olt. = *Noul Atlas lingvistic pe regiuni. Oltenia*. Vol. I–V, întocmit sub conducerea lui Boris Cazacu, de Teofil Teaha, Ion Ionică şi Valeriu Rusu, Bucureşti, 1967–1984.
RRL = „Revue roumaine de linguistique", Bucureşti, I, (1956) şi urm.
SMFC = „Studii şi materiale privitoare la formarea cuvintelor", 1959–1972.
SDLR = August Scriban, *Dicţionaru limbii româneşti (etimologii, înţelesuri, exemple, citaţiuni, arhaizme, neologisme, provincializme)*. Ediţiunea întâia, Iaşi, 1939.
Vulpe 1973 = Magdalena Vulpe, *Sur quelques verbes délocutifs dans les parlers roumains*, în RRL, XVIII, nr. 1, p. 3–5.

L'IDENTITÉ D'UN FORMANT: *-EZA; -ĂZA (-EZI; -OZI)*

(Résumé)

L'auteur discute le formant *-eza; -ăza* (*-ezi, -ozi*), en contestant l'identité de la particule dérivative, établie par les études de spécialité.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti"
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

Virgil Nestorescu

NOTE ETIMOLOGICE ŞI LEXICALE

A da (a acorda) for a fost într-o vreme o expresie curentă în mediile şahiste, cu sensul „a da avantaj o figură adversarului (mai slab) sau o mutare înainte de începerea partidei". Nu este înregistrată în lucrările lexicografice, dar o găsim consemnată în literatura şahistă.

Astfel, în traducerea din polonă a cărţii lui W. Litmanowicz, *Curiozităţi din lumea şahului*, Bucureşti, Editura Sport-Turism, 1970, p. 251, se relatează despre W. Steinitz, primul campion mondial de şah, că „juca adesea şah la cafenea cu parteneri ocazionali, cărora **le acorda for**, contra unei sume de bani". Este un calc parţial după germ. *vorgeben* „a da (a oferi) un avantaj oarecare", termen folosit şi în alte sporturi în afară de şah (cf.. DGR, 1966). Ca termen cu aceeaşi valoare, împrumutat din germană, este şi rus. *фора* „avans (la un joc)", utilizat în limbajul sportiv (DRR).

De fapt, în terminologia şahistă veche, expresia a avut forma calchiată integral **a da înainte,** aşa cum apare pentru prima oară în cartea lui Albin (p. 16): „Acela care dă adversarului său vreo figură înainte are dreptul primei trăsuri"; cuvântul *trăsură*, variantă ieşită din uz pentru *trăsătură*, cu sensul tehnic de „mutare; mişcare", este şi el calchiat după germ. *Zug*. Mai mult decât probabil, expresia a fost folosită şi în limba literară, pentru că o găsim mult mai târziu, cu sens figurat, într-o poezie umoristică a lui Ion Pribeagu (p. 14): „Nu mă laud că-s maestru / Sau că sunt atotputinte / Dar am dat la alţi mai tineri / Multe puncte înainte".

Bâclicel s.n. este un oltenism care înseamnă „butoiaş de o vadră" (DGO, p. 24). Forma şi sensul cuvântului ne trimit la un termen bulgăresc asemănător, anume dial. *бъкълче,* diminutivul lui *бъкъл* „vas mic de lemn" (Barbolova, p. 147). Forma cuvântului românesc a putut rezulta prin disimilare vocalică, metateză şi apoi prin înlocuirea sufixului bg. *-че* cu sufixul românesc corespunzător *-icel.*

La rândul lui bg. *бъкъл* (*бъкел*) este împrumutat din it. *boccale* (cf. BER I, p. 98).

Conteşman s.n. „palton", atestat în Oltenia (DGO, p. 60, este format, după toate probabilităţile, prin contaminarea lui *conteş* (variantă a lui *contoş*), „manta elegantă şi îmblănită", cu *suman*. Această explicaţie este dată şi cuvântului înrudit **contoman**, regionalism moldovenesc, în DU şi DA. Formarea lui ***contoşman,** pe aceeaşi cale, este deci întru totul posibilă, lucru pe care l-am avut în vedere atunci când am discutat originea lui **încotoşmăni** din acest cuvânt (vezi Nestorescu, *Din viaţa cuvintelor*, p. 69–70). Existenţa lui **conteşman,** de care nu am avut cunoştinţă, se constituie acum într-un solid argument care susţine etimologia menţionată.

Gherman s.n., „păpuşă (din aluat) care se îngroapă pentru a aduce ploaia", este înregistrat în GDM, p. 199, unde se trimite spre comparaţie la alt cuvânt regional, anume *ghiorman*, asemănător doar formal cu cel din titlu, de care ne vom ocupa mai jos. După părerea noastră, se explică simplu prin bg. *герман*, definit astfel în dicţionarele bulgăreşti: 1. „ceremonie tradiţională de vară în vreme de secetă, menită să aducă ploaia" (BER I, p. 238). 2. „păpuşă rituală din lut, care este îngropată în cadrul unei ceremonii, fiind socotită ca aducătoare de ploaie" (BTR, 1965).

În bulgară cuvântul are o largă răspândire dialectală şi provine, probabil, de la antroponimul *Gherman* (cf. BER I, *ib.*).

Ghicitură (**gâcitură**) s.f., forme învechite pentru „ghicitoare", sunt inserate în DA cu citate din operele lui Varlaam şi P. Maior. În realitate, ele apar şi spre sfârşitul secolului al XIX-lea, în presa transilvăneană, dar de această dată având valoare de termeni enigmistici. Este vorba de revista „Familia" din Oradea, unde sunt folosite pentru a denumi diferite jocuri de societate propuse cititorilor spre dezlegare. Ni se pare util pentru lexicografia noastră să scoatem din uitare aceste informaţii cuprinse într-o publicaţie prestigioasă, deseori citată în dicţionare.

Iată câteva exemple: **gâcitură de siac** (Fam., nr. 11, 1871), sau **ghicitură de şac** (Fam., nr. 72, 1880) ambele cu sensul „problemă de şah" (formele ***siac, şac*** pentru ***şah*** se explică prin influenţa vădită a magh. ***sakk*** „idem"); termenul are înţelesul special de „aritmogrif" în sintagma **ghicitură numerică** (Fam., nr. 5, 1882). În sfârşit, am notat încă două denumiri, cărora nu le-am găsit corespondentul exact din terminologia enigmistică modernă, anume **ghicitură silabică** (Fam., nr. 89, 1881) şi **ghicitură de** semne (Fam., nr. 49, 1879).

Ghiorman s.n., „sărbătoare (la ţară) în dulcele Paştelui, când nu se lucrează la câmp şi nici la vie" sau, rar, „om năbădăios" (cf. DA), nu are etimologie în dicţionarele în care apare (CADE, DA, MDA).

Credem că este o deformare a numelui propriu **Gherman**, care se sărbătoreşte în 12 mai, ziua a trei sfinţi, între care şi Sf. Gherman, patriarhul Constantinopolului, conform calendarului creştin-ortodox. Această explicaţie se întemeiază pe informaţia suplimentară din DA, care arată succint că „Gheormanul este ziua de 12 mai" şi că este cuvânt cunoscut în părţile Muscelului.

Liotele s.f. pl., însemnând „animalele; păsările", este înregistrat în Oltenia (cf. DGO, p. 121). Forma de singular **liotă,** în sintagma **liotă de câini,** se găseşte şi în DA sub cuvântul **liotă** „mulţime, grămadă de fiinţe", cu etimologie nesigură. Cele două ipostaze ale lui **liotă** pe care le discutăm s-ar putea explica, după părerea noastră, prin bg.dial. *лиот* „animal sălbatic; fiară", formă rezultată din *ливот*, derivat al lui *лив* „fiară" (cf. BER III, p. 3).

Pampas s.n., „câmpie întinsă, acoperită cu ierburi, caracteristică regiunilor cu climă subtropicală şi temperată din America de Sud", are în DLR etimologia fr. *pampa*, deşi nu se justifică pe această cale forma de singular a cuvântului, cu [s]

final, şi cu atât mai mult pl. *pampasuri*. Explicaţia din dicţionar este valabilă numai pentru *pampa,* forma veche a cuvântului, atestată încă din anul 1835, însă pentru cea din titlu, apărută mult mai târziu şi care este astăzi frecvent întrebuinţată, credem că trebuie luat în considerare engl. *pampas*, forma de plural uzuală a lui *pampa* (cf. Oxford, p. 876), care este recomandată şi în EDR.

Păpăruie s.f., (Bot.; reg.), cu sensul „mac (*Papaver rhoeas*)" nu are etimologie în DLR, unde se trimite neconvingător la termenul ştiinţific lat. *papaver*. A trecut neobservat faptul că pe aceeaşi pagină este inserată altă formă regională foarte apropiată fonetic, anume *păpărună* „idem", care, în pronunţarea bănăţeană a unei posibile variante **păpărune*, a putut ajunge la forma din titlu.

Popâlni vb., „a umple un vas până la gură", inserat în DGO, p. 160, este în mod evident împrumutat din bg. *попълня*, aspectul perfectiv al lui *попълням* „a umple" (cf. BTR, 1965).

Premetcă s.f., „mătură de nuiele", este un cuvânt care circulă de asemenea în Oltenia (cf. DGO, p. 163). Provine fără îndoială, prin asimilare vocalică, din bg. *премитка* „mătură lungă făcută din nuiele, care se foloseşte la treierat", derivat al lui *премет* "idem"(cf. BER III, p. 764).

Răzacul s.n. art., înregistrat în GDM, p. 177, cu sensul „cosor cu două tăişuri pentru tăiat stuful", poate fi legat de regionalismul *rizacă*, „unealtă asemănătoare cu o coasă, folosită pentru a tăia plantele care împotmolesc bălţile" (provenit, după DLR, din ucr. *ризак* sau rus. *резак*). Forma din titlu este, probabil, o schimbare de gen a acestuia.

Schirnog, **-oagă** adj. 1. (Prin nord-vestul Munteniei) „infirm de o mână sau de un picior". 2. (reg.; în forma *schirnov*; despre lucruri) „strâmbat, contorsionat" este considerat cu etimologie necunoscută în DLR, dar cu o trimitere stufoasă la *schilod, olog, cotonog, chirnog*. Constatăm cu surprindere că apropierea evidentă de *chirnog* nu a fost cercetată în măsură suficientă de autori. O analiză sumară ar fi arătat că această asemănare a celor două cuvinte oferă toate elementele necesare unei etimologii satisfăcătoare. Formal, *schirnog* a rezultat, după părerea noastră, din prefixul *s-*+ *chirnog*, iar pe plan semantic cele două cuvinte sunt identice, după cum se poate vedea din compararea datelor cuprinse în DA şi Gl. Argeş (p. 39, 132), cu cele din DLR. Ataşarea acestui prefix se întâlneşte mai ales la teme verbale sau substantivale, dar pot fi menţionate şi derivate de la adjective: *chilav/schilav*, *grunţuros/zgrunţuros.*

În încheiere, precizăm că şi derivatele lui *schirnog*, anume *schirnogi, schirnogit, schirnogeală* au aceleaşi sensuri ca şi corespondentele lor *chirnogi, chirnogit, chirnogeală*; la fel stau lucrurile şi cu variantele *schirnov* şi *chirnov* (Gl. Argeş, *ib.*).

ABREVIERI

Albin	=	A. Albin, *Amicul Jocului de schach theoretic şi practic*, Bucureşti, 1872
Barbolova	=	Zoja Barbolova, *Имена за съдове в българските диалекти*, Sofia,1999.
BER	=	*Български етимологичен речник*, BAN, Sofia,1971.
BTR	=	*Бълтарски тълковен речник*, Sofia, 1965.
DGO	=	Dorina Bărbuţ, *Dicţionar de grai oltenesc*, Craiova, 1990.
DGR	=	*Dicţionar german-român*, [Coordonare şi revizie Mihai Isbăşescu şi Maria Iliescu], Bucureşti, 1966.
DRR	=	*Dicţionar rus-român*, redactor responsabil Gh. Bolocan, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1964.
DU	=	Lazăr Şăineanu, *Dicţionar universal al limbii române*, Ed. XII, Iaşi, Editura Mydocenter, 1997.
ERD	=	Leon Levi̯chi, Andrei Bantaş, *English Romanian Dictionary*, Bucureşti, 1984.
Fam.	=	„Familia". Foaie enciclopedică şi beletristică cu ilustraţiuni, Pesta, apoi Oradea Mare. Redactor responsabil, proprietar şi editor: Iosif Vulcan. Anul I (1865) ş.u.
GDM	=	*Glosar dialectal. Muntenia* de Maria Marin şi Iulia Mărgărit, Bucureşti, 1999.
Gl. Argeş	=	D. Udrescu, *Glosar dialectal* Argeş, Bucureşti, 1967.
Nestorescu, *Cercetări*	=	Virgil Nestorescu, *Cercetări etimologice*, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 1999.
Nestorescu, *Din viaţa cuvintelor româneşti*	=	Virgil Nestorescu, *Din viaţa cuvintelor româneşti*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2006.
Oxford	=	*The Concise Oxford Dictionary of Current English*, edited by H. W. Fowler and F.G. Fowler, Oxford, 1966.
Pribeagu	=	Ion Pribeagu, *Mic şi al dracului. Antologia unui rege al umorului*, Bucureşti, Editura Teşu, 2005.

ETYMOLOGYCAL AND LEXICAL NOTES

(Abstract)

Most of the treated words have a regional character. The author tries to establish their etymology.

Bucureşti, B-dul Al. Obregia nr. 24

Emanuela Dima

DISCIPLINE ŞTIINŢIFICE IMPLICATE ÎN STUDIEREA PĂSTORITULUI ROMÂNESC. ARGUMENTE ŞI CONCLUZII

I. 1. În absenţa unor surse scrise (interne sau externe) databile în primele zece secole ale erei creştine, referitoare îndeosebi la romanitatea nord-dunăreană, care să ateste în mod explicit prezenţa c o n t i n u ă a protoromânilor în ţinuturile locuite de înaintaşii lor daci, locul de formare a poporului român, precum şi istoria lui veche şi medievală au constituit subiecte supuse controversei şi au generat dispute extrem de aprinse, mai cu seamă în unele medii ştiinţifice. În această dispută, p ă s t o r i t u l românesc, tipologia acestuia, precum şi rolul comunităţilor preponderent pastorale în formarea poporului român au fost folosite ca argumente de natură extralingvistică în scopul impunerii unor concluzii cu caracter istoric. Astfel, acest mod de existenţă, tipic românesc, a fost folosit de unii învăţaţi ca argument principal în sprijinul teoriei admigraţiei sudice a tuturor ramurilor de români şi în „înzestrarea" poporului român, urmaşul a două civilizaţii străvechi, întemeiate de popoare sedentare, pastoral-agricole, cu trăsături caracteristice ale unei populaţii de pustă, migratoare, recte fără o formă de organizare sociopolitică proprie, care a început a se sedentariza târziu, sub presiunea şi influenţa unor modele străine.

La naşterea teoriei nomadismului pastoral românesc (şi implicit, a discontinuităţii locuirii spaţiului intra- şi transcarpatic[1]) a contribuit, după cum s-a subliniat[2], existenţa unor fapte indiscutabile, dar tendenţios interpretate: absenţa până în secolele al XII-lea – al XIII-lea, a referirilor explicite privitoare la români în spaţiul geografic nord-dunărean (cunoscutul argument *ex silentio*), semnalarea vlahilor în sudul Dunării la unii autori bizantini în secolul al XI-lea (Kekaumenos, Ana Comnena) în care deplasările regulate ale acestora sunt prezentate fugar, fără amănunte explicite, lăsând impresia unui nomadism caracteristic etniei respective, mişcările regulate ale tuturor etnicilor aromâni din unele părţi ale Pindului efectuate între locuinţele de vară, din munte, şi cele din localităţile de câmpie (practică motivată de raţiuni de siguranţă)[3] (cf. Th. Capidan 1926), existenţa reală a

[1] Problematică considerată de un interes pragmatic depăşit, în special din punctul de vedere al lingvisticii româneşti (ELR: 140), dar permanent vehiculată de o anumită parte a lingvisticii internaţionale.

[2] Cf. P. Cancel 1913; Donat 1973.

[3] Ceea ce a făcut ca elementul românesc cel mai cunoscut în Peninsula Balcanică să fie cel aflat în mişcare, adică cel care practica păstoritul de tip *transhumant* (sau adesea, *cărăvănăria*) (cf. şi Cancel 1913, dar îndeosebi Dragomir 1959).

LR, LVI, nr. 3, p. 269–286, Bucureşti, 2007

nomadismului la fărşeroţii „călivari" în sudul Pindului (strict condiţionat geografic, de altfel, căci el este practicat de toţi locuitorii zonei – greci şi albanezi); nu în ultimul rând, transhumanţa practicată de oierii transilvăneni de-a lungul Evului Mediu, îndeosebi între secolele al XVII-lea şi al XIX-lea[4], de unde, printr-un proces de generalizare şi de proiectare a unei situaţii actuale în trecut, apariţia presupunerii că în trecutul îndepărtat, la începuturile istoriei lor, toţi românii au cunoscut acest mod de existenţă.

În acelaşi sens trebuie semnalată marea întindere geografică pe care se găsesc urme (lingvistice, toponimice, etnografice, antropologice) ale comunităţilor româneşti a căror bază economică o constituia îndeosebi creşterea animalelor (din Caucaz până în Moravia, Silezia, Istria, iar în sud până în peninsula Pelopones). În majoritatea surselor această expansiune românească, până la depărtări atât de mari, este pusă pe seama deplasărilor pastorale care, în absenţa unor analize amănunţite şi obiective, s-a considerat a fi caracteristice unui păstorit de tip nomad (sau seminomad).

Pe de altă parte, la acreditarea acestor teorii a contribuit şi necunoaşterea în profunzime a particularităţilor socioeconomice şi juridice vechi ale organizaţiilor politice proprii poporului român (conservate în grade diferite de evoluţie îndeosebi la nivelul comunităţilor româneşti din afara spaţiului naţional) de către unii lingvişti autohtoni bine cunoscuţi, ale căror lucrări au cunoscut o largă difuzare[5].

I. 2. În replică, s-a susţinut (Donat 1973) că stabilitatea populaţiei autohtone, şi mai târziu româneşti, nu a fost niciodată negată la nivelul ***studiilor istorice***[6], ca de altfel nici continuitatea etnică şi lingvistică în nordul Dunării a populaţiei romanizate. Autorii (în special lingvişti, mai rar istorici) care susţin teoria nomadismului românesc au ignorat şi continuă să ignore un număr copleşitor de elemente ale existenţei româneşti care rămân, conform acestei ipoteze, în afara oricărei explicaţii: punctul central al dreptului cutumiar românesc constituit din proprietatea asupra pământului, moşia satului împărţită în curele dreptunghiulare

[4] Practica aceasta era încurajată de Imperiul Austro-Ungar şi de Înalta Poartă ale căror venituri se „rotunjeau" substanţial în urma încasării impozitelor aferente (cf. Veress 1927, Constantinescu-Mirceşti 1976)

[5] Ne referim îndeosebi la S. Puşcariu, în a cărui lucrare fundamentală (*Limba română*) apare un capitol dedicat aspectelor referitoare la reflectarea lingvistică a unor trăsături psihosociale ale comunităţilor pastorale, dar care conţine unele aserţiuni eronate. Astfel, în capitolul *Aportul adus de diferite pături sociale la graiul comun* din întâiul volum, autorul se referă la denumirea regională, specifică ţinuturilor transcarpatice a stânei, **mutare**, pe care acesta o pune în legătură cu „migraţiunile românilor" (1976: 365), corelând-o cu absenţa unei vieţi organizate de stat a românilor, în care „emigrările şi mişcările de populaţie erau la ordinea zilei" (*ibid.*). Urmările acestei stări de fapt ar fi, conform autorului, aceea că românii au devenit „atunci când împrejurările o cerură, păstori nomadizanţi" (*ibid.*).

[6] Unul dintre pricipiile de care cercetătorii istorici trebuie să ţină cont este şi acela că explicaţia unui fenomen, pentru a fi acceptată, trebuie să ţină cont de ansamblul *tuturor* amănuntelor: „[…] Un istoric nu-şi poate permite să dea o explicaţie unui fapt sau unei situaţii dacă această explicaţie este contrazisă de contextul întregii istorii" (trad. n.) (Donat 1973: 96).

paralele, aspect ce nu poate fi explicat decât ca rezultat direct al muncii agricole, îndeosebi în zonele centrale şi depresionare din Transilvania – în regiunile unde au luat naştere primele formaţiuni statale[7], păstrarea în zonele transcarpatice a unor credinţe şi rituri foarte vechi legate de păstorit, necunoscute comunităţilor romanice din sudul Dunării (sau conservate în forme arhaice) şi care nu pot fi explicate prin împrumut de la populaţiile cu care românii au venit în contact, numărul superior de lexeme moştenite din latină dar, mai ales, din substrat, absente din vocabularul idiomurilor romanice sudice concomitent cu păstrarea altora, necunoscute dacoromânei (ceea ce invalidează, de asemenea, ipoteza admigraţiei sudice) etc.

I. 3. Cu toate acestea, studii recente, ce cuprind rezultatul cercetării minuţioase a documentelor vechi, din primele secole ale erei creştine, relevă că prezenţa la nordul Dunării a unei populaţii vorbitoare de limbă latină după secolul al III-lea e.n. este atestată, totuşi, în mărturii ale unor autori greci sau romani care se referă, fie şi numai incidental, la realităţi specifice acestor ţinuturi. Acestea sunt cuprinse, pentru secolele IV–XV, în selecţia de documente „Fontes historiae Daco-Romanae", vol. II–IV (1970–1982).

Un prim indiciu al continuităţii etnice şi implicit, lingvistice, în teritoriile de baştină, ar trebui să-l furnizeze, după cum subliniază mai mulţi autori (Drăganu 1933; Saramandu 2004), tocmai modul (foarte îngăduitor, în special după anihilarea împotrivirii militare) în care popoarele numite în mod curent „barbare" (goţi, avari, cumani, huni etc.) tratau populaţia autohtonă, producătoare de bunuri necesare vieţii: „În Dacia a rămas un mare număr dintre vechii locuitori, care trăiau în bună înţelegere cu goţii şi nu aveau nici un interes să abandoneze provincia" [...] „Nu ar fi primul caz, nici singurul, al unei înţelegeri tacite între provincialii romani, ruinaţi de cheltuielile militare ale imperiului, şi cuceritorii barbari, bucuroşi să exploateze în profitul lor costurile scăzute ale muncii indigenilor" (Brătianu 1937: 39–40, în acelaşi sens Drăganu 1933: 27 ş.u.). Deci, nici vorbă de fuga populaţiei în faţa năvălirii popoarelor migratoare, care ar fi justificat ipoteza „vidului de populaţie" rămas în urma abandonării administraţiei romane a teritoriului nord-dunărean[8].

Mai mult, semnalarea etnonimului *carpodaci* în legătură cu autohtonii din nordul Dunării pe care împăratul Theodosie i-a învins în luptă, „silindu-i să treacă Istrul şi să se întoarcă la locurile lor", menţiune care apare la mijlocul secolului

[7] Adică în regiunile presupuse de adepţii teoriei admigraţiei sudice a fi fost *ţinta* mişcărilor transhumante (şi nu *sursa* lor) şi care ar fi fost, deci, colonizate de către români târziu, după secolul al XII-lea.

[8] În urma reexaminării recente a textului lui Iordanes referitor la retragerea „totală" a armatei şi a populaţiei romanizate din Dacia, s-a impus concluzia că nu se „confirmă miturile evacuării totale şi al vidului demografic", ci doar o „decolonizare" parţială a Daciei din nordul Dunării, „spaţiu în care populaţia romanizată va convieţui, în simbioză cu migratorii, vreme de peste un mileniu" (Diaconescu 2002: 70).

al V-lea în *Istoria contemporană* scrisă în greceşte de Zosimos, arată limpede că locurile de baştină ale acestora (*dacii carpi*) se aflau la *nordul* fluviului (s.n.) (FHDR II: 313), iar faptul că episcopul got Ulfila predica în secolul IV e.n. *şi în latină* (alături de greacă şi gotă) pe acelaşi teritoriu arată cu prisosinţă că aici se găseau localnici care vorbeau această limbă[9].

De asemenea, la începutul secolului al VI-lea este consemnată răscoala cu substrat religios condusă de comitele Vitalianus, originar din Dobrogea – „numit scitul, după numele provinciei, dar sigur un romanic, fiul lui Patriciolus" (FHDR II: XI) împotriva împăratului Anastasius (491–518), adept şi susţinător al sectei monofiziţilor, condamnată de sinodul de la Chalcedon din anul 451[10]. Acest tip de dovezi (indirecte, este drept) ale prezenţei unei populaţii romanizate, latinofone, în nordul Dunării, de altfel, mult mai numeroase, sunt prezentate şi analizate pe larg în lucrări recente (Saramandu 2004: 9–73).

Ipoteza admigraţiei sudice a poporului român, dintr-un teritoriu extrem de redus ca suprafaţă, adoptată tacit şi de un număr de lingvişti români (Densusianu şi, cu unele corecţii, Philippide, Puşcariu) suferă, pe lângă altele, şi de un viciu de logică, sesizat de mai mulţi autori, presupunând „înghesuirea" populaţiei romanizate, în urma retragerii aureliene, într-un spaţiu geografic extrem de redus ca suprafaţă, în timp ce alte popoare, mult mai puţin numeroase (grecii, bulgarii şi albanezii) ar fi ocupat „Dacia cu întreaga Peninsulă Balcanică" (Capidan 1936: 41).

I. 4. *Cele mai vechi documente istorice* în care sunt atestaţi românii relevă caracterul stabil, preponderent **agricol** al acestora, urme ale unei foarte vechi moşteniri (în spaţiul etnic românesc această îndeletnicire pare a avea rădăcini autohtone[11]). În acelaşi sens se poate invoca şi lexicul românesc moştenit din latină subsumat sferei noţionale apicole sau viticole, sau, aspect deosebit de important, cel legat de habitat, terminologii specifice unei populaţii sedentare, care nu se pot forma în condiţiile unui nomadism prelungit (coloratura slavă a vocabularului agricol[12] pare a trimite nu la superioritatea tehnicilor specifice stăpânite de triburile slave la sosirea lor în spaţiul dacic ci, mai degrabă, la coincidenţa perioadei de relativă acalmie ce a urmat instalării acestora, fapt ce a favorizat practicarea unei agriculturi pe scară mai întinsă, cu puternica influenţă lingvistică slavă).

[9] Cf. *Epistula de fide, vita et obitu Ulfilae* datorată lui Auxentiu, episcop de Durostor între 379 şi 382 (cf. FHDR II: 111, ap. Saramandu 2004: 10 ş.u.)

[10] Pentru alte consemnări directe şi indirecte ale protoromânilor în spaţiul lor matcă cf. FHDR II–IV. În acelaşi sens Iorga 1905, Drăganu 1933, Saramandu 2004.

[11] Cf. Belcin (1968: 63–73) în al cărei studiu sunt citate şi comentate informaţiile conţinute în literatura antică privitoare la ocupaţiile specifice comunităţilor geto-dacice, în cea mai mare parte aceleaşi cu cele ale românilor de mai târziu, cu centrul de greutate însă asupra agriculturii.

[12] Hasdeu atribuia, în urma cercetării vocabularului agricol românesc prin comparaţie cu cel pastoral, triburilor slave un caracter economic exclusiv agricol, considerând populaţia daco-romană, pe aceleaşi temeiuri, „eminamente" pastorală (cf. 1874a, 1874b, 1874c). Cercetările ulterioare ale etnografilor relevă, însă, faptul că încercarea de determinare a caracterului poporului român exclusiv agricol sau pastoral „nu este decât o problemă greşit pusă" (H. H. Stahl 1958). Afirmaţiile lui Hasdeu sunt însă, justificate conjunctural (pt. amănunte, cf. Poghirc 1965).

I. 5. În cazul argumentaţiei referitoare la absenţa oricărei **forme de organizare sociopolitică** specific românească anterior secolului al XIV-lea, când se întemeiază voievodatele româneşti, ***studiile istorice*** şi ***etnogeografice*** au arătat că tocmai în acest caz avem a face cu o moştenire extrem de veche, romanică sau, după părerea unor istorici, chiar autohtonă – *obştea sătească*[13] (DIFTR: 177, 333 ş.u.; Panaitescu 1969). Comunităţi ai căror membri erau legaţi între ei prin legături de sânge (îndeosebi prin parentare patriliniară, dar uneori şi matriliniară), *obştile săteşti* sunt nuclee socioadministrative considerate a se afla la baza formaţiunilor politice cunoscute de-a lungul Evului Mediu sub numele de „ţări". În vocabularul antropologilor şi al etnografilor acestea sunt cunoscute şi sub denumirea de „depresiuni-ţări", aluzie la spaţiile geografice caracteristice Carpaţilor româneşti considerate ca fiind cele mai favorabile traiului chiar şi în perioada migraţiilor – depresiunile intramontane carpatice. Formaţiunile sociopolitice ale populaţiei care a locuit neîntrerupt din timpuri foarte vechi aceste depresiuni intra- şi subcarpatice a cărei bază economică o reprezenta p ă s t o r i t u l şi agricultura a cărei pondere era condiţionată geografic, au constituit, în urma cedării autorităţii locale, fundamentul voievodatelor româneşti de mai târziu[14]. În acelaşi sens poate fi invocat faptul că aceste forme de organizare socioeconomice şi politice se întâlnesc, cu mici excepţii, la toate comunităţile româneşti din afara teritoriului naţional spre nord şi nord-vest în Pannonia, Moravia, Silezia, Ucraina, Polonia (Drăganu 1933) iar spre sud şi sud-est în întrega Peninsulă Balcanică până la litoralul dalmatin, în Veglia şi Istria (Dragomir 1959). În majoritatea documentelor medievale (ungare, polone, dalmate, sârbe, croate etc.) apar frecvent sintagme precum *jus valachicum, staryi zakonŭ, lex antiqua districtuum volahicalium universorum, jus wolachie, ritus wolahie* ce fac referire, în cazul anumitor comunităţi, la ansamblul normelor de legi consuetudinare caracteristice comunităţilor româneşti („valahe")[15]. Acesta conferea comunităţilor românilor

[13] Aceste forme de organizare socioeconomică, considerate de majoritatea autorilor ca fiind, cel puţin pentru spaţiul nord-dunărean, de sorginte autohtonă, sunt numite de Iorga *romanii populare* şi constituie, în esenţă, nuclee politice la care s-au redus Imperiul Roman, în urma destrămării acestuia, bază pe care se poate sprijini o formaţiune politică superioară (cf. DIFTR l.c.).

[14] Fenomenul pare a prezenta unele similitudini cu situaţia din Occidentul romanic ulterioară destrămării Imperiului Roman, ceea ce l-a determinat pe Iorga să numească aceste nuclee socio-profesionale ai căror membri erau legaţi între ei în funcţie de anumite criterii (în cazul românesc parentarea patriliniară), care se conduceau după norme consuetudinare de un ales local, „romanii" populare (cf. DIFTR: 480). Acestea pot fi considerate nucleul unor formaţiuni statale ulterioare.

[15] În unele cazuri (documentele sârbeşti, bosniace, croate), aceste sintagme se referă la tipul impozitelor şi la cuantumul *dărilor* pe care aceste comunităţi erau datoare a le plăti domnului statului respectiv. Faptul că dările respective purtau aproape aceleaşi denumiri şi se refereau la aceleaşi cote părţi ne conduc la presupunerea că acestea erau fixate de comunităţile valahe şi acceptate, prin apelul la „legea veche", cel puţin în primă fază, de conducătorii politici ai acestor state (care aveau, după cum se ştie, şi atribuţii administrative).

apuseni o autonomie politică deosebită, păstrată în majoritatea cazurilor, până la asimilarea lingvistică şi etnică a membrilor acestora[16].

I. 6. Aceste aspecte, relevante pentru infirmarea teoriei nomadismului românesc şi a ideii referitoare la absenţa oricărei forme de organizare socio-politice a comunităţilor româneşti pastorale, au fost aduse în discuţie, de-a lungul timpului, de mai mulţi cercetători (majoritatea ***lingvişti***) care s-au aplecat asupra urmelor comunităţilor româneşti îndeosebi în spaţii aloglote, aşa cum apar ele în documente oficiale (Drăganu 1933; Dragomir 1959), impunând concluzia aşezării păstorilor români (cunoscuţi în general sub denumirea de *valahi* sau *vlahi*[17]) în comunităţi s t a t o r n i c e atât în Carpaţii Apuseni şi Nordici cât şi în cei Estici, „până în Galiţia, Valea Tisei, Crişului, Mureşului, Timişului în Ardeal şi în Ţara Făgăraşului, alcătuind un lanţ neîntrerupt" (Drăganu 1933: 32), iar în spaţiul geografic sudic până în peninsula Pelopones, în vest până la Adriatică (peninsula Istria). Alte voci, singulare este drept, dar bazate pe argumente logice, presupun chiar autohtonia românilor în spaţiul balcanic: „este inadmisibil a se crede că sârbii au aşteptat colonizarea vlahă până în [...] secolele al IX-lea sau al X-lea pentru ca să afle de la ei că *Durmitorul* şi *Visitorul* se cheamă cu acest nume", considerând, totodată, absurd a „presupune despre regiunile acestea că au fost cu totul pustii, fără nici un fel de populaţie veche, când se ştie că ele erau bine populate" (cf. Dragomir 1959: 164).

Urmele lingvistice ale păstorilor români în Carpaţii nordici, înregistrate în primul atlas slav, au atras atenţia mai multor autori. Gr. Nandriş (DR VIII: 138–148), într-un studiu ce analizează datele cuprinse în *Atlasul lingvistic al Poloniei subcarpatice* (1934), coboară datarea prezenţei comunităţilor româneşti pastorale (conform naturii semantice a termenilor) în aceste regiuni, până aproape de limita superioară

[16] În legătură cu dreptul consuetudinar românesc s-a scris o literatură bogată, din care semnalăm: I. Bogdan, *Originea voievodatului la români*, în AAR, s. II, tom XXIV, ist., p. 191–207; id. *Despre cnejii români*, în AAR, s. II, tom XXVI, ist., p. 13–44; id. *Câteva observaţiuni asupra îndatoririlor militare ale cnejilor şi boierilor moldoveni în secolele XIV şi XV* în AAR, s. II., tom XXIX, ist., p. 613–628; R. Rosetti, *Despre originea şi transformările clasei stăpânitoare în Moldova* în AAR s. II, tom., XXIX ist., p. 145 ş.u., id., *Pământul, sătenii şi stăpânii în Moldova*, I, Bucureşti, 1907, cap. *Despre cneji şi voievozi şi despre diferenţierea claselor la români* p. 23–51; cap. II *Coloniile române din Galiţia* p. 52–76; A. D. Xenopol *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. I, Iaşi, 1888, p. 499–512; recent: Val. Al. Georgescu, *Momente principale ale dezvoltării dreptului românesc de la începuturi până la constituirea statului naţional român*, în „Revista de Istorie", 29, 11, 1976, p. 1791–1792; id., *La place de la coutume dans le droit des Etats Féodaux Roumains de Valachie et de Moldavie jusqu'au milieu du XVIII-e siècle*, în „Revue Roumaine d'Histoire", 1967, 4, p. 533–586; despre aplicarea acestuia în cadrul comunităţilor române din teritorii aloglote: D. D. Mototolescu, *Jus valachicum în Polonia*, Bucureşti, 1916; S. Dragomir *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu*, Bucureşti, 1959, p. 73–76, 179; Emil Cernea, *Quelques considérations sur le jus valachicum dans la Pologne féodale*, în „Revue Roumaine d'Histoire", 10, 1971, 5, p. 845–852.

[17] O argumentaţie pertinentă asupra provenienţei acestui termen şi a semnificaţiei sale iniţiale face Hasdeu, *Ist. Critică*, passim. Deplasarea ulterioară de sens suferită de acest termen în secolul al XIV-lea sub influenţa păstoritului este explicată de Dragomir 1959: 139 ş.u.

a românei comune. Conservarea grupurilor consonantice *kl'*, *gl'* în cuvinte precum *kl'ag*, *gl'ag* (< lat. **clagum*) şi a prezenţei formelor rotacizante *putiră* îi situează pe români în aceste locuri cu „mult înainte (cel puţin un secol) de sfârşitul secolului al XIII-lea" când transformarea fonetică (*kl'*, *gl'*> *k'*, *g'*) este considerată ca desăvârşită (cf. Densusianu HLR: 302, 303, 305)[18], amplasând vatra iniţială a acestor comunităţi în zonele româneşti rotacizante[19]. Toponimia specifică zonelor în care se găsesc urme ale comunităţilor româneşti (şi în care „denominatori" sunt atât românii, cât şi, aspect deosebit de important, comunităţile în mijlocul cărora trăiau) este, de asemenea, folosită ca argument auxiliar al prezenţei acestora în aceste regiuni *anterior* elementului ugro-finic (căruia i se atribuie, în unele studii[20] rolul introducerii păstoritului şi a vocabularului aferent la populaţiile polone şi morave): *Krolik Woloski*, *Lopuszna* etc. De altfel, pentru autor, tema prezenţei comunităţilor pastorale româneşti în Carpaţii nordici pare a fi una predilectă: într-un studiu anterior acesta îi semnalase pe români până aproape de izvoarele Oderului, practicând transhumanţa între Ceremuş şi platforma Podhale până în perioada interbelică 1927: 102 ş.u. *Curente de migraţie vechi româneşti între munţii Moraviei şi Pripet* în „Graiul Românesc" 1, 1927, p. 102 ş.u. (cu harta aferentă)[21].

Studii similare, care au ca ţintă stabilirea arealului vechi de întindere a populaţiei aromâneşti, scop urmărit şi prin prisma conservării la nivel toponimic a inventarului lexical cu semantică pastorală, a efectuat T. Capidan (1926). Acesta s-a aplecat, printre altele, şi asupra descoperirii inventarului lexical pastoral cunoscut în vechime de acest dialect, prin completarea cu termeni dispăruţi de la nivelul lexicului, dar conservaţi în toponimie (sau în limbile învecinate), îndeosebi în regiuni în care comunităţile aromâne au fost supuse asimilării[22]. Comentariile autorului ilustrează elocvent şi fenomenul suprapunerii lexicale care a condus la dispariţia unui număr însemnat de lexeme (nu puţine având semantică pastorală)

[18] Argumentul cel mai important de la baza acestei afirmaţii a lingvistului român îl constituie atestarea, în secolul al XIV-lea, a toponimului *Unghiul cu Frasini* (*ibid.*)

[19] Coexistenţa, în acelaşi spaţiu geografic, a formelor rotacizante cu cele care care nu prezintă acest fenomen a fost atribuit unor valuri succesive de populaţie care se presupune că au sosit fie din alte regiuni, fie la o epocă când fenomenul nu mai era activ.

[20] I. Kniezsa, *Pochodzenie hungaryzmów Karpackiej terminologji pasterkiej*, *Recueil des communications, section I linguistique*, II-e Congrés international des slavistes, Varsovie, 1934, ap. Nandriş, *art. cit.*

[21] De remarcat că nu toţi autorii români admit ca explicaţie a prezenţei enclavelor româneşti pe teritorii lingvistice aloglote expansiunea pastorală: Hasdeu consideră că la baza acestui proces se află procesul de dislocare a populaţiei româneşti care se afla pe un teritoriu aflat preponderent în nordul Dunării (format din Apuseni, Banat, Pannonia) în urma năvălirii triburilor ugro-finice în secolul IX (cf. *Strat şi substrat* HEM III) în timp ce P. Cancel ia în considerare mai multe ipoteze: „dislocări româneşti din timpuri mai nouă" sau „urme ale romanizării vechi, [...] care a depăşit graniţele provinciei oficiale" (1913: 862).

[22] **Masŭ**, comună în Epir, **Mul'ori** (din **mil'or**), nume de sat grecizat în regiunea Frânci, **Stana**, nume de loc în apropiere de Aminciu, Meţova sau **Stanile** localitate în Bulgaria, **Stanišor**, nume de sat în apropiere de Vranja; **Strunga** (nume de loc de pe muntele Tomor din Albania), **Caprara** (oronim minor din Pind), **Căşarea di K'atră** (localitate din Pind) etc., (cf. 1926: 155 ş.u.)

moştenite din latină sau din substrat, în favoarea unor lexeme recente, împrumutate din limbile învecinate, ca urmare a bilingvismului[23].

În contextul discuţiilor legate de vocaţia pastorală a poporului român, a marii răspândirii teritoriale pe care se găsesc urme (lexicale, toponimice, etnografice) ale comunităţilor româneşti (denumite şi *vlahe*) pastorale, din care în prezent puţine au supravieţuit efectiv asimilării etnice şi lingvistice, trebuie amintite eforturile lui N. Drăganu concretizate într-o lucrare reprezentativă (1933) pentru un anumit curent existent în istoria lingvisticii româneşti, iniţiat şi susţinut de B. P. Hasdeu. Cercetarea cu acribie a unor documente interne emise de cancelariile ungureşti de-a lungul mai multor secole conduce la degajarea concluziei referitoare la existenţa populaţiei româneşti în Panonia şi Transilvania anterior secolului X (confirmând astfel informaţiile Anonimului), în comunităţi statornice, caracterizate prin forme de organizare sociopolitice, juridice şi militare proprii care „afară de nume n-au nimic slav", atât în Carpaţii apuseni şi nordici, cât şi în cei estici, până în Galiţia, valea Tisei, Crişului, Mureşului, Timişului, în Ardeal şi Ţara Făgăraşului „alcătuind un lanţ neîntrerupt" (cf. 1933: 32; 588).

II. 1. În mediile ştiinţifice şi culturale româneşti, primele ***cercetări lingvistice*** legate de păstorit şi de tipul de cultură dezvoltat de acesta le datorăm lui B. P. Hasdeu, autor la care găsim cea mai fericită îmbinare între formaţia de istoric şi pasiunea pentru lingvistică (filologie îndeosebi). Acesta a contribuit la limpezirea teoretică a unor aspecte esenţiale referitoare la viaţa pastorală caracteristică spaţiului nord-dunărean, şi a reuşit, prin studiile sale, impunerea ideii influenţei constitutive a substratului la formarea limbii române, influenţă care, la nivel lexical, acoperă îndeosebi domeniul referenţial pastoral.

Acest aspect a atras după sine, ca o concluzie logică, acceptarea rădăcinilor autohtone ale păstoriei româneşti (cf. 1874a: 101). Intuiţia autorului în ce priveşte originea multor elemente lexicale româneşti, presupuse a proveni din substrat, a fost, în majoritatea cazurilor, confirmată de lucrările româneşti ulterioare dedicate acestui subiect (Poghirc TILR; Russu 1970, 1981; Brâncuş 1983) (cf. *infra*).

Prin apelul la date statistice, deduse în urma cercetării documentelor oficiale emise de cancelariile ţărilor române, Hasdeu avansează ipoteza preponderenţei păstoritului ca mijloc economic de subzistenţă tipic românesc, faţă de altele – agricultura îndeosebi, arătând că în documentele vechi, românii apar ca exportatori de produse animale, brânzeturi mai cu seamă, produse apicole şi peşte, dar nu de cereale (*ibid.*). De asemenea, respinge ipoteza provenienţei sudice a românităţii norddunărene, prin apelul la argumente logice: absenţa unor lexeme de substrat în vocabularul dialectelor romanice sud-dunărene, dar păstrate în dacoromână (cazul lexemului *doină*[24]) (raţionament care s-a aflat la baza altor cercetări ulterioare din

[23] Pentru o analiză detaliată a acestui fenomen cf. T. Papahagi, *Dispariţii şi suprapuneri lexicale*, în GS III 1927: 91 ş.u.

[24] Cf. *Doina răstoarnă pe Roesller*, în vol. *Din istoria limbei române*, Bucureşti, 1883.

lingvistica românească[25]), precum şi existenţa mişcărilor pendulatorii specific pastorale cu direcţia nord-sud, niciodată invers (Hasdeu 1886). Peste timp, unul dintre argumentele forte împotriva tezei imigraţioniste a fost considerat tocmai improbabilitatea ca o populaţie a cărei bază economică o constituia *păstoritul* să se stabilească venind din sudul Dunării, în Transilvania, regiune cu păşuni relativ sărace şi cu vegetaţie trecătoare. Privit diacronic, procesul s-a desfăşurat, dimpotrivă, invers: fenomenul transhumant a luat naştere ca urmare a lipsei în cantităţi suficiente, a hranei necesare iernării animalelor (cf. Panaitescu 1969: 134).

Unele exagerări, legate de aspectul preeminenţei păstoritului faţă de alte îndeletniciri, sunt justificabile conjunctural. Afirmaţia conform căreia românii s-au ocupat iniţial cu păstoritul, devenind agricultori în adevăratul înţeles al cuvântului abia ulterior, a fost raportată la contextul perioadei migraţiilor popoarelor, când agricultura, fiind legată de teritorii care puteau fi uşor devastate, era redusă la minimum necesar, în timp ce păstoritul prezenta avantajul mobilităţii şi al posibilităţii evacuării în faţa năvălitorilor (pt. amănunte cf. Poghirc 1968: 157). Plecând de la premisa că pământurile sunt cultivate nu atât în funcţie de fertilitatea lor, cât de libertatea şi gradul de siguranţă pe care îl oferă (cf. Hasdeu 1874a: 49) şi luând în considerare că la noi această siguranţă a fost atinsă abia după potolirea, cel puţin în linii mari, a migraţiilor (ceea ce a coincis cu o puternică influenţă slavă) rezultă că nu tehnica superioară a acestora explică numărul mare de termeni de origine slavă din terminologia agricolă românească.

Aserţiunile referitoare la dimensiunea avantajelor economice, mai ridicate în cazul creşterii oilor (a animalelor în genere), comparativ cu cele provenite din concentrarea exclusivă pe producţia agricolă, aspect coroborat cu faptul că Ţările Române exportau un număr „nesfârşit" de animale, situaţie sugerată de mărturiile unor cronicari străini[26], relevă o caracteristică a vieţii economice româneşti păstrată peste timp, atestată de cercetările ulterioare, bazate, de asemenea, pe date statistice rezultate din studiul documentelor oficiale: „Analiza, într-o concepţie unitară şi logică, a acestor elemente (oferite preponderent de analiza cronicilor) ne indică faptul că în secolul XVII–XVIII, raportul tehnic între cultura plantelor şi creşterea animalelor era în favoarea celei din urmă. Acest raport între cele două îndeletniciri economice complementare este ilustrat şi pe plan valoric, în sensul că veniturile realizate din practicarea activităţilor păstoreşti erau superioare celor obţinute din cultivarea pământului" (M. Lazăr, *Raport*: 8).

[25] Cf. Giuglea, *Uralte Schichten und Entwicklungsstufen in der Struktur der dakorumänischen Sprache*, Sibiu, 1944, p. 40–107.

[26] În acest sens se poate cita informaţia cronicarului polonez Martin Cromer, din 1568, conform căreia românii nu prea cultivă ogoarele, ci se hrănesc aproape numai cu cirezile de vite, căci „ţara lor e plină de boi, vaci, foarte bune. Odinioară strămoşii noştri (polonii) aduceau de acolo oi şi boi şi nu numai vecinii, ruşii şi ungurii, dar chiar şi prusienii, silezienii, cehii, nemţii, slavii, italienii şi turcii aduc în fiecare an de acolo un număr aproape infinit de animale" (cf. M. Cromer, *De origine et rebus gestis Polonorum*, Basel, 1568, ap. Panaitescu 1969: 143)

Ipotezele lui Hasdeu referitoare la păstoritul românesc şi la rădăcinile autohtone ale acestuia, cu larg ecou la publicul contemporan, au fost combătute în epocă, fără succes însă, de Cihac (1875: 350–359) care a propus, în contrapartidă, rezolvarea originii lexemelor caracteristice nucleului terminologic pastoral prin apelul la soluţii puţin credibile (*stână* < v.sl. *stanъ*, *traistă* < pol. *tajstra*, *urdă* < ung. *hordó* „vas" etc.). Concluziile impuse de cercetările lui Hasdeu au fost susţinute de alţi învăţaţi: „Din acest fond lexical [de substrat] elementele privitoare la viaţa pastorală sânt relativ cele mai numeroase şi importante – dovadă elocventă a vechimii şi însemnătăţii păstoritului la populaţiile traco-dace în epoca vieţii lor libere înainte de cucerirea romană" (Russu AMET); „Aceşti termeni [autohtoni] se referă cu precădere la păstorit şi la formele primare de agricultură impuse de păstorit, în general, sunt termeni care exprimă mediul elementar de viaţă al crescătorilor de vite" (Brâncuş 1983: 185).

II. 2. Păstoritul românesc considerat o moştenire exclusiv romanică (şi privită permanent prin raportare la acest context), caracteristicile psihoetnice induse de practicarea îndelungată a acestei ocupaţii, modul în care acesta a influenţat creaţia lirică românească, atât în fondul tematic, cât şi în tipologia creaţiilor, şi, nu în ultimul rând, proveniența vocabularului caracteristic, au constituit subiecte permanente de preocupare pentru Ovid Densusianu. Studiul din 1913 (*Păstoritul la popoarele romanice. Însemnătatea lui lingvistică şi etnografică*, aduce în discuţie propagarea unor fenomene lingvistice la nivelul spaţiului romanic prin intermediul migraţiunilor păstoreşti (proteza lui *a-* la cuvintele cu *r-* la iniţială, rotacizarea lui *-n-* intervocalic), considerând, *mutatis mutandis*, păstoritul românesc şi mişcările periodice impuse de acesta, „responsabil" de omogenitatea mai mare a limbii române prin contrast cu alte limbi romanice, sau europene[27]. În *Semantism anterior despărţirii dialectelor* (GS II: 2 ş.u.), analizând cuvântul *dor* şi evoluţia lui semantică aparte (caracterizată prin deplasarea către un conţinut specific, abstract), privită în context romanic, autorul operează fără echivoc distincţia între *nomadism* şi *păstoritul transhumant*, reparând astfel lipsa studiului precedent[28].

Ulterior, în cursul referitor la reflectarea lingvistică a acestei ocupaţii Ov. Densusianu va proceda la structurarea vocabularului păstoresc conform principiului onomasiologic, încercând soluţionarea cât mai satisfăcătoare a etimologiei termenilor specifici, subsumaţi noţiunii aduse în discuţie în fiecare curs (*Aspecte*). Evitând aprioric implicarea în discuţie a ideii de substrat (sesizabil

[27] Aserţiune care s-a impus la nivelul lingvisticii româneşti; analiza atentă a *Atlasului lingvistic român* validează această idee.

[28] Această „scăpare" a studiului lui Densusianu a atras replica lui P. Cancel care, în articolul *Păstoritul la popoarele romanice* (în „Convorbiri literare" 1913, nr. 9), subliniază necesitatea distincţiei „stăpâni de oi" / „ciobani" în absenţa căreia nu se pot înţelege corect particularităţile păstoritului românesc.

măcar la nivelul lexicului), autorul apelează adesea la etimologii hazardate[29] care, pentru a putea fi susţinute, îl conduc la acceptarea ipotezei formării poporului român în sudul Dunării. Epuizarea posibilităţilor de explicare a originii unui număr ridicat de lexeme cu semantică păstorească prin toate limbile de control de care dispunea, l-a determinat, totuşi, pe autor să se întrebe dacă nu ar trebui să admită existenţa unui substrat pentru aromână (şi implicit pentru dacoromână) a cărui natură, ilirică sau tracă, constituie un amănunt asupra căruia acesta ezită să se pronunţe (*Aspecte* II: 105).

Anumite trăsături psihocomportamentale (temeritate, curaj) pe care autorul le-a sesizat (sub influenţa mărturisită a unor lecturi specifice domeniului etnogeografic) la unii membri ai comunităţilor pastorale, sunt atribuite de autor acestui mod de viaţă: „Păstorii apar în istoria lumii cu marinarii, ca reprezentanţi ai energiei împinsă până la eroism şi e de crezut că faţa lumii ar fi cu totul alta dacă pendulările lor nu i-ar fi condus prin atâtea locuri. Energia de care au dat dovadă românii vine din firea lor de crescători de vite" (*Păstoritul*, Opere I: 206).

II. 3. Absenţa în studiile de început ale lui Ov. Densusianu a unor precizări referitoare la caracterul stabil al populaţiei a cărei îndeletnicire principală a adus-o în atenţia etniilor înconjurătoare (dată fiind periodicitatea strictă a mişcărilor caracteristice) precum şi a distincţiei între ciobani şi proprietarii de oi, relevantă în distingerea păstoritului nomad de cel transhumant a atras apariţia articolului lui P. Cancel (1913: 851–875). Pe lângă precizările semnalate, autorul respinge şi ipoteza referitoare la posibilitatea „netezirii" diferenţelor dialectale prin intermediul păstorilor, considerând improbabilă propagarea unor particularităţi lingvistice la distanţe geografice mari numai prin intermediul câtorva „solitari, trăind în locuri înadins căutate să fie nelocuite şi care revin vara acolo de unde plecase", arătând că în acest fel nu se pot „explica fenomene fonetice întinse până la ocean" (l. cit.: 859). Autorul concede, totuşi, că unele trăsături ale fenomenului pastoral *aromânesc* se încadrează în tiparul propus de Ov. Densusianu. Astfel, mişcările regulate, condiţionate economic, la care participă întreaga populaţie a unor aşezări din sudul Dunării, al cărei trai este dependent în cvasitotalitate de păstorit, ar putea explica propagarea şi răspândirea unor particularităţi lingvistice în acest areal geografic, ceea ce, în opinia lui Cancel, nu este cazul cu românitatea nord-dunăreană[30]. Studiul atrage, de asemenea, atenţia asupra unui fapt istoric: de nomadism nu se poate vorbi decât în cazul comunităţilor de fărşeroţi „călivari" care, neavând munţii

[29] Termenii pastorali care au un corespondent în albaneză sunt consideraţi de autor fie împrumuturi din albaneză (*călbează, căpuşă, ştiră* etc.) fie împrumuturi româneşti în albaneză (*baci, coaţin, traistă* etc.). În cazul în care echivalentul albanez nu există, sau raportarea la acesta ridică probleme insurmontabile, Densusianu a apelat la categoria exotică a „împrumuturilor iranice" (*Aspecte*, I: 111).

[30] Autorul pare a ignora, în acest caz, emigrarea unor comunităţi însemnate din Transilvania în cele două Principate cauzate de circumstanţe politice, religioase sau economice, dar care se consideră că au contribuit, în timp desigur, la propagarea unor trăsături fonetice sau lexicale proprii localităţilor-sursă (cf. Petrişor 1978, Bârleanu 2005).

lor proprii, se mişcă cvasipermanent într-un teritoriu dat, în căutarea locurilor cu păşune bună. Acest nomadism este însă condiţionat geografic, şi nu „o înclinare etnică", fiind, de altfel, practicat de toate celelalte etnii care locuiesc în regiunea respectivă (*art. cit.*).

III. La studierea obiectivă a păstoritului românesc, o contribuţie deloc neglijabilă a adus ***cercetarea etnografică***. Dat fiind faptul că un studiu de ansamblu asupra fenomenului pastoral românesc a cărui ţintă ar viza descrierea tipologică a acestuia, ar presupune analiza unui număr impresionant de date din teren, cel puţin pentru o perioadă, lucrările e t n o g r a f i c e referitoare la păstoritul românesc nord-dunărean, specifice primei jumătăţi a secolului al XX-lea, au avut un caracter preponderent descriptiv, în culegerea şi interpretarea materialului lexical, (mai rar toponimic), fiind implicaţi şi numeroşi lingvişti. Majoritatea lucrărilor caracteristice acestei perioade au vizat cu precădere descrierea monografică a păstoritului specific unei anumite regiuni, concentrându-se îndeosebi asupra descrierii particularităţilor locale ale păstoritului, induse de condiţiile geoclimaterice locale, oferind o descriere detaliată a tipului de stână, a denumirilor regionale ale animalelor şi ale uneltelor specifice, a modului de remunerare a personalului implicat în organizarea şi funcţionarea stânei, uneori menţionând obiceiurile caracteristice sau fragmente din folclorul specific mediului pastoral local (axându-se în consecinţă mai puţin sau deloc pe aspectul încadrării tipului de păstorit local în ansamblul tipologic naţional). Acest tip de abordare se întâlneşte la numeroşi autori: Dan 1923; I. Diaconu GS IV: 267–309; Precup 1926; Stoian GS VI: 41–74.

În câteva monografii locale, destinate cu precădere înregistrării particularităţilor de trai sau de vorbire locală, viaţa pastorală a fost supusă atenţiei numai în măsura în care aceasta constituia, încă, o caracteristică locală activă: Densusianu 1915; Papahagi 1925.

IV. Ulterior, în studiile recente de **e t n o l o g i e**, s-a impus ideea că primatul absolut al agriculturii sau păstoritului în evoluţia comunităţilor umane reprezintă o optică depăşită: „cronologiile culturilor inspirate de ideea de evoluţie în linie dreaptă: vânătoare – nomadism-agricultură sau vânătoare – agricultură – creşterea animalelor sau sălbăticie – barbarie – civilizaţie etc., s-au dovedit idei neîntemeiate" (Buhociu 1979: 197). S-a ajuns, astfel, la concluzia că încercarea de a determina caracterul poporului român, fie „eminamente agricol", fie „esenţial pastoral", nu este decât o problemă greşit pusă (cf. Stahl 1958: 225).

Viaţa pastorală românească, privită din perspectivă tipologică, descrisă în urma analizei unui număr impresionant de date din teren, conform unor criterii obiective[31] (Herseni 1941; Morariu 1937; Vuia 1964) a demonstrat că acesta „a

[31] Aceste criterii se referă la *baza economică a aşezărilor umane româneşti*, la *etajul de altitudine în care se află acestea*, la *modul de asociere al stăpânilor de oi, la participarea mai largă sau mai restrânsă a grupului uman în timpul văratului la stână*, la *categoriile de animale şi numărul acestora*, la *tipul de stână* şi *strungă*, *sistemul de măsurare a laptelui*, la *modul de preparare al acestuia* şi *aria de întinder*e pe care se întâlneşte fiecare subtip (cf. Vuia 1964: 17 ş.u.).

constuit în trecut una dintre ocupaţiile de seamă ale poporului român, dar niciodată exclusivă" (Vuia 1964: 9), concluzie ce decurge şi din axioma conform căreia „viaţa economică a unui popor nu poate fi tratată pe capitole izolate, între ramurile economiei existând o strânsă interdependenţă". Agricultura este, indiscutabil, în spaţiul etnic românesc, „o îndeletnicire cu caracter istoric" (*ibid.*).

Realitatea intimei simbioze ce există în majoritatea covârşitoare a cazurilor între păstorit şi agricultură cu preeminenţa uneia în funcţie de factorii geoclimaterici, ceea ce imprimă anumite particularităţi specifice păstoritului local, a fost subliniată, în consecinţă, de unii cercetători etnografi şi etnologi pentru care acest mod de viaţă a constituit obiect de studiu predilect de-a lungul unor perioade îndelungate de timp (cf. Vuia 1964; Morariu 1937; Mara N. Popp 1942: 301–310).

Tipologia păstoritului românesc (nord-dunărean, în special) întocmită de aceşti cercetători relevă caracterul de stabilitate al acestei ocupaţii şi, aspect deosebit de important, raportarea acestuia (în majoritatea cazurilor) la centre umane preponderent agricole. Aceste studii arată, de asemenea, că fenomenul transhumant, îndeosebi cel transhumant complex, reprezintă, cel puţin pentru spaţiul nord-dunărean, o formă e v o l u a t ă a păstoritului (atinsă numai regional) şi nu incipientă, cum lăsau să se înţeleagă adepţii nomadismului românesc, condiţionată economic, avantajoasă sub aspect financiar, favorizată şi încurajată timp îndelungat printr-o politică de ocrotire şi înlesnire practicată de marile puteri politice zonale: „Se ştie că încă din evul mediu guvernul imperial de la Praga, apoi de la Viena, dădea o atenţie deosebită păstoriei românilor din Transilvania, dat fiind veniturile mari ce aducea creşterea vitelor trezoreriei. De aceea s-a ajuns la crearea unei politici ad-hoc, cu consulate şi agenţii diplomatice în ţările europene şi în Turcia europeană" (cf. Buhociu 1979: 236).

Studii mai recente au sugerat, pe bună dreptate, că printre problemele cele mai delicate ridicate de păstoritul românesc (Donat 1973) este, pe lângă vechime şi trăsăturile caracteristice, şi *determinarea tipologiei acestuia* (îndeosebi în regiunea nord-dunăreană) prin raportare la d a t e s t a t i s t i c e. Introducerea acestui criteriu în analiza tipologiei pastorale româneşti, prin apelul la datele cuprinse în documentele interne vechi, privite şi analizate prin comparaţie cu situaţia sugerată de documente recente, a condus la concluzia că „transhumanţa românească a reprezentat un fenomen limitat din punct de vedere economic şi excepţional din punct de vedere etnografic" confirmând ipoteza istoricilor referitoare la caracterul stabil al populaţiei româneşti vechi: „Situaţia existentă în cursul ultimelor şase secole nu furnizează argumente tezei conform căreia strămoşii românilor care au format voievodatele din secolul al XIII-lea [...] erau păstori transhumanţi sau nomazi. Diploma emisă de regele Bela al IV-lea la Ungariei către cavalerii ioaniţi din Ierusalim la 1247 se referă, de altfel, în mod evident, la o populaţie agrară sedentară" (cf. Donat 1973: 94).

V. De o atenție deosebită s-a bucurat, în anumite perioade de timp și din partea unor specialiști din diverse domenii, fenomenul pastoral t r a n s h u m a n t.

Astfel, mișcările metanastasice foarte active îndeosebi între secolele XVII și XIX (care au condus, în mod inevitabil, în urma înăspririi condițiilor de viață la nivelul teritoriului-matcă, la emigrări de populație), precum și implicațiile lingvistice ale acestora (sesizabile îndeosebi la nivel fonetic și lexical), rolul, pasiv, de cele mai multe ori, jucat de apariția unor grupuri pastorale în preajma sau în interiorul altor comunități umane, în constituirea fondului antroponimic și toponimic al localităților-țintă ale păstoritului transhumant, au constituit obiectul de studiu al mai multor cercetători ***geografi***, ***antropologi***, ***etnologi*** (dar și ***dialectologi***): Popp 1932; Șandru 1946; Mateescu 1986; Oancă 1998.

În urma analizei arealului geografic pe care cunosc circulație termenii aflați în uz pentru desemnarea anumitor noțiuni caracteristice vieții pastorale (spre exemplu „oaie tânără care nu a fătat", „instrumente folosite pentru efectuarea unor găuri în urechile oilor", „denumirea zerului care nu a fost fiert pentru extragerea urdei" etc.) și a prezenței unor fenomene fonetice specifice zonelor intracarpatice (palatalizarea labialelor, dar mai cu seamă a dentalelor în faze intermediare, specifice) se pot reface lingvistic drumurile oierilor ardeleni din ținuturile-matcă (Țara Crișurilor, ținutul Someșului, ținutul Pădurenilor, Țara Bârsei, satele din jurul Sibiului – poienarii etc.) spre locurile de iernat, rute pe care aceștia le urmau, probabil, de multe secole (Bucovina, Podișul Moldovei, Muntenia sud-estică, Dobrogea, lunca și bălțile Dunării etc.) (cf. Petrișor 1978; Bârleanu 2005). Aceste concluzii se verifică și prin repartiția actuală a unor patronimice și a unor oiconime caracteristice zonei colinare subcarpatice, apărute în urma fenomenului transhumant. Astfel, numele de familie **Mocanu**, **Ungureanu** (pentru a nu menționa decât pe cele mai frecvent uzitate pentru desemnarea oierilor ardeleni), apărute în urma fixării cu această funcție a supranumelor omonime, cunosc frecvențe semnificative (peste 2000 de nume) în județele Moldovei (Iași, Vaslui, Bacău, Galați, Brăila, Vrancea), ale Dobrogei (Tulcea și Constanța) și în câteva localități prahovene, argeșene și gorjene aflate, de asemenea, în proximitatea unor puncte terminus ale rutelor transhumante (cf. Șandru 1946: 15 ș.u.; Mateescu 1986; Oancă 1998). De asemenea, numeroase localități din Subcarpații getici au cunoscut un important aport de populație ardelenească, fenomen care nu a rămas fără urmări în inventarul toponimic local: compunerea prin juxtapunere a oiconimelor inițiale cu supranumele de grup **Ungureni** (paralel cu apariția denumirilor compuse cu *Pământeni*) (cf. Conea 1931: 337; Popp 1942a: 181–204; recent: Bugă–Dobre 1996).

În acest context, semnalăm că au existat și voci care au atras atenția asupra importanței consecințelor c u l t u r a l e pozitive a transhumanței românești: „fenomenul transhumant, prin evoluția sa, a fixat și a nivelat, în mare măsură, geografia noastră spirituală. [...] În plan cultural, transhumanța a favorizat întreținerea legăturilor dintre românii trăitori sub diferite stăpâniri, circulația valorilor și omogenizarea limbii și a obiceiurilor, răspândirea producțiilor populare cu ce au acestea mai de preț" (Constantinescu-Mircești 1976: 15); „migrațiile

populaţiei din Ardeal, care îşi părăseau locurile natale din variate motive (persecuţii, taxele prea mari, motive religioase etc.) stabilindu-se în Regat, unde erau bine primiţi, au asigurat atât *unitatea lingvistică* şi pe cea *culturală*, cât şi *răspândirea anumitor particularităţi lingvistice specifice graiului* din zona de unde aceştia proveneau" (*ibid.*: 131) (cf. *infra*). Aceste concluzii au fost validate de altfel, de numeroase studii lingvistice (dialectologice şi de geografie antroponimică îndeosebi, cf. *infra*).

VI. Relevante în cel mai înalt grad pentru caracterizarea vieţii păstoreşti, ni se par concluziile lucrărilor unor cercetători ***etnologi*** şi ***mitologi***, care s-au aplecat asupra vechimii fondului de credinţe şi practici ritualice proprii acestor medii socioeconomice şi culturale şi, mai ales, asupra modului particular în care acestea îşi găsesc reflectarea la nivelul producţiilor culturale şi spirituale actuale.

Importanţa deosebită a acestor studii rezultă din faptul că despre o astfel de influenţă, sesizabilă la acest nivel, se poate discuta numai în cazul particular al ocupaţiilor străvechi şi complete, prin care se putea asigura în totalitate existenţa umană într-un spaţiu geografic dat. Păstoritul face parte şi el din această categorie specială, după cum au demonstrat, cu dreptate, lucrările unor cercetători sociologi (Herseni 1941).

Numărul impresionant de practici şi de scenarii magico-rituale ce dominau viaţa mediilor pastorale româneşti, după cum atestă înregistrările efectuate la sfârşitul secolului al XIX-lea, nu poate fi explicat decât printr-o foarte veche moştenire, asupra căreia instituţia ecleziastică nu şi-a putut exercita, în ciuda eforturilor depuse, autoritatea.

De asemenea, influenţa mediului pastoral explică, în opinia unor autori (Densusianu 1966; Evseev 1997; Vulcănescu 1985) atât tipologia speciilor literare cultivate, cât şi fondul tematic reflectat atât în (unele) producţii literare populare, precum şi în cele culte.

În acest context, trebuie menţionată, fie şi numai în treacăt, amprenta caracteristică a creştinismului românesc, care nu poate fi explicată fără apelul la mediul pastoral în care acesta a fost preluat, probabil, încă de la începutul procesului de romanizare şi care constituie o trăsătură specifică a spiritualităţii româneşti, în absenţa căreia nu poate fi corect înţeleasă fizionomia psihotemperamentală şi spirituală a poporului român din toate timpurile (cf. şi Eliade 1980; Herseni 1941; Buhociu 1979; Ghinoiu 1997; Vulcănescu 1985).

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

Bârleanu 2005 = Bârleanu, H., *Particularităţi ardeleneşti ale unor graiuri din Moldova şi Bucovina*, conferinţă susţinută la Academia Română la 20 oct. 2005.

Belcin 1968 = Belcin, C., *Ocupaţiile daco-geţilor în lumina literaturii antice*, în REF, t. 13, nr. 1, Bucureşti, p. 63–73.

Brătianu 1937 = Brătianu, G., *Une énigme et un miracle historique: le peuple roumain*. Bucureşti.

Brâncuş 1983 = Brâncuş, G., *Vocabularul autohton al limbii române*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

Bugă–Dobre 1996 = Bugă, D., Dobre., M., *Formarea reţelei de aşezări în Subcarpaţii Getici. Consideraţii istorice şi toponimice*, în SCO 2, 1996, Craiova, p. 263–270.

Buhociu 1979 = Buhociu, O., *Folclorul de iarnă, ziorile şi poezia păstorească*, Bucureşti, Editura Minerva.

Cancel 1913 = Cancel, P., *Păstoritul la poporul roman*, în „Convorbiri literare" XLVII, nr. 9, p. 851–875.

Capidan 1926 = Capidan Th., *Românii nomazi. Studiu din viaţa românilor din sudul Peninsulei Balcanice*, Cluj.

Capidan 1936 = Capidan, Th., *Romanitatea balcanică. Discurs de recepţie rostit la 26 mai 1936 în şedinţa solemnă*, Bucureşti.

Cihac 1875 = Cihac, A. de, *Originea păstoriei la români, răspuns d-lui Hasdeu*, în „Convobiri literare", IX, p. 350–359.

Conea 1931 = Conea I., *Aşezările omeneşti*, în „Bulet. Societ. Rom. Regale de Geogr.", tom. LVIII, p. 330–337.

Constantinescu-Mirceşti 1976 = Constantinescu-Mirceşti, C., *Păstoritul transhumant şi implicaţiile lui în Transilvania şi Ţara Românească în secolele XVIII–XIX*, Bucureşti, Editura Academiei.

Dan 1923 = Dan, D., *Stâna la românii din Bucovina*, în „Junimea literară" XII.

Diaconescu 2002 = Diaconescu T., *Iordanes. Consideraţii despre retragerea lui Aurelian din Dacia „Traiană"*, în „Analele Universităţii din Iaşi", secţ. a III-a, *Lingvistică*, tom XLVIII, p. 61–70.

Densusianu 1915 = Densusianu, Ov., *Graiul din Ţara Haţegului*, Bucureşti.

Densusianu *Aspecte* = Densusianu, Ov., *Aspecte lingvistice ale păstoritului*, curs susţinut la Universitatea de Litere şi Filosofie din Bucureşti, între anii 1933 şi 1935.

Densusianu HLR = Densusianu Ov., *Histoire de la langue roumaine*, I–II, Leroux, Paris, 1901–1938 (versiune românească, *Istoria limbii române*, vol. I–II, Bucureşti, 1961).

Densusianu 1966 = Densusianu, Ov., *Vieaţa păstorească în poezia noastră populară*, Bucureşti.

DIFTR = Academia de Ştiinţe Sociale şi Politice a României, Institutul de Istorie „N. Iorga", *Instituţii feudale din Ţările Române*, Bucureşti, Editura Academiei, 1988.

Donat 1973 = Donat, I., *La vie pastorale chez les Roumains et ses problèmes*, în DR 1, Freiburg, p. 78–103.

Dragomir 1959 = Dragomir, S., *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu*, Bucureşti, Editura Academiei.

Drăganu 1933 = Drăganu, N., *Românii în veacurile IX–XIV pe baza toponimiei şi a onomasticei*, Academia Română, Bucureşti.

Eliade 1980 = Eliade, M., *De la Zalmoxis la Genghis-han*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

ELR = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan", *Enciclopedia limbii române*, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 2001.

Evssev 1997 = Evssev, I., *Dicţionar de magie, demonologie şi mitologie românească*, Timişoara, Editura Amarcord.

FHDR II–IV = *Fontes historiae Daco-Romanae* [*(Izvoarele istoriei României)*], editate de vol. II: H. Mihăescu, Gh. Ştefan, R. Hâncu, Vl. Iliescu, V. Popescu; vol. III: Al. Elian, şi Ş. Tanaşoca, Bucureşti, 1975; Vol. IV: H. Mihăescu, R. Lăzărescu, Ş. Tanaşoca, T. Teoteoi, Bucureşti, 1982.

Ghinoiu 1997 = Ghinoiu, I., *Obiceiuri populare de peste an. Dicţionar*, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române.

Hasdeu 1874a = Hasdeu, B. P., *Originile păstoriei la români. Elemente dacice*. I. *Cioban, baci, stână, urdă, brânză Studiu de filologie comparată*, în Col.Tr. 1874, nr. 5, p. 97–107.

Hasdeu 1874 adaus = Hasdeu, B. P., Adaus la articolul *Originile păstoriei la români. Elemente dacice*, în Col.Tr., 1874, nr. 5, p. 124.

Hasdeu 1874b = Hasdeu, B. P., *Originile păstoriei la români. Elemente dacice. Traista*, în Col.Tr., 1874, nr. 6, p. 156.

Hasdeu 1874c = Hasdeu, B.P., *Originile păstoriei la români. Elemente dacice. Dulău şi mosoc*, în Col.Tr., 1874, nr. 7, p. 173–177.

Hasdeu 1886 = Hasdeu, B. P., *Sur les éléments turcs dans la langue roumaine. Notice lue au VII-e Congrès à Vienne le 2 octobre 1886*, Bucarest.

Hasdeu *Ist. Crit.* = Hasdeu B. P., *Istoria critică a românilor*, ediţie îngrijită şi studiu introductiv de Grigore Brâncuş, Bucureşti, Editura Minerva, 1985.

Iorga 1905 = Iorga, N., *Geschichte de rümanischen Volkes I,* Gotha, 1905 (citat după Iorga, N., *Istoria poporului românesc*, Bucureşti, 1985).

Lazăr *Raport* = Lazăr, M., *Raport de cercetare*, Grant A 1192, Universitatea „Ştefan cel Mare", Suceava, Internet, 2006.

Mateescu 1986 = Mateescu, *Păstoritul mocanilor în teritoriul dintre Dunăre şi Marea Neagră*, Arhivele Statului, Bucureşti.

Oancă 1998 = Oancă, Th., *Geografie antroponimică românească. Metode şi aplicaţii* Craiova.

Nandriş 1927 = Nandriş, Gr., *Curente de migraţie vechi româneşti între munţii Moraviei şi Pripet*, în „Graiul românesc", 1.

Nandriş 1934 = Nandriş, Gr., *Păstoritul românesc în Carpaţii Poloni în lumina Atlasului lingvistic al Poloniei subcarpatine*, în DR VIII (1934–1935), p. 138–148.

Panaitescu 1969 = Panaitescu, P. P., *Introducere la istoria culturii româneşti*, Bucureşti, Editura Academiei.

Papahagi 1925 = Papahagi, T., *Graiul şi folklorul Maramureşului*, Bucureşti.

Petrişor 1978 = Petrişor, M., *Pastoral terminology în Romanian*, în „Analele Universităţii din Craiova", VI, seria „Ştiinţe Filologice", p. 19–28.

Poghirc 1965 = Poghirc, C., *B. P. Hasdeu, lingvist şi filolog*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică.

Popp 1932 = Popp, M., N., *Asupra satelor de ungureni şi pământeni*, Bucureşti.

Popp 1942 = Popp, M., N., *Păstoritul în câmpie*, în „Lucr. Instit. de Geogr. din Cluj", VII, p. 301–310.

Popp 1942a = Popp, M., N., *Ungurenii*, în „Bulet. Societ. Rom. Regale de Geogr." tom LXI, p. 181–204.

Precup 1926 = Precup E., *Păstoritul în munţii Rodnei*, Cluj.

Puşcariu 1976 = Puşcariu, *Limba română*, vol. I, *Privire generală*, Bucureşti, Editura Minerva.

Russu AMET = Russu, I. I., *Din trecutul păstoritului românesc*, extras din AMET, 1957–1958.

Saramandu 2004 = Saramandu, N., *Romanitatea orientală*, Bucureşti, Editura Academiei Române.
Stahl 1958 = Stahl, H. H., *Contribuţii la studiul satelor devălmaşe româneşti*, vol. I, Bucureşti, Editura Academiei.
Veress 1927 = Veress, A., *Păstoritul ardelean în Moldova şi Ţara Românească până în 1821*, Bucureşti.
Vuia 1964 = Vuia, R., *Tipuri de păstorit la români (sec. XIX – începutul sec. XX)*, Bucureşti, Editura Academiei.
Vulcănescu 1985 = Vulcănescu, R., *Mitologie română*, Bucureşti, Editura Academiei.

SCIENTIFIC DISCIPLINES INVOLVED IN THE RESEARCH UPON ROMANIAN PASTORAL ACTIVITY. ARGUMENTS AND CONCLUSION

(Abstract)

The typological features of the Romanian pastoral life, specially the character of terithorial stability of this historical activity, represent, untill present time, highly disputted subjects, specially in certain scientific environments.

The present article focuses upon the specific methodology of some scientific disciplines (history, linguistics, geography, etnography, mithology) involved, for several decades, in the study of the Romanian pastoral life, emphasizing their conclusions upon the main characteristics of the ancient Romanian pastoral communities.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti"
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

Adrian Rezeanu

TOPONIMIE URBANĂ. AŞEZĂRI SOCIOUMANE DE ORIGINE RURALĂ

1. Privit în general, oraşul concentrează un spaţiu antropologic, caracterizat, pe de o parte, ca reper cumulativ al valorilor materiale şi spirituale, iar, pe de altă parte, ca o celulă marcată social de nevoi de promovări şi ierarhizări ale spiritului uman.

Sintetizând evoluţia diferitelor spaţii urbane, analistul contemporan identifică, în primul rând, ca specifică cultura oraşului bazată pe o selecţie a aspectelor spirituale, sociale, economice, în evoluţie permanentă, prin care se poate stabili în final un ansamblu de trăsături identitare specifice.

Încercând o ierarhizare a diferitelor aspecte a evoluţiei culturii urbane, Daniela Chişu[1] se opreşte, printre altele, la analiza patrimoniului spiritual al oraşului, preluat prin tradiţie de la etapele anterioare sau „eludând spiritul şi caracterul structurilor dinainte existente"[2].

Cultura urbană, ca un ansamblu de trăsături distinctive, poate fi modelată, în toate compartimentele ei şi transmisibilă prin indivizi, aparţinând unui grup socio-spiritual purtător de modele, valori, obiceiuri integrate sau nu în instituţii[3].

Ca un segment al culturii urbane, sistemul denominativ este şi el rezultatul selectării unor modele culturale, adaptate benefic sau respinse prin ignorare de marea masă a locuitorilor oraşului. Trebuie subliniat faptul că sistemul denominativ urban, ca un ansamblu de simboluri, în concordanţă sau nu cu un denotat, este supus permanent unui proces de stratificare pe termen mediu şi lung, care poate ieşi din memoria colectivă locală, dar se păstrează uneori în arhivele scrise. Straturile în discuţie corespund unor etape de evoluţie culturală, marcată istoric şi supusă unei degradări în timp. Un exemplu, în acest sens, în procesul evolutiv al desemnării urbanonimice, îl reprezintă oraşul ca spaţiu cultural de provenienţă rurală, ale cărui particularităţi generale le vom detalia în cele ce urmează.

2. În evoluţia sa, oraşul românesc din spaţiul extracarpatic îşi are originea, prioritar, în satul de bază. Modificarea statutului administrativ al statului primar, potrivit cu dezvoltarea societăţii în ansamblul ei, implică, în procesul devenirii urbane, două etape identificate, mai ales, prin sistemul denominativ. Aceste etape

[1] Vezi Daniela Chişu, *Caracteristicile culturii reflectate în viaţa oraşului*, în „Historia urbana", tomul V, 1997, nr. 2, p. 204–205.

[2] *Ibidem*, p. 204.

[3] Daniela Chişu, *op. cit.*; p. 206; Oliver Velescu, *Oraşul – spaţii culturale*, în „Historia urbana", tomul V, 1997, nr. 2, p. 193–201.

LR, LVI, nr. 3, p. 287–294, Bucureşti, 2007

sunt marcate urbanonimic în plan diacronic şi sincronic, oferind posibilitatea unei individualizări de unităţi urbane dispuse în spaţii teritoriale ample. Aici au loc procese complexe, în care ansamblul toponimic rural de bază se adaptează în proporţii diferite mergând până la enclavizare, la apariţia relicvelor toponimice şi chiar până la dispariţie.

2.1. O primă etapă este individualizată printr-o celulă toponimică rurală filtrată prin filiera oraşului-târg. Această fază este caracteristică pentru un număr mare de unităţi urbane româneşti din spaţiul extracarpatic, pe care o putem numi o f a z ă m i x t ă, de oraş-târg. De exemplu, oraşul Botoşani, care devine oraş-târg din secolul al XVI-lea, prin privilegiile acordate satului de către Petru Rareş. Organizarea tramei stradale în concordanţă cu dispunerea teritorială a vadurilor comerciale s-a grefat însă pe un ansamblu de microrepere toponimice rurale, situaţie care e întâlnită până în secolul al XIX-lea[4]. Subliniem, în acest sens, preluarea denumirii reperelor rurale de către căile de circulaţie, în chiar „inima târgului", în contextul unei desemnări perifrastice, marcate însă de destinaţia din exteriorul îndepărtat:

„Hudiţa spre *Fântâna Alexii*; Uliţa până *în Răspinteni*; Uliţa ce mergi *în Lemnărie* şi *Căsăpie*; Hudiţa ce vine dinspre *Teasc*" (f. 130, 131), dar şi coexistenţa, în cadrul modelului perifrastic de desemnare dintre reperele caracteristice pentru realitatea rurală şi cea a oraşului-târg: „Hudiţa ce vini dinspre *Teascu*, pi lângă ***Berăria Spătarului Thiodor Pisoschi*** şi până la *Sv(inţi)i Voivozi*, din dosul *Hanului lui Ciorneci*" (f. 130).

Pe de altă parte însă, această simbioză dintre două modele de desemnare urbanonimică coincide cu etapa arhaică din istoria oraşului-târg unde, în cea mai mare parte, sistemul reperelor locale reflectă o r e a l i t a t e r u r a l ă î n e v o l u ţ i a u n i t ă ţ i i u r b a n e. Dacă se perpetuează, aceste repere ajung, în perioada modernă a oraşului, e m b l e m e golite de conţinut prin dispariţia din peisajului local al denotatului iniţial. De exemplu: *Strada* **Jilaboi** ← **Jilava Boilor** „mlaştina boilor"; *Strada* **Bahnelor** ← **Bahnele Muntene** „mlaştine din zona muntenească"; *Strada* **Asanache** (toponim aparent) ← **Balta lui Asanache**; *Canalul* **Căcaina** ← **Căcaina** „apă murdară"; *Strada* **Prundului** ← **Prundu** „loc pietros"; *Strada* **Puţu Gherasim** ← **Puţu lui Gherasim**[5].

2.1.1. Distingem formula mixtă oraş-târg, grefat pentru o lungă perioadă, pe un spaţiu individualizat toponimic rural, în care realitatea toponimică rurală s-a restrâns, formând insule de desemnare locală într-o permanentă diminuare teritorială şi penetrare urbanonimică[6]. În acest sens, spaţiul toponimic al

[4] Vezi Eugenia Greceanu, *Ansamblul urban medieval Botoşani*, Bucureşti, p. 10, 15, 47, 48, 70; D. G. A. N., *Fond Ministerul Lucrărilor Publice*, Moldova, dosar 366/1850, f. 129, 131.

[5] A. J. Vrancea, *Planul general al oraşului Focşani ridicat în anii 1896, 1897, 1898 de inginer P. F. Radovici*, adus la curent cu modificările survenite până la 12 nov. 1932.

[6] Realitatea toponimică rurală o asociem în acest context cu prezenţa vie a entopicelor, în mare parte toponimizate, care reflectă concordanţa cu un denotat specific rural. Chiar şi dispariţia denotatului local nu şterge motivaţia unei denumiri urbane contemporane, în condiţiile în care toponimul îşi găseşte corespondent pe scara istoriei într-o realitate estompată sau dispărută.

municipiului Târgu-Jiu, din ultima parte a secolului al XIX-lea, este marcat de dinamismul acestui secol, însă aspectele tradiționalist rurale din procesul de desemnare urbanonimică sunt grupate teritorial, alcătuind zone enclavizate toponimic. Una din aceste zone este individualizată compact de Jiu și de spațiile din imediata vecinătate: **Morile Tismenii** (**1480, 1600, 1733, 1800** – Ștefulescu, *Istoria*, 115) ↔ **Siliștea Tismenii**; **Morile Buzeștilor** (**1804** – Ștefulescu, *Istoria*, 115), alături de **Târgu de Săptămână** și **Grădina Publică**, urbanonime care penetrează spațiul rural:

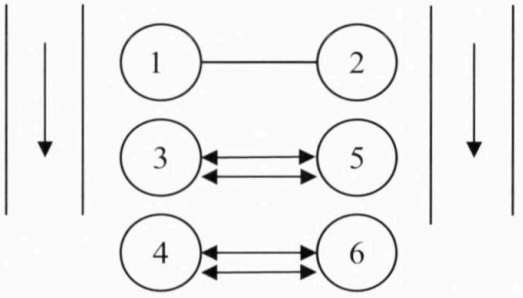

1 – Morile Tismenii
2 – Siliștea Tismenii
3 – Morile Buzeștilor
4 – Moara lui Mateiță
5 – Târgu de Săptămână
6 – Grădina Publică

În altă situație, toponimul marcat de o realitate rurală se perpetuează, prin transfer de nume, către entități locale specifice unui târg: **Pârâul Hodinăului** (**1779**, Ștefulescu, *Gorjul*, 405, **1824**, Ștefulescu, *Istoria*, 253, **1898**, MDG V 617) → **Mahalaua Hodinăului**, **Hodinău** fiind individualizat dublu, ca aparent[7] și ca entopic „loc destinat pentru odihna animalelor" (DELR)[8]:

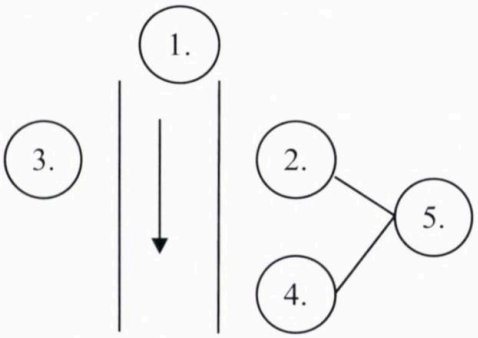

1 – Pârâul Hodinău
2 – Mahalaua Hodinău
3 – Siliștea Hodinău
4 – Crucea Hodinăului
5 – Bâlciul

În această din urmă situație, enclava rurală primară este asociată cu o formă de desemnare caracteristică orașului-târg: **Bâlciul** (**1898**, Ștefulescu, *Istoria*, 115).

2.1.2. Subgrupa așezărilor umane cu origini rurale, asociate cu spațiile urbane în care coexistă particularități denominative caracteristice orașului-târg și orașului-

[7] Vezi Adrian Rezeanu, Filofteia Modoran, *Categoria „toponim aparent" în urbanonimie*, în LR, XLVI (1997), nr. 4–6, p. 319–329.

[8] *Dicționarul entopic al limbii române*, aflat în manuscris în arhiva Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti".

cetate se individualizează, în primul rând, prin trimiterea ruralului către periferic. Zona în discuție va include treptat și periurbanul.

Specific acestei subgrupe este municipiul București, pentru perioada secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea, când zona centrului istoric, care includea și vechea cetate domnească, a intrat într-un declin. Vom exemplifica cu microzona urbană cu origini rurale, având ca reper central **Curtea Arsă** de pe **Dealul Spirii**. Spre deosebire de zona centrală, consacrată drept cetatea veche domnească, în jurul căreia era un păienjeniș de artere de circulație, desemnate după reperele dominante, cu specific comercial, noua Curte Domnească, plasată într-un spațiu de tranziție desemnat însă prioritar rural, n-a determinat în acest sens modificări semnificative.

Trebuie subliniat faptul că, pentru această subgrupă, coexistă modelul sintetic de desemnare urbană, mai evoluat, ca o treaptă spre urbanizare, cu cel perifrastric, în condițiile în care spațiul în discuție, **Dealul Spirii**, era nesemnificativ marcat de repere locale dominante. Vom oferi, spre exemplificare, o secvență din ansamblul denominativ urban specific zonei în discuție, așa cum apare atestat la 1834[9]: „*Mah<a>l<aoa> Spirea: Ulița cea Mare*, ce să începe din *Curtea Arsă*, de la Costache Căpitan de nemți, nr. 1353 și merge drept până la *Hanu Mănăstirii Spirii Veche*, nr. 1390. De acolo și în dreapta și merge prin barieră, ieșind afară, până la margine, unde este *Hanu la Tănasie Bornaz*, nr. 1476, o uliță care să și începe din *Ulița Mare*, de la Mihalcea Grădinaru, nr. 1419, în dreapta și merge spre *Izvor*, până la nr. 1426. Altă uliță, ce să începe din *Hanu lui Necula Grecu Fotino*, nr. bez, în dreapta și merge iar în *Izvor*, până la nr. 1426. O ulicioară, ce să începe iarăși din *Ulița Mare*, afară din barieră, dela *Hanu Mandii Văduva Macrimoaii*, nr. 1444, în dreapta și [i]ese afară, la margine, spre *Cotroceni*, la *Hanu lui Mihai Mimi*, nr. 1459. Altă uliță, ce să începe iar dă la *Ulița cea Mare*, în stânga, dela *Hanu lui Hristodol Hristopolu*, nr. 1391 și între Ghenea Cherestegiul, nr. 1389 și merge drept spre bariera *Pod Calicilor*, până la Nicolae Iabrastu, nr. 1359, o uliță ce să începe dela Post<elnicul> Ilie nr. 1566, în dreapta și merge pă lângă Ivan Găinaru, nr. 1512 și [i]ese la Gheorghe Cojocaru, nr. 1409, în *Ulița cea Mare*. O uliță ce să începe dela Ienache Croitoru, nr. 1543, în dreapta, pă lângă *Ulița Bisericii Spirii Noă*, nr. 1550 și merge până la Voico Dulgheru, nr. 1581. Altă uliță, ce să începe de la Nedelcu Cârciumaru, nr. 1440, în stânga și merge drept spre bariera *Pod Calicilor*, până la *Hanu lui Tudorache Cojocaru*, nr. 1540".

Adăugăm la această secvență toponimică detaliată și seria de denumiri: *Strada* **Puțul cu Apă Rece** (**1852** B II, **1871** P I, **1934** GHID) ← **Puțul cu Apă Rece** (**1838** MȚR Mss. 258, **1839** MȚR Mss. 270) → *Grădina* **Puțul cu Apă Rece** (**1871** P I) → *Podul* **Puțul cu Apă Rece** (**1934** GHID).

Sintetizând detaliile descriptive oferite mai sus, reținem predominarea modelului denominativ perifrastic, caracteristic atât fazei rurale din istoria unei

[9] Vezi A. N. București, *Municipiul București, Văpseaua Verde*, dosar 245/1834, Anexa II, filele 10, 11.

aşezări, dar şi fazei incipiente din istoria târgului comercial. Descrierea nu implică însă a s p e c t e c o n c u r e n ț i a l e la nivelul reperelor marcate pe un traiect, ele fiind dispuse echidistant pe întreaga paletă descriptivă. Deşi posibil reper dominant, **Curtea Domnească** (**Curtea Arsă**) intră în descrierea perifrastică doar accidental, fără ca acestea să realizeze „derivate" toponimice locale perene[10].

Într-o altă descriere arhivistică, din **1834**[11], pentru **Mahalaua Izvor**, **Zidul Curții Arse** este doar un reper auxiliar pentru individualizarea **Uliței Mari a Dealului Spirii**: „începe dela Vasile Cârciumaru, merge pe marginea **Zidului Curții Arse** până la Costache Căpitan de nemți şi ese în *Ulița cea Mare a Dealului* **Spirii**". Perimarea importanței reperului dominant **Curtea Domnească** (**Curtea Arsă**) a dus pentru acest spațiu la apariția unei suplimentări locale conotative: „o uliță ce să începe iar din **Pod Domnesc**, dela *Dumitrache Cofetar*". *Dumitrache Cofetar*, ca toponim aparent, este un reper suplimentar, de detaliu local.

Deşi paradoxal, modelul denominativ sintetic are la bază elemente ale relicvelor toponimice rurale, evoluate şi ele în procesul de abstractizare, prin transferuri succesive de nume şi de sens: **Puțul cu Apă Rece** → *Strada*, *Grădina* ~; **Izvor** (posibil şi un toponim aparent pentru *Biserica* **Izvorul Tămăduirii**, dar şi pentru un curs hidrografic local) → *Strada*, *Podul* ~.

În alte contexte descriptive locale, reperul rural dominant **Puțul cu Apă Rece** şi-a menținut şi funcția dublă de reper cod-determinant pe un traiect:

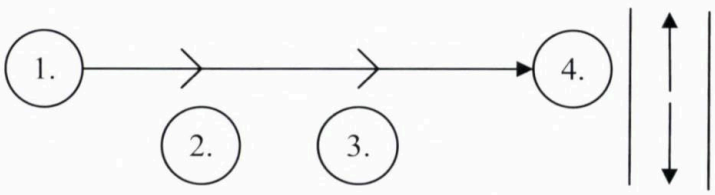

1 – începe de la *Vasile Cârciumaru* (toponim aparent)
2 – merge pe lângă *Ştefan Ghindă* (toponim aparent)
3 – merge pe la **Puțul cu Apă Rece**
4 – intersecția cu **Ulița cea Mare**, în dreptul **Bisericii**.
↔ **Ulița cea Mare**

2.2. În ambele situații de la **2.1.1.** şi **2.1.2.**, elementul de desemnare rurală este în regres. Pe de o parte, realitatea locală (în care include denotate cu semnificație şi statut rural) s-a modificat, iar entopicul de rezonanță rurală a fost supus unui laborios proces de abstractizare sematică, prin transferuri multiple de nume (de exemplu, *Cartierul* **Bahne** sau *Biserica* **Jilaboi** – Focşani).

[10] „Derivatele" toponimice locale sunt un produs al procesului de transferuri de nume, concomitent cu o restrângere sau, mai rar, o amplificare a sferei semantice. În situația numelui unui sat periurban încorporat, de exemplu, acesta se păstrează pentru individualizarea unui cartier, a unei căi de circulație, unei biserici sau unui alt reper aflat în aria unității administrative rurale primare.

[11] A. N. Bucureşti, *Municipiul Bucureşti, Văpseaua Verde*, dosar 245/1834, filele 10, 12.

Pe de altă parte, opacizarea semantică a entopicelor şi dispariţia denotatelor iniţiale a făcut dificilă investigaţia specialistului toponomast în stabilirea lanţului de „derivate" toponimice, precum şi a gradului de motivaţie toponimică locală, în contextul oraşului contemporan, asaltat de „formule bizare de desemnare". În această situaţie, este necesară refacerea întregului proces de transferuri de nume la nivel diacronic.

3. Subgrupa alcătuită din oraşele turistice a aşezărilor urbane care au la bază celula rurală se evidenţiază la nivel denominativ printr-o armonizare între aspectele tradiţionalist rurale, conservatoare şi evoluţia parţial aberantă din procesul de desemnare locală. Pentru detalierea aspectelor, am ales zona compactă de localităţi de pe Valea Prahovei, unde se pot stabili următoarele trăsături identitare:

a) dezvoltarea industrială ponderată în secolul al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea fără repercusiuni majore asupra profilului şi structurilor urbane locale tradiţionale;

b) relaţia strânsă cu natura înconjurătoare, aflată în imediata vecinătate a localităţilor, care, la rândul lor, apar marcate de realităţi geografice şi sociale rurale, menţinute obiectiv, din necesităţi turistice, a încetinit procesul de degradare a ansamblului denominativ rural;

c) predominarea în zonă a activităţilor rurale;

d) prezenţa mărturiilor arhivistice de detaliu, în planuri, hărţi, hotărnicii, descrieri, datând din perioada 1850 şi 1947, precum şi a tezaurului de istorie locală şi naţională, constituit din arhiva Domeniilor Coroanei României[12], au favorizat şi acest demers de investigaţii toponimice.

Ca trăsături generale, menţionăm, printre altele, pentru această subgrupă, simetrii în procesul de translare a toponimelor din stratul primar rural, cu menţinerea parţială a semanticii denotatului iniţial rural. Deşi cu utilizare specializată local, procedeul poate aduce şi chiar menţine un toponim rural din exteriorul îndepărtat în aria urbană:

Urlătoarea (**1884** DC 1423) → *Drumul* **Urlătoarei** (Poiana Ţapului, **1915–1921** DC 1607 ter) → *Calea* **Urlătorii Mari** (Poiana Ţapului, **1936** DC 1607 bis) → *Hanul* **Urlătoarea** (Hanul de lângă *Drumul* **Urlătoarei**) (Poiana Ţapului, **1884** DC 1423) ← *Scursura* **Urlătorii** (ramificaţie urbană a traiectului hidrografic **Urlătoarea**) (Poiana Ţapului, 1906 DC 1475); **Poiana Norilor** (Buşteni, 1901 DC 1607 bis) → *Drumul* **Poiana Norilor** (Buşteni, 1940 DC 1607 bis); *Drumul* **Fâneţei** (Azuga, 1941 DC 1607 bis); **Plaiul Trestiei** → *Drumul* **Trestiei** (*Drumul* care vine de la **Plaiul Trestiei**) (Predeal, **1940** DC 1430); *Drumul* (**Pârâul**) **Alunişului** (Poiana Ţapului, 1885 DC 1430); *Drumul* **La Livezi** (Comarnic, **1894** DC 1449); *Drumul* **Plaiului la Fântâna Rece** (Câmpina, **1894** DC 1449).

[12] D.G.A.N., Fond *Domeniile Coroanei României*, dosarele referitoare la proprietăţi funciare de pe Valea Prahovei (sigla DC); D.G.A.N., Fond *Castele şi Palate Regale*, dosarele referitoare la domeniul Sinaia (sigla CPR).

Procesul e valabil şi în sens invers: realitatea denominativă urbană transgresează către exteriorul îndepărtat:

Oborul Cailor (Predeal, **1884** DC 1423) → *Vârful* **Oborul Cailor**; **Canalul Fabricii** (Buşteni, **1885** DC 1430) → *Poiana* **Canalul Fabricii** (în exteriorul îndepărtat).

Alteori, un hidronim cu parcurs şi în spaţiul urban atrage după sine o salbă de microtoponime cu semantică rurală pe care le încorporează teritorial, armonizându-le:

Azuga (*râu*) (**1843** DC 1397) (< **a.** + *np.* **Zugun** „vijelios, furtunos" – DNFR) → *Şipotul* ~ (**1938** DC 1607 ter) → *Râpa* ~ (**1892** DC 1441) → *Lunca* ~ (**1843** DC 1397) → *Moşia* ~ (**1920** DC 1607 ter) → *Ostrovul* ~ (**1920** DC 1607 ter) → *Varniţele* ~ (Azuga, **1912** DC 1495) → *Oraşul* ~ (IN 1887, 1896, 1908).

Toate aceste „derivate" toponimice grefate în spaţiul urban devin repere individualizatoare urbane. Disputa concurenţială dintre acestea şi posibile marcaje nemotivate local clarifică statutul toponimului de factură rurală încetăţenit urban:

Starda Louis Basset (Azuga, **1924** DC 1607 ter) → *Drumul* **Şipotului Azuga** (Azuga, **1938** DC 1607 ter).

În cadrul acestui tip de localităţi urbanizate din punct de vedere denominativ după principii speciale s-a cultivat în timp concurenţa la nivelul formulei de desemnare: *Strada Industriei* (Buşteni, **1914** DC 1607 ter) sau *Drumul Roth* (Fabrică de mobilă Buşteni, **1920** DC 1607 ter) este asociată cu *Drumul Pădurii* (**1938** DC 1607 ter), pentru ca, în final, reperul din exteriorul îndepărtat să domine traiectul.

Calea de circulaţie fiind de cele mai multe ori riverană şi paralelă cu un traiect hidrografic, formula de desemnare devine mixtă, pentru a marca teritorial reperul rural dominant: *Strada* **Valea Puriştoaca** (Poiana Ţapului, **1938** DC 1607 ter); *Strada* **Pârâul Joiţa** (Predeal, **1911** DC 1486): *Strada* **Vâlcelul Căşeriei** (Azuga, **1912** DC 1495); *Strada* **Valea cu Brusturi** (Azuga, **1912** DC 1495); *Strada* **Pârâul Livedea Frasinul Gros** (Predeal, **1912** DC 1495) (structură compusă) → *Strada* (de lângă **Pârâul**) care trece pe lângă sau spre **Livedea Frasinul**; *Drumul* **Valea Neamţului** (Azuga, **1912** DC 1495).

Ca o caracteristică specifică urbanonimiei, categoria „toponimului aparent" are finalitatea în înlănţuirea verigilor unui „lanţ toponimic", acesta acţionând ca un numitor comun pentru toate „derivatele" din reţea:

Valea Joiţa (Predeal, **1900** DC 1462) → *Hotelul* **Joiţa** (*Hotelul* de lângă **Valea Joiţa**) (Predeal, **1901** DC 1607 bis) → *Poteca* **Joiţa** (*Poteca* spre **Valea Joiţa**) (Predeal, **1906** DC 1475) → *Poiana* **Joiţa** (*Poiana* de lângă **Valea Joiţa**) (Predeal, **1911** DC 1486).

3.1. Deşi cu o posibilă extindere teritorială, având la bază şi un suport motivaţional toponimic şi această din urmă subgrupă de formule de desemnare urbanonimică este într-un continuu regres. Ca aspect teoretic, se poate reţine tendinţa de penetrare şi de ulterioară dispariţie a graniţelor teritoriale ale unităţilor administrative, barierele dintre urban şi rural estompându-se treptat.

TOPONYMIE URBAINE. AGGLOMÉRATIONS SOCIO-HUMAINES D'ORIGINE RURALE

(Résumé)

L'étude présent analyse les particularités dénominatives de la ville qui ont l'origine dans le village primaire.

Étant motivés languement les urbanonymes de cette catégorie s'estompent graduellement jusqu'à leur disparition.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti"
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

Marcela Stan

PRONUMELE *DÂNSUL* ÎN LIMBA ROMÂNĂ ACTUALĂ

Lucrarea de față constituie rezultatul unei cercetări comparative care a avut la bază trei corpusuri de texte, ilustrând varietăți regionale diferite ale limbii române: *Interacțiunea verbală în limba română actuală* (coordonator Liliana Ionescu-Ruxăndoiu), *Corpus de română vorbită* (coordonator Laurenția Dascălu Jinga) și *Corpus de română vorbită actuală* (coordonator Luminița Hoarță Cărăușu)[1]. Am examinat frecvența pronumelor de politețe și în special a pronumelui personal cu valoare de politețe *dânsul*, *dânsa*, verificând, totodată, existența acestei valori și în româna vorbită în nord-estul țării.

Am constatat că, în sudul și sud-vestul țării, se manifestă tendința de a introduce forma *dânsul* în sistemul pronumelui de politețe, regularizând astfel sistemul[2]. În schimb, în aria moldovenească nu au fost întâlnite situații analoge care ne-ar fi îndreptățit să presupunem o extindere a influenței muntenești.

Corpusul reprezentativ pentru aria nord-estică (CLR) ilustrează, în parte, o variantă regională, moldovenească. Vorbitorii sunt născuți în localitățile Iași, Săbăoani, Galați, Fălticeni, Botoșani sau în județele Iași, Neamț, Vaslui, Bacău, iar vorbirea lor reflectă particularități ale vorbirii moldovenești. Particularitățile, nu foarte pregnante, sunt în special de natură fonetică (închideri foarte frecvente ale lui *e* final la *i* sau ale lui *ă* final la *î*[3]), dar și de natură morfologică (folosirea auxiliarului de perfect compus în varianta *o*) sau lexicală (folosirea unor termeni precum *oleacă*). Varietatea aceasta de limbă ilustrată de CLR se apropie de varianta muntenească, în care este înregistrat termenul *dânsul* cu noile sale valori.

Pe lângă aceste corpusuri de texte au fost înregistrate fragmente din discuții televizate care au invitați în a căror vorbire au fost folosite pronumele de politețe, în adresarea către moderatorul emisiunii, dar și în vorbirea moderatorului în adresarea către invitați. Aceste înregistrări ilustrează tendința utilizării pronumelui *dânsul* și a formelor sale în adresarea politicoasă, concurând pronumele de politețe *dumnealui*, specializat pentru această utilizare[4].

[1] IV, CORV, CLR.

[2] Sudul și sud-vestul țării sunt grupate ca varietate lingvistică, din perspectiva utilizării pronumelui *dânsul* cu valoare de reverență, întrucât corpusurile IV și CORV au vorbitori atât de proveniență sudică, cât și vestică, în a căror vorbire sunt înregistrate situații de comunicare similare care selectează pronumele *dânsul* cu valoare de politețe.

[3] Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, în Caragiu Marioțeanu, 1977, p. 131.

[4] Proveniența vorbitorilor din emisiunile televizate este de presupus a fi una sudică. Exemplele din mass-media interesează, în special, din perspectiva răspândirii acestei utilizări cu valoare de politețe, a pronumelui *dânsul*, stabilirea cu exactitate a originii vorbitorilor fiind un posibil subiect pentru o viitoare cercetare.

LR, LVI, nr. 3, p. 295–306, București, 2007

Pronumele de politeţe

Pronumele de politeţe este o subclasă a pronumelui personal, care evocă în discurs participanţii la actul de comunicare, marcând în acelaşi timp relaţiile discursive şi sociale stabilite între aceştia[5]. Pronumele de politeţe are forme de persoana a II-a singular *dumneata* şi de singular/plural *dumneavoastră*:

(1) „dar asta *dumneata* le citeai la Colorom, la combinat, sau cum?"[6] (CLR, p. 106);
(2) „du-l şi *dumneata* la etajul cinci!" (IV, p. 31);
(3) „colega *dumneavoastră* ne prezintă conceptul de sinonimie lexicală" (CLR, p. 137);
(4) „Puţin mai tare, dacă vreţi, ca să audă şi colegii *dumneavoastră*" (CLR, p. 137);
(5) „Io sunt de baştină din de la ţară, din judeţul Brăila, tot ca *dumneavoastră*" (IV, p. 33)

şi de persoana a III-a singular masculin *dumnealui,* singular feminim *dumneaei* şi plural *dumnealor*:

(6) „Dacă-mi permiteţi, domnu' preşedinte Emil Constantinescu beneficiază de paza celor de la SPP, cu care a colaborat şi care s-au apropiat mai mult de *dumnealui*" (IV, p. 154).

Pentru persoana a II-a singular, gramaticile înregistrează şi o serie de variante familiare *mata, matale, mătăluţă, mătălică*[7] (a căror frecvenţă este mai mică în texte, faţă de aceea a celorlalte pronume de persoana a II-a *dumneata* şi chiar *dumneavoastră*). Formele *mata*, *matale* sunt la origine variante regionale din Moldova, folosite ca pronume de reverenţă în adresarea către persoane mai în vârstă, dar şi către părinţi[8]. De asemenea, acestea se folosesc în adresarea către persoane egale (ca vârstă ori ca statut social) sau mai tinere, exprimând un grad intermediar de politeţe, în textele analizate apărând doar forma *matale* cu varianta *matali*.

(7) „Şi ne ducem acolo. Şi ne văd ruşii şi-ncep să tragă. Şi noi ... a strigat Costică: Culcă-te! Aşa, m-am culcat, la vreo zece metri de Costică, cu faţa la pământ. Da' *matale* dormi?" (IV, p. 48);
(8) „dacî am feti cât mini şî nu fac nimic, zâci: da' *matali* nu stai acasî?" (CLR, p. 147).

[5] Andra Vasilescu, în GALR, I, p. 212.
[6] Transcrierea fragmentelor este simplificată, nefiind folosit sistemul fonetic utilizat în transcrierile corpusurilor analizate.
[7] Andra Vasilescu, în GALR, I, p. 213.
[8] Florica Dimitrescu, în ILR, p. 265.

Pronumele *dânsul*, între pronume personal şi pronume de politeţe

Formele *dânsul, dânsa, dânşii, dânsele* sunt utilizate curent ca pronume de politeţe de persoana a III-a singular şi plural, în exprimarea vorbitorilor:

(9) „am fost, am salutat prezenţa, am discutat cu *dânşii*" [reprezentanţi ai bisericilor europene] (IV, p. 149);

(10) „Domnu' judecător, avem o problemă. *Dânsa* are transformare în legea obzejdoi" (IV, p. 100).

Formele acestui pronume îşi au originea în vechiul pronume personal *însul, însa, înşii, însele* care erau precedate de prepoziţii[9]. Astfel, forma *dânsul* este rezultatul unei contopiri[10] cu prepoziţia *de* (vezi *infra*).

Gradele de politeţe

În limba română, sistemul politeţii cunoaşte trei grade[11]: politeţea zero – reprezentată de pronumele personale propriu-zise –, politeţea minimă şi politeţea maximă.

Gradul minim de politeţe este exprimat la persoana a II-a prin forma *dumneata*, cu variantele *mata, matale* – vezi şi *supra*, ex. (2) şi (7):

(11) „*Dumneata* crezi că io mă plimb cu el pân' la doişpe ziua?" (IV, p. 32);

(12) „Unchiule, ăia de la colectiv, ştii *dumneata*!" (CLR, p. 107).

Gradul maxim[12] de politeţe se exprimă prin forma *dumneavostră*:

(13) „dacă *dumneavoastră* vi se spune «a plecat», domnule, *dumneavoastră* nu vă interesaţi să vă spună data când a plecat?" (IV, p. 104).

Prezenţa acestor pronume marchează, în unele situaţii, deferenţa (14), iar în altele, distanţa discursivă (15):

(14) „Este clar, aceste negocieri vor ca *dumneavoastră* sa nu mai fiţi preşedinte" (IV, p. 144);

(15) „spuneţi-mi *dumneavoastră*, pe şapte a patra pleacă, ajunge la *dumneavoastră* şi d-atunci nu ..." (IV, p. 104) [situaţie conflictuală].

[9] *Ibidem*, p. 261.
[10] GA, I, p. 147.
[11] GALR, I, p. 215.
[12] În limba actuală se observă deschiderea sistemului către al IV-lea grad al politeţii, corelat cu o opoziţie de registru: formal/informal. Gradul maxim de politeţe al registrului informal este reprezentat de *dumneavoastră*, iar în registrul formal gradul superior este reprezentat de *Domnia Voastră, Domnia Sa*, vezi Andra Vasilescu, în GALR, I, p. 216.

La persoana a III-a singular, în seria pronumelor de politețe există un dezechilibru[13] ce caracterizează posibilitățile lexico-gramaticale în exprimarea gradelor de politețe. Pentru exprimarea gradului minim de politețe, la persoana a III-a, nu există o formă literară, acceptată de gramaticile normative, ca în cazul persoanei a II-a (*dumneata*). Gradul zero este exprimat prin intermediul pronumelui personal *el, ea, ei, ele*, iar gradul maxim prin pronumele *dumnealui, dumneaei*. Dezechilibrul sistemului, pentru persoana a III-a, tinde să fie anulat prin atragerea formelor pronumelui personal *dânsul, dânsa, dânşii, dânsele* în sfera gradului minim de politețe pentru persoana a III-a. Aceasta este o trăsătură ce caracterizează în special graiurile sudice ale limbii române[14]. Ca urmare a faptului că în limba literară a ultimelor două secole, pronumele *dânsul* putea desemna doar nume de persoane, acestuia i s-a atribuit în timp şi valoarea de politețe[15]:

(16) „A: Domnu' judecător, avem o problemă. *Dânsa* are transformare în legea obzejdoi [...]
B: Aşa
A: Este nevoie să-i angajez avocat? Pentru că...
B: Da *dumneavoastră* cine sunteți?
A: Sunt rudă cu ea.
B: Aşa! Şi *dânsa* nu poate vorbi singură?" (IV, p. 100).

În acest fragment de dialog, pronumele *dânsa* exprimă deferența față de persoana la care se face referire, iar în a doua ocurență marchează distanța discursivă. Acelaşi rol îl are şi pronumele *dumneavoastră,* care „distanțează" vorbitorul de interlocutor.

Gramatica Academiei[16] înregistrează, de asemenea, valoarea de politețe cu care este folosit termenul, menționând că unii vorbitori utilizează pronumele *dânsul* ca echivalent al pronumelui *dumnealui*, iar alții îl consideră ca fiind mai puțin reverențios, completând astfel seria pronumelor de politețe, pentru persoana a III-a.

Pronumele *dânsul* este atestat încă din secolul al XVI-lea, doar cu forme de acuzativ[17], având sensuri identice cu *el*[18] şi substituind atât nume de persoane, cât şi nume de lucruri. Inovația întrebuințării nominativului[19] este de dată recentă (sfârşitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea) şi a fost înregistrată în aria dialectală sudică (Muntenia şi sudul Ardealului). Ulterior, ca urmare a extinderii întrebuințării sale, pronumele, eliberat de condițiile poziției de acuzativ, devine pe

[13] Andra Vasilescu, în GALR, I, p. 215.
[14] Niculescu, 1965, p. 34.
[15] Rădulescu, 1992, p. 13–14.
[16] GA, I, p. 148.
[17] Niculescu – Roceric, 1957, p. 324; Florica Dimitrescu, în ILR, p. 262; Diaconescu, 1985, p. 401.
[18] Niculescu – Roceric, 1957, p. 327.
[19] *Ibidem*; Niculescu, 1999, p. 159.

deplin egal, din punct de vedere funcțional, cu *el*. Formele de genitiv-dativ *dânsului, dânsei* sunt, cel mai probabil, creații ale secolului al XIX-lea, de asemenea, din Muntenia. Normele anterioare recomandau folosirea formei de acuzativ cu prepoziție și, mai rar, nominativul acestui pronume[20]. Pronumele *dânsul* apare însă în exprimarea vorbitorilor munteni, cu diferite forme cazuale, ilustrând astfel utilizarea frecventă a acestuia, mai ales în situații care impun deferența:

(17) „a... două posibilități. Vi le-a spus și *dânsu*. Acceptați?" [nominativ] (IV, p. 105);
(18) „*Dânsul* știe de famillia J" [nominativ] (CORV, p. 218);
(19) „*Dânșii* n-au nicio pretenție asupra pământului" [nominativ] (IV, p. 105);
(20) „nu știu întrebați-l pe *dânsul*" [președintele] [acuzativ] (IV, p. 155);
(21) „dacă ați putea să-l întrebați pe *dânsul*, fără să-l deranjați, când crede că poate veni pentru sfințirea casei, sau dacă vine, știți?" [acuzativ] (CORV, p. 218);
(22) „trebuia să fie doamna doctor, că la un moment dat a spus că pe punctele *dânsei* reușește..." [genitiv] (IV, p. 112);
(23) „Eu sunt fiul *dânsului*" [genitiv] (CORV, p. 217);
(24) „Mama mea este în parohia *dânsului*, în apropiere" [genitiv] (CORV, p. 218);
(25) „doctorița C [...] să zică că reușește salariul *dânsei* și cel al asistentei" [genitv] (IV, p. 113).

Pronumele *dânsul* exprimă gradul minim de politețe la persoana a III-a singular, concurând puternic pronumele *dumnealui*, preferat în limba standard. În același text și în aceeași situație de comunicare, dar de către vorbitori diferiți, sunt utilizate ambele pronume (*dânsul, dumnealui*), cu același referent persoană:

(26) „Consilier: Dacă-mi permiteți, domnu' președinte Emil Constantinescu beneficiază de paza celor de la SPP, cu care a colaborat și care s-au apropiat mai mult de *dumnealui* [...].
Reporter: Care este poziția președenției față de faptul că Nicolae Văcăroiu a fost ales președintele senatului? [...]
Consilier1: Poziția președenției? Președenția nu mai există!
Reporter: Poziția președintelui României, mă scuzați.
Consilier2: Nu știu, întrebați-l pe *dânsu*'!" (IV, p. 154–155).

Astfel frecvența relativ ridicată a pronumelui *dânsul* cu valoare de politețe arată că acesta tinde să se extindă în limba standard și să devină, în timp, pronume de politețe propriu-zis.

[20] Diaconescu, 1985, p. 401; Graur, 1968, p. 166.

Un alt indiciu al acestei tendințe este extinderea formelor de plural, în special a celor de plural masculin, folosite astăzi frecvent cu valoare de reverență[21] în limba vorbită; vezi *supra*, ex. (9) și (19).

În analiza corpusului de texte cu specific dialectal moldovenesc, prezența pronumelui *dânsul* nu a fost înregistrată, nici ca pronume personal, nici ca pronume de politețe. Cercetările anterioare au arătat că *dânsul* în Moldova poate substitui atât nume de persoane, cât și nume de animale sau lucruri[22], în timp ce în Muntenia și în limba literară nu substituie decât nume de persoane. Deși pronumele a suferit o restrângere a sferei sale semantice, fenomenul nu este înregistrat și în graiurile moldovenești[23]. În corpusul analizat (CLR) sunt situații formale de comunicare, în care, deși apar pronume de politețe, de persoana a II-a, referirea la persoana a III-a se face prin pronumele personal propriu-zis *el*:

(27) „Medicul: Tatăl *dumneavoastră* ce vârstă are?
Pacientul: Îi mort [...]
Medicul: Frați, surori aveți?
Pacientul: Am o sorî.
Medicul: *Ea* suferă de ceva?
Pacientul: Ei ... foarti puțin cu inima" [medicul f. 30 de ani, pacientul f. 49 de ani] (CLR, p. 152–153).

În acest fragment de conversație, medicul folosește pronumele de politețe *dumneavoastră*, marcând atât deferența, cât și distanța discursivă, față de adlocutor. În schimb, față de persoana care nu este prezentă, deferența nu este marcată. Aceeași situație o întâlnim și în exemplul:

(28) „Adică nu le-ați transcris *dumneavoastră*. Le-a transcris Liliana Ionescu Ruxăndoiu [...]. Și *ea* chiar la început [...], chiar la începutul cărții are convenții de transcriere" (CLR, p. 176).

În exemplul (29) vorbitorul folosește pronumele *el* pentru a se referi la medicul despre care vorbește și față de care exprimă deferența exclusiv prin folosirea termenului de respect *domnul* (vezi și femininul *doamna*)[24]:

(29) „I-o dat telefon: «dom' doctor, ne iertați că vă deranjăm, haideț' pân' la noi că, vă rog frumos, haideț' că nu știu ce să fac cu Marius» [...]. A venit imediat, i-a dat doză de atac. A doua zi o venit dimineața, l-o

[21] Andra Vasilescu, în GALR, I, p. 215, nu include însă, între posibilitățile de exprimare a gradului minim de politețe, formele de plural ale pronumelui *dânsul*.

[22] Florica Dimitrescu, în ILR, p. 263; Rădulescu, 1992, p. 13.

[23] Niculescu – Roceric, 1957, p. 328.

[24] Liliana Ionescu-Ruxăndoiu (Ruxăndoiu, 2004, p. 420) a observat că, într-o dezbatere televizată, există o alternanță a formelor de adresare folosite de către participanții la discuție, iar substantivele *doamnă, domn* exprimă un grad minim de deferență.

BIBLIOTECA „ASTRA"
SIBIU

ascultat din nou şi i-a zis «neapărat film» [...]. S-o dus şi s-o dus şi *el* cu ei ca să nu stea la rând [...]. Şî cân' a fost a zecea zi, doamna fiin' pediatră, l-a ascultat şi doamna şi 'ce «ceva nu e în ordine»" (CLR, p. 94).

Pe de altă parte, în textele celorlalte corpusuri este utilizat pronumele *dânsul* cu valoare de reverenţă în convorbire, de către acelaşi interlocutor, cu referire la aceeaşi persoană, într-un context în care este marcată deferenţa pentru persoana a doua, printr-un pronume de politeţe:

(30) „Dar totuşi, profesoru' nu, şi asta arăta caracterul' lui de luptător. Nu ceda cu uşurinţă... şi *dumneavoastră* ştiţi bine [...]. Institutul ăsta a fost biserica *dânsului* [a profesorului], adică ceva mai mult, chiar, decât familia, pot să spun" (CORV, p. 160–161).

Distribuţia diatopică şi diastratică a pronumelui *dânsul*

Sensul de politeţe este prima dată înregistrat într-o piesă de teatru a lui I.L. Caragiale[25]:

(31) „Am venit chemat de doamna Trahanache, pe *dânsa* voi s-o văz ... Poţi să adaogi chiar că mă grăbesc să mă întorc în temniţa unde m-a aruncat în disgraţia dumneaei" (*O scrisoare pierdută*).

Această ocurenţă atestă existenţa sensului în limba vorbită la oraşe, la sfârşitul secolului al XIX-lea. Apariţia în această variantă a limbii române este, de fapt, un rezultat al tendinţei vorbitorilor de a se diferenţia în exprimare de limba populară. Astfel Iorgu Iordan (LRC², p. 372, *ap.* Niculescu – Roceric, 1957, p. 334) observa că pronumele *dânsul* îşi are originea la periferia centrelor culturale urbane, unde limba literară se întrepătrunde cu cea populară. Vorbitorii se văd nevoiţi să adopte în limba de conversaţie forme de respect faţă de persoanele străine superioare în vârstă sau ierarhie socială. Este ales astfel, ca termen pentru exprimarea reverenţei, un pronume care să ilustreze diferenţierea de registrul popular. Preferinţa pentru *dânsul*, în locul pronumelui *dumnealui*, a fost explicată prin faptul că *dânsul* este un element literar şi nu aparţine vorbirii curente şi acestei forme i s-a atribuit, în timp, şi o valoare de respect. Pe de altă parte, formele de persoana a III-a *dumnealui, dumneaei, dumnealor* şi-au pierdut în mare parte valoarea politicoasă, fiind folosite mai ales ironic. Astfel valoarea de pronume de politeţe de persoana a III-a este preluată în vorbire de pronumele personal *dânsul*[26].

Faptul că sensul este cunoscut în special în zonele de oraş este demonstrat şi de analiza antologiilor de texte dialectale muntenești, în care se înregistrează

[25] Niculescu – Roceric, 1957, p. 332; Florica Dimitrescu, în ILR, p. 264.
[26] ELR, 2001, s.v. *politeţe.*

82 470

pronumele *dânsul*, dar cu valoare de pronume personal, întrucât vorbitorul descrie obiceiul de nuntă, iar termenii folosiți au un grad mare de generalitate. Astfel pronumele *dânsul* are în acest context valoare de pronume personal:

(32) „Dâ la cununie vine acasî la mama băeatului, sau ginere zâs, ş-atuncia dă daru miriasa, ce-are şî ea acolo, pentru naşi, pentru socri... Ştie că şi *dânsa* a făcut pentru naşi, pentru socri şî la toate neamulre-acu sâ dă daruri" (ORN, p. 71).

Valoarea de politețe a pronumelui *dânsul* apare în exprimarea vorbitorilor munteni şi câştigă teren prin faptul că este preluată în limba scriitorilor pentru a reda vorbirea unor personaje din medii culturale populare[27]:

(33) „Servitoarea, în taină grăbită: A telefonat mătuşa d-lui Gelu Ruscanu. Maria, cu un soi de licărire în deznădejde: Ei, i-a vorbit?
Sevitoarea: Nu l-a putut prinde la telefon. Se fereşte de *dânsa*" (Camil Petrescu, *ap.* Niculescu – Roceric, 1957, p. 333).

Pronumele este răspândit cu această utilizare reverențioasă în literatura ultimelor decenii ale secolului al XIX-lea şi mai cu seamă în cea a secolului al XX-lea, pentru a crea personaje cât mai autentice[28]. Forma *dânsul* apare şi în mass-media, unde e folosită vorbirea directă cu acelaşi scop ca şi în literatură[29], iar acest fenomen este înregistrat încă din anii '50[30]:

(34) „M-am dus. Am stat de vorbă cu tovarăşa educatoare şi *dânsa* a fost de acord" („Urzica", 1/149/1956, *ap.* Niculescu – Roceric, 1957, p. 334).

Presa actuală, inclusiv cea audiovizuală, oferă astăzi o mulțime de astfel de exemple, asigurând totodată răspândirea acestei utilizări:

(35) Mircea Radu: „Dumneavoastră, chiar cred că vă potriviți cu *dânsa*" (Antena 1, „Din dragoste", 25 05 2007);

(36) Invitat: „Chiar vreau să o rog, şi pe ea şi pe copiii *dânşii*..." (Antena 1, „Din dragoste", 25 05 2007);

(37) „Stresul major în care se găsea *dânsa*, o determină să facă asta" (Antena 1, „9595", 21 05 2007);

(38) „Şi noi am pledat pentru promovarea *dânşilor* în altă parte, unde să se poată exprima cum trebuie din punct de vedere managerial" (CORV, p. 263) [înregistrate televizată – talk show];

[27] Niculescu – Roceric, 1957, p. 333.

[28] *Ibidem.*

[29] Presa şi limba literară surprind, în nenumărate rânduri aspecte de limbaj popular pentru a crea nota de veridicitate pe care ambele mizează în atragerea publicului cititor.

[30] Niculescu – Roceric, 1957, *loc. cit.*

(39) „Şi Iordănescu, bătrânul?
A murit de mult. A murit de 20 de ani. După ce aţi plecat dumneavoastră a murit. Şi a rămas soţia *dânsului*, Iordănescu Tanasa, care a murit acum trei săptămâni" (http://www. dilemaveche. ro/index.php?nr=157&cmd=articol&id=4965);

(40) „Ar mai fi un domn, Radu Preda se numeşte, ale cărui cronici sunt preluate invariabil pe HotNews; *dânsul* a scris cel mai odios articol despre Moartea domnului Lăzărescu, intitulat «Moartea domnului Puiu». E o chestie de bun-simţ ca breasla să-l boicoteze (http://www. dilemaveche.ro/index.php?nr=165&cmd = articol &id=5366);

(41) „Am ajuns la Timişoara la Spitalul de Cardiologie, la prof. Socoteanu, pentru a mă consulta şi a decide viaţa mea. M-a întrebat de ce am ajuns aşa târziu la *dânsul* pentru a mă opera. I-am povestit viaţa mea şi i-am spus că nu am posibilităţi materiale. *Dânsul* m-a şi programat pentru operaţie în data de 30 septembrie, dar tratamentul costă în jur de 20 milioane de lei.(http://www. libertatea.ro/ index. php? Section =articole&screen=arhiva&sid=49390).

Pronumele *dânsul* este utilizat şi în situaţii de comunicare cu caracter oficial. În şedinţe sau conferinţe[31] se recurge frecvent la acest pronume, preferat celui personal propriu-zis (*el*, *ea*), simţit ca aparţinând vorbirii familiare.

Concluzii

Utilizarea pronumelui *dânsul* cu valoare de politeţe este încă restrânsă la anumite zone regionale care nu includ şi aria moldovenească, aşa cum, de altfel, au arătat şi cercetările anterioare, deşi valoarea de politeţe este menţionată şi în gramatici reprezentative publicate la Iaşi, precum cea a lui Dumitru Irimia. Lingvistul ieşean include pronumele *dânsul* între pronumele personale şi menţionează existenţa trăsăturii semantice [+ Uman], care îl diferenţiază de pronumele *el* şi *îl apropie, în conştiinţa vorbitorului, de pronumele personal de reverenţă*[32]. Observaţia interesantă a autorului este că există, în uz, tendinţa de a se utiliza pronumele *dânsul*, şi în aria dialectală moldovenească, pentru a denumi fiinţe umane (fără a fi exclusă utilizarea cu trăsătura [– Uman][33]), iar această caracteristică semantică este o premisă pentru folosirea lui cu un sens apropiat de cel al pronumelui de reverenţă.

[31] Guţu Romalo, 2002, p. 87.

[32] Irimia, 1997, p. 98.

[33] În Moldova *dânsul* se foloseşte ca pronume personal cu referent nonuman inanimat, mai ales în comunităţile lingvistice tradiţionale (în speţă, la sate), ex. *L-o luat apa şî pi dânsul* [podul] (corpus TV 2007, vorbitorul fiind un localnic al unui sat moldovenesc).

Lucrările care tratează categoria pronumelui înregistrează tendința de a utiliza forma *dânsul* în exprimarea reverenței, subliniind nuanța mai slabă sau mai puternică de politețe și situându-l, astfel, mai aproape[34] sau mai departe[35] de pronumele de politețe propriu-zis.

Referitor la valoarea de politețe exprimată de pronumele *dânsul*, în evoluția limbii, se pot observa două tendințe importante. Pe de-o parte, pronumele *dânsul* este utilizat cu valoare de deferență, în sistemul politeții pentru persoana a III-a, completând, astfel, treapta medie în exprimarea raportului de politețe: *el*, *dânsul*, *dumnealui*. Pe de altă parte, există situații în care *dânsul* și *dumnealui* sunt în variație liberă, fiind echivalente semantic, mai ales în presa audiovizuală (care joacă un rol deosebit de important, în zilele noastre, în propagarea diverselor forme lingvistice).

(42) „Moderator emisiune TV: Dacă dumneavoastră cunoașteți durerea *dumnealui*, ce ziceți?" (Antena 1, „9595", 05.06.2007);

(43) „Moderator misiune TV: *Dânsul* e un om care ar avea nevoie de un rinichi. [...] *Dânsul* e un om care are nevoie de rinichi" (Antena 1, „9595", 05.06.2007);

(44) „Moderator: De asemenea, am observat la *dânsul* că face nişte observații de genul: doamana-mi interzice" (Antena 1, „9595", 04. 06. 2007);

(45) „Moderator: Poate că răspunsul dificultăților *dumnealui* se află la tatăl *dumnealui*" (Antena 1, „9595", 04. 06. 2007).

În exemplele (42) și (43), persoana la care se face referire este aceeași, ceea ce nu ar justifica o diferență în exprimarea gradului de reverență, mai ales când și vorbitorul este, de asemenea, același. O situație similară întâlnim și în exemplele (44)–(45), unde *dânsul* și *dumnealui* au același referent.

Valoarea reverențială a pronumelui *dumnealui*, *dumneaei,* în raport cu *dânsul*, *dânsa* este variabilă și utilizarea primului este din ce în ce mai puțin frecventă[36], favorizând, așadar, utilizarea pronumelui *dânsul*; exemplele înregistrate ilustrează această tendință a limbii.

Noua *Gramatică* a Academiei oferă o altă perspectivă asupra utilizării acestui pronume, integrându-l între pronumele de politețe, deci echilibrând[37] sistemul prin atragerea formelor pronumelui personal în sfera celui de politețe. Nu sunt respinse nici formele de genitiv-dativ, destul de frecvente astăzi, care în gramaticile anterioare erau considerate neliterare.

Valoarea de reverență este o trăsătură semantică a pronumelui *dânsul* în zona sudică și de vest a teritoriului României, fiind acceptată, cu rezervă, de către

[34] GALR, I, p. 215.
[35] GA, 1963, p. 148; Graur, 1973, p. 98; Avram, 1997, p. 164.
[36] Niculescu, 1999, p. 171.
[37] Andra Vasilescu, în GALR, I, p. 215.

cercetători. Tendința actuală, cel puțin în Muntenia (dar și în zona vestică), este de a se utiliza frecvent forma *dânsul* în adresarea reverențioasă sau în situațiile care implică distanța discursivă, iar analiza corpusurilor confirmă această particularitate de distribuție.

BIBLIOGRAFIE

Lucrări de referință

Avram, 1997 = Mioara Avram, *Gramatica pentru toți*, ediția a II-a, București, Humanitas.

Caragiu Marioțeanu, 1977 = Matilda Caragiu Marioțeanu et al., *Dialectologie română*, București, Editura Didactică și Pedagogică.

Diaconescu, 1985 = Paula Diaconescu, *Pronumele **dânsul (însul)** în limba română*, SCL, XXXVI, nr. 5, p. 400–403.

ELR, 2001 = Academia Română, Institutul de Lingvistică. „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", *Enciclopedia limbii române*, București, Univers Enciclopedic.

GA = Academia Română, Institutul de Lingvistică din București, *Gramatica limbii române*, ediția a II-a, vol. I, București, Editura Academiei Române, 1963.

GALR = Academia Română, Institutul de Lingvistică. „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", *Gramatica limbii române,* vol. I–II, coord. Valeria Guțu Romalo, București, Editura Academiei Române, 2005.

Graur, 1968 = Alexandru Graur, *Tendințele actuale ale limbii române*, București, Editura Științifică.

Graur, 1973 = Alexandru Graur, *Gramatica azi*, București, Editura Academiei Române.

Guțu Romalo, 2002 = Valeria Guțu Romalo, *Corectitudine și greșeală*, București, Editura Humanitas (ed. I, 1972).

ILR = Florica Dimitrescu (coord), *Istoria limbii romîne*, Editura Universității din București, 1978.

Irimia, 1997 = Dumitru Irimia, *Gramatica limbii române*, Iași, Polirom.

Niculescu, 1965, 1999 = Alexandru Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, 1, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1965; 3, Cluj-Napoca, Clusium, 1999.

Niculescu – Roceric, 1957 = Alexandru Niculescu și Alexandra Roceric, *Pronumele **dânsul** în limba română,* SCL, VIII, nr. 3, p. 315–340.

Pană Dindelegan, 2004 = Gabriela Pană Dindelegan (coord.), *Tradiție și inovație în studiul limbii române (Actele celui de al III-lea Colocviu al Catedrei de limbă română)*, Editura Universității din București.

Pană Dindelegan, 2005 = Gabriela Pană Dindelegan (coord.), *Limba română – structură și funcționare (Actele celui de al IV-lea Colocviu al Catedrei de limbă Română)*, Editura Universității din București.

Rădulescu 1992 = Marina Rădulescu, *Pronumele de politețe,* LLR, XXI, nr. 3–4, p. 13–15.

Ruxăndoiu, 2004 = Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, *Politețe și impolitețe în dezbaterile televizate*, în Pană Dindelegan, 2004, p. 417–423.

Ruxăndoiu, 2005 = Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, *Universal versus specific. Reflecții asupra politeții pragmatice*, în Pană Dindelegan, 2005, p. 415–421.

Surse

Antena 1	=	(emisiunea „Din dragoste") 25 05 2007; (emisiunea 9595) 21.05.2007, 04.06.2007, 05.06. 2007.
CLR	=	Luminița Hoarță Cărăușu (coord.), *Corpus de limbă română vorbită actuală*, Iași, Cermi, 2005.
CORV	=	Laurenția Dascălu Jinga (coord.), *Corpus de română vorbită*, București, Oscar Print, 2002.
DV	=	„Dilema veche", anul IV, 2007, nr. 157, 165.
IV	=	Liliana Ionescu-Ruxăndoiu (coord.), *Interacțiunea verbală în limba română actuală*, Editura Universității din București, 2002.
L	=	„Libertatea", 2003, nr. 4090
ORN	=	Cristina Călăraşu, *Obiceiuri românești de nuntă*, Editura Universității din București, 1999.

THE PRONOUN *DÂNSUL* IN CONTEMPORARY ROMANIAN LANGUAGE

(Abstract)

This paper presents the distribution of the pronoun *dânsul* and it's values in expressing politeness. The pronoun, originally a personal one, has changed it's use adopting a politeness value that in contemporary Romanian is very common, especially in the southern part of the country.

The author tries to point that the pronoun is used with two different degrees of politeness, showing two tendencies in the contemporary Romanian language. One of them shows pronoun indicates an intermediate degree of politeness, and the other one shows the tendency of replacing the politeness pronoun *dumnealui* with *dânsul.*

Grup Şcolar Industrial „Mecanică Fină"
București, Str. Popa Lazăr nr. 6–8

JIŘÍ FELIX

La clasica întrebare „Cine eşti dumneata, domnule Jiří Felix?" voi încerca să răspund eu în locul celui pe care îl omagiem cu ocazia împlinirii vârstei de 75 de ani. Şi dacă îndrăznesc să fac acest lucru este pentru că îl cunosc de mai bine de cinci decenii, căci la sfârşitul studiilor noastre universitare (făcute de el la Praga şi de mine la Bucureşti) eram deja prieteni.

Jiří Felix aparţine pleiadei de lingvişti care, deşi nu au avut româna ca limbă maternă, au reuşit totuşi să o cunoască şi să o predea chiar mai bine decât mulţi români, devenind autentici şefi de şcoală în ţările lor. Pe cei mai mulţi i-am cunoscut personal. Şi dacă aş vrea să-l compar pe Jiří Felix cu un altul dintre aceştia, aş spune că el este un Alf Lombard al generaţiei noastre. Fiindcă el este nu numai unul dintre cei mai renumiţi, dar şi unul dintre cei mai activi cercetători străini în domeniul limbii române şi, în acelaşi timp, unul dintre cei mai fideli prieteni ai ei. De-a lungul anilor, am fost pentru amândoi furnizorul *en titre* în materie de cărţi româneşti, dat fiind că aveam – după cum s-a exprimat Alf Lombard – „darul de a realiza irealizabilul". La amândoi am remarcat aceeaşi pasiune de a descifra toate necunoscutele limbii române, pasiune ce se materializa în lungile liste de întrebări pe care ni le puneau de fiecare dată când veneau în România sau pe care ni le trimiteau prin poştă. Unele întrebări puse de Jiří Felix o stupefiau chiar şi pe prietena noastră comună Mioara Avram, şefa Sectorului de gramatică de la Institutul de Lingvistică din Bucureşti. Aceasta îi răspundea uneori că ambele variante înregistrate de el sunt corecte, şi atunci uluiala lui se traducea într-o privire resemnată, cu ochii şi cu mâinile ridicate spre cer. Mă amuzam de fiecare dată când o anunţam pe Mioara Avram că a mai sosit prin poştă o „listă a lui Felix". Vedeam cum o cuprindea disperarea când constata că la unele dintre întrebările lui nu putea răspunde altfel decât cu „Aşa este şi aşa a fost dintotdeauna". Jiří nu avea, în niciun caz, intenţia să ne şicaneze cu aceste întrebări; ele erau, pur şi simplu, reflexul dorinţei lui arzătoare de a putea să explice toate detaliile limbii noastre atât în cursurile pe care le preda la Universitatea Carolina din Praga, cât şi în studiile sale consacrate limbii române; îmi imaginam că, odată cu trecerea timpului, viul său interes faţă de problemele spinoase ale românei o să mai pălească, dar trebuie să mărturisesc că până în prezent n-am remarcat la el niciun semn de oboseală!

LR, LVI, nr. 3, p. 307–309, Bucureşti, 2007

Rezultatele activității sale didactice au fost evidente în toți acești ani: foștii lui studenți vorbesc, ca și el de altfel, o română admirabilă. Numai melodia frazei mai trădează uneori originea lor cehă. Vreau însă să insist asupra faptului că pe Jiří Felix nu l-a interesat numai cunoașterea practică a limbii române (necesară în activitatea sa didactică și culturală: manuale, traduceri), ci și studierea sa științifică. Excelenta sa teză de doctorat, *Paradigma limbii române literare actuale,* este o descriere sistematică și modernă a morfologiei limbii române în ansamblu, realizată nu pe baza tradiționalelor „părți de vorbire", ci pornind de la modul de exprimare a categoriilor gramaticale în română, ale căror realizări formale sunt analizate cu ajutorul metodei constituenților imediați. Lucrarea sa, elaborată sub conducerea profesorului Boris Cazacu, a fost apreciată ca remarcabilă atât sub aspectul conținutului, cât și pentru impecabila sa redactare în limba română; acest studiu al său a fost prima teză a unui cetățean ceh căruia i s-a acordat în România titlul de „Doctor în filologie". Alte studii ale sale conținând idei novatoare cu privire la articol sau la verbul românesc au apărut în cele mai importante reviste de lingvistică cehești („Philologica Pragensia", „Romanistica Pragensia") sau românești („Studii și cercetări lingvistice"). Iar în ceea ce privește manualele sale de limba română, apariția lor în mai multe ediții a fost salutată cu entuziasm de către mari lingviști români (Al. Graur, Boris Cazacu), care le-au apreciat ca fiind exemplare.

Jiří Felix este considerat, pe drept cuvânt, un veritabil „ambasador" al culturii române în țara sa; i s-au acordat titlul de „Doctor honoris causa" al Universității din București, titlul de membru de onoare al Institutului de Lingvistică din București distincția de ofițer al Ordinului „Serviciu Credincios" al României.

Prin întreaga sa activitate, Jiří Felix continuă tradiția cercetătorilor din domeniul limbii și literaturii române strălucit inaugurată la Praga de Jan Urban Jarník. Sunt fericit să mă număr printre prietenii și admiratorii lui Jiří Felix, cu atât mai mult cu cât bunicul meu a avut fericirea să fie unul dintre prietenii lui Jan Urban Jarník.

Marius Sala

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

A scris numeroase lucrări despre limba română. Cele publicate în țara noastră au fost semnalate în bibliografia anuală a revistei „Limba română". Prezentăm o selecție din cele publicate în străinătate.

Rumunsko-český a česko-rumunský kapesni slovnik (ed. I 1963, ed. a II-a 1971, ed. a III-a 1975, ed. a IV-a 1980; coautor);
Rumunština pro samouky (ed. I 1965, ed. a II-a 1972, ed. a III-a 1980);
Classification des verbes roumains („Philologica Pragensia", nr. 3, 1964);

Dublarea complementului în limba română contemporană („Acta Universitatis Carolinae – Romanistica Pragensia", VII, 1971);

Česko-rumunská konverzace (ed. I 1973, ed. a II-a 1975, ed. a III-a 1987; coautor);

Un mod de descriere a categoriei cazului din limba română („Acta Universitatis Carolinae-Romanistica Pragensia", IX, 1975);

Česko-rumunský a rumunsko-český slovník na cesty (1979; coautor); *Zvuková a písemná stránka rumunštiny – Aspectul sonor şi cel scris al limbii române* (1982);

Privitor la delimitarea părţilor de vorbire (cu referire specială la limba română) („Acta Universitatis Carolinae – Romanistica Pragensia", XVI, 1988);

Asimetrie dintre conţinut şi expresie la articolul românesc (*Studi rumeni e romanzi – Omaggio a Florica Dimitrescu e Alexandra Niculescu*, I, Padova, 1995).

Adresa:
Jiří Felix
10100 Praha 10
28. pluku 20 Cehia
e-mail: jiri.felix@ff.cuni.cz

GABRIELA PANĂ DINDELEGAN, **Elemente de gramatică. Dificultăţi, controverse, noi interpretări**, Bucureşti, Editura Humanitas Educaţional, 2003, 265 p.

În rândul specialiştilor în lingvistică, este bine cunoscută preocuparea autoarei pentru aspectele dificile şi controversate ale limbii, preocupare care a condus şi la apariţia acestei cărţi. Lucrarea profesoarei Gabriela Pană Dindelegan, prin multiplele elemente de dificultate şi de noutate abordate, a pregătit „terenul" pentru apariţia noii *Gramatici* a Academiei, familiarizând cititorul cu noi termeni şi concepte şi, mai cu seamă, cu o perspectivă nouă în tratarea multor fapte gramaticale. La baza acestei lucrări a stat o experienţă didactică de aproape patru decenii şi, nu mai puţin important, predilecţia lingvistei pentru curentele moderne de cercetare, riguros aplicate la gramatica limbii române.

Lucrările de acest gen sunt întotdeauna aşteptate cu interes de către un anumit segment de cititori: specialişti în domeniu, profesori de limba română, studenţi la facultăţile de filologie, elevi, iar dintre aceştia, în special, de către cei care urmăresc activ procesele dinamice în evoluţia limbii. Trebuie menţionat că, pe lângă caracterul descriptiv-interpretativ, lucrarea are şi un pronunţat caracter normativ. Astfel, „cartea îşi propune să fie un ghid pentru situaţiile gramaticale dificile şi controversate, rolul ei fiind, pe de o parte, să avertizeze asupra diverselor tipuri de dificultăţi şi de greşeli, iar, pe de alta, să indice şi să explice soluţiile corecte de interpretare şi de construcţie" (p. 7).

Cartea este structurată în 16 *capitole*, un *cuvânt înainte* (unde autoarea punctează obiectivele, orientările şi aşteptările acestei lucrări) şi *bibliografia generală*. La rândul lui, fiecare capitol este divizat în subcapitole (numărul acestora din urmă variind în funcţie de amploarea subiectului abordat). Descrierea fenomenelor de limbă din perspectivă dinamică şi funcţională are un solid suport ştiinţifico-teoretic, corelat cu informaţii faptice bine structurate şi temeinic analizate. Cele 16 capitole reprezintă, de fapt, cele 16 teme centrale, puse amănunţit în discuţie, „fiecare capitol propunându-şi investigarea şi prezentarea cât mai detaliată a unui anumit aspect gramatical, pe care, în raport cu discuţiile existente, îl îmbogăţeşte, îl detaliază, îl nuanţează sau chiar îl corectează (atunci când este cazul)" (p. 5).

În capitolul I, autoarea abordează dificultăţile de identificare a cazului nominalului din diverse construcţii. Aici, lingvista examinează acele tipuri de structuri care, din experienţa didactică, s-a constatat că prezintă un anumit grad de incertitudine. Pe lângă construcţii cu dublă posibilitate de exprimare a cazurilor (sintetică şi analitică), a omonimiei formelor cazuale, în lucrare se evidenţiază şi ambiguităţile cazuale, care, de cele mai multe ori, reprezintă mari „capcane" în procesul analizei morfosintactice.

Dezvăluirea faptelor din perspective moderne şi prezentarea a noi soluţii în tratarea materialului gramatical au stat, adesea, la baza modificărilor esenţiale din noua *Gramatică* a Academiei. În acest sens, putem menţiona capitolul al II-lea şi al III-lea, unde se discută, în detaliu, despre eterogenitatea (sub divese aspecte: funcţional, poziţional, grad de autonomie) a formelor reunite sub denumirea de „articol" şi despre dificultatea de recunoaştere, de analiză şi de utilizare a acestora. „În funcţionarea sa dinamică, articolul a ajuns, în etapa actuală de limbă, la stadii diferite de gramaticalizare şi la utilizări cu funcţii diferite, stadii diferite chiar în ce priveşte aceeaşi formă de articol, şi funcţii diferite, de la o formă la alta, de la un context la altul, funcţii a căror manifestare este uneori simultană, alteori, interferentă, iar, alteori, succesivă" (p. 47). Aceste aspecte, exhaustiv abordate de către autoare, au condus la revizuirea clasei gramaticale în discuţie în noua *Gramatică* a Academiei.

În capitolul al IV-lea, se reia o problemă morfologică larg discutată în lucrările de specialitate. Este vorba despre dificultăţile de încadrare a unor lexeme-cuantificatori de tipul

mulţi, *puţini* într-o anumită clasă morfologică. Gabriela Pană Dindelegan conchide că această situaţie se explică prin „natura însăşi a cuvintelor analizate, ale căror trăsături le situează la interferenţa claselor lexico-gramaticale" (p. 66). Interpretarea acestora drept numerale nedefinite, adjective propriu-zise, substitute pronominale, pronume nehotărâte sau adjective pronominale nehotărâte decurge din suprapunerea diverselor trăsături în interiorul aceluiaşi lexem. Astfel, aceste două elemente au caracteristici comune cu numeralul, cu adjectivul calificativ şi cu pronumele.

De cele mai multe ori, în abordarea unui anumit fenomen, autoarea are ca punct de plecare interpretările din *Gramatica* Academiei (ediţia din 1966). Spre exemplu, în capitolul al V-lea, *Despre valorile numeralului*, Gabriela Pană Dindelegan demonstrează că ceea ce *Gramatica* ... numeşte valoare substantivală a numeralului (când acesta este folosit singur, fără regent substantival) corespunde, de fapt, valorii „pronominale", soluţia din urmă reieşind din argumente morfopragmatice. Aşadar, numeralul din astfel de structuri, ca şi pronumele, „este lipsit de referinţă proprie ... [şi] funcţionează *anaforic* sau *cataforic*" (p. 77). De asemenea, autoarea atrage atenţia că numeralul cu valoare „adjectivală" nu se comportă identic cu un adjectiv propriu-zis, între aceste două clase apărând deosebiri în modul de manifestare a acordului. În construcţiile cu numeral, „există şi situaţii de comportament total adjectival [***douăzeci de*** *elevi*] şi situaţii de comportament total substantival [*am luat* ***un doi***], altele însă decât cele indicate în manuale şi în *Gramatica Academiei*" (p. 83).

În capitolul al VI-lea, se discută pe larg despre cliticele pronominale (neprepoziţionale şi prepoziţionale). Gabriela Pană Dindelegan face o inventariere a formelor pronominale neaccentuate (clitice), examinând minuţios legătura lor cu suportul (fonetic şi morfosintactic). Menţionăm meritul autoarei de a fi definit şi aplicat în gramatica limbii române conceptul de suport fonetic şi morfosintactic din teoria modernă a cliticelor. În clasa cliticelor, se face distincţie între utilizările „sintactice" şi cele „non-sintactice", stabilindu-se, în prima categorie, funcţiile sintactice ale acestora, iar, în cea de a doua grupă, examinâdu-se analitic diversele funcţii lexico-stilistice ale cliticului.

Adesea, Gabriela Pană Dindelegan prezintă completări şi nuanţări semnificative la informaţiile anterioare. Astfel, în capitolul al VII-lea, *Există grade de tranzitivitate?*, în urma unei cercetări temeinice, autoarea evidenţiază că „există grade diferite de tranzitivitate, distingându-se o tranzitivitate sintactică forte şi o tranzitivitate sintactică slabă" (p. 105). Pentru stabilirea tranzitivităţii forte, lingvista recomandă aplicarea celor trei teste: posibilitatea regentului de a se construi cu un obiect direct realizat printr-un clitic în acuzativ; posibilitatea obiectului direct de a se dubla printr-un clitic care să reia sau să anticipe obiectul; acceptarea pasivizării. Cât priveşte tranzitivitatea slabă, s-a constatat că aceasta se manifestă gradual, în două trepte: „a) o treaptă intermediară, reprezentată de regenţi care, deşi acceptă un nominal legat direct, altul decât subiectul sau numele predicativ, şi deşi acceptă testul dublării, nu satisfac şi pasivizarea şi b) altă treaptă, la limita inferioară a tranzitivităţii, reprezentată de regenţi care, deşi acceptă un nominal legat direct, altul decât subiectul sau numele predicativ, nu admit nici pasivizarea, nici dublarea" (p. 106).

În această lucrare, un loc aparte îl ocupă formele verbale nepersonale. Dintre acestea, s-au aflat în atenţia autoarei participiul (capitolul al VIII-lea) şi supinul (capitolul al X-lea). Gabriela Pană Dindelegan descrie detaliat tiparele sintactice în care apar aceste forme, natura exprimată şi dificultăţile în analiza structurilor cu participiu şi cu supin.

Alteori, obiectul de studiu în această carte îl constituie apariţia unor lucrări. În urma studierii acestora, autoarea simte nevoia să dea un răspuns, să detalieze sau să rectifice. Astfel, capitolul al IX-lea, *Note asupra pasivului*, reprezintă o dezbatere constructivă asupra unui capitol din lucrarea *The Romances Languages* (1996) de Rebecca Posner, unde se vorbeşte despre pasivul cu *a fi* ca fiind, în română, o apariţie destul de recentă şi o traducere livrescă, după limbile romanice. Examinând diacronic pasivul din română, Gabriela Pană Dindelegan ajunge la o altă concluzie, şi anume că „pasivul cu auxiliar este o realizare veche a pasivului, având aceeaşi istorie şi caracterizându-se prin aceeaşi continuitate ca în celelalte limbi romanice" (p. 138). Cât despre reflexivul-pasiv, acesta circula, în limba veche, în paralel şi sinonimic cu pasivul cu auxiliar. Este adevărat, conchide autoarea, în

timp, reflexivul-pasiv şi-a restrâns sfera funcţională, fiind mai frecvent în registrul popular şi în cel colocvial, iar pasivul cu *a fi* are, în zilele noastre, o pondere în registrul literar-cult.

O problemă concretă este abordată şi în capitolul al XI-lea, *Un tipar sintactic de „tematizare forte"*: ***de văzut am văzut destule***, unde autoarea prezintă detalii din perspective sintactice, semantice şi stilistico-pragmatice. Din punct de vedere sintactic, primul component din această structură (care este un supin) poate fi orice verb, indiferent de clasa lui semantică sau sintactică. Ceea ce merită însă atenţia în acest caz este analiza pragmatică efectuată de către Gabriela Pană Dindelegan. Astfel, acest tipar „este un mijloc de tematizare, întrucât asigură «aşezarea» în poziţie preverbală, deci în poziţie tematică, a unui echivalent nominal pentru predicaţia propoziţiei" (p. 155). În continuare, analizând şi alte construcţii de acest tip, autoarea constată că dacoromâna şi-a creat pentru tematizarea forte a predicaţiei un mijloc distinct: cu supinul şi tematizatorul *de*.

În capitolul al XII-lea, lingvista revine asupra statutului prepoziţiei, referindu-se, în special, la prepoziţia *pe*. Examinând-o detaliat din punct de vedre semantico-sintactic, Gabriela Pană Dindelegan deosebeşte mai multe valori ale acesteia: un pe_1 purtător de sens lexical; un pe_2 care introduce o nuanţă de aproximare temporală sau locativă; un pe_3 ca regim al unor centre (verbale, adjectivale, substantivale); un pe_4, funcţionând ca regim al unei subclase lexico-gramaticale de verbe; un pe_5 care se prezintă ca marcă sintactică a poziţiei de obiect direct; un pe_6, distinct, făcând parte din grupul verbal, şi nu din cel nominal (vezi *el* ***face pe*** *prostul*). Analiza detaliată a clasei prepoziţiei a scos în evidenţă şi construcţii cu un pe_7 care şi-a pierdut orice autonomie, „ajungând să fie încorporat, ca element neanalizabil, în structura unor locuţiuni, mai ales adverbiale" (p. 175).

În capitolul al XIII-lea, se pune în discuţie o „clasă problematică" din gramaticile româneşti, şi anume cea a adverbului. Dificultatea acestei categorii morfologice „se explică, pe de o parte, prin eterogenitatea sintactică, semantică şi funcţională a clasei în ansamblu, iar, pe de altă parte, prin prezenţa unor trăsături identice sau asemănătoare cu ale altor clase, trăsături care fac extrem de facilă «alunecarea» de la o clasă la alta şi extrem de dificilă (uneori, arbitrară) stabilirea limitelor dintre clase" (p. 183). Autoarea evidenţiază aici trăsăturile comune dintre o serie de adverbe şi adjectivele corespunzătoare, dar şi caracteristicile comune ale unor adverbe şi prepoziţiile corespunzătoare. Cu toate acestea, există situaţii, în contexte nedezvoltate, unde delimitarea dintre aceste categorii este arbitrară sau chiar dificilă. Tot în acest capitol, autoarea examinează comportamentul lexemelor *ca* şi *decât*, care, în funcţie de context, pot fi încadrate în mai multe clase morfologice.

O problemă concretă, amplu discutată în capitolul al XIV-lea, este cea legată de conjuncţia *de*. Fiind „conjuncţia românească cea mai încărcată de valori" (p. 207), prezintă cele mai mari dificultăţi de analiză. Ambiguitatea lui *de* conjuncţional decurge din multiplele sale valori şi utilizări. Aşadar, aceasta poate avea valoare circumstanţială, dar şi necircumstanţială, valoare atributivă, valoare non-conectivă (modal-optativă), dar şi o valoare conectivă, specializată pentru forma de supin.

În capitolul al XV-lea, autoarea dezvoltă concepţia lui Eugen Coşeriu despre tipologie, aplicând-o însă din perspectiva organizării sintactice a propoziţiei şi a relaţiei Subiect–Verb–Obiect. Examinând „principiile" de organizare internă a românei, Gabriela Pană Dindelegan constată că aceasta „este limba în care procedee de marginalizare a subiectului [...] şi de preluare a informaţiei [...] subiectului de către verb coexistă cu procedee de marcare specială a obiectelor şi de preluare a informaţiei acestora de către verb; este limba în care posibilitatea postpunerii şi antepunerii subiectului coexistă cu posibilitatea postpunerii şi a antepunerii complementelor" (p. 226).

Ultimul capitol, al XVI-lea, *Dificultăţi ale analizei sintactice a frazei*, este un îndrumar practico-teoretic în evitarea „capcanelor" în procesul analizei sintactice. Autoarea examinează diverse tipuri de fraze, unele mai dezvoltate, altele, la prima vedere, mai simple, scoţând în evidenţă aspectele care ar putea conduce la o interpretare sintactică incorectă.

Trebuie menţionat că şi celelalte capitole, pe lângă descrierea şi soluţionarea teoretică a problemei în discuţie, conţin obligatoriu un subcapitol destinat utilizării corecte a fenomenului abordat. Spre exemplu, în capitolul al XII-lea, *Statutul prepoziţiei. Cu referire specială la prepoziţia „pe"*, un loc aparte se acordă subcapitolului *Dificultăţi de analiză* în construcţiile cu prepoziţia *pe*. Dat fiind că aceasta

se caracterizează printr-o diversitate funcţională, se creează confuzii în recunoaşterea poziţiilor sintactice. De exemplu, în cazul verbelor cu regim oscilant, se confundă utilizarea necircumstanţială (tranzitivă) cu cea circumstanţială (intranzitivă). Vezi: *apasă butonul/apasă pe buton; trece strada/trece pe stradă; coboară scările/coboară pe scări* (p. 176). Când se neglijează particularităţile de construcţie ale regentului, creşte gradul de incertitudine în delimitarea complementului direct de cel indirect prepoziţional, ambele fiind manifestări necircumstanţiale. Vezi: *a supăra pe cineva* (obiect direct) – *a se supăra pe cineva* (obiect prepoziţional); *a răzbuna pe cineva* (obiect direct) – *a se răzbuna pe cineva* (obiect prepoziţional); *a învinui pe cineva* (obiect direct) – *a da vina pe cineva* (obiect prepoziţional) (p. 176). O greşeală de construcţie foarte frecventă se manifestă prin tendinţa omiterii mărcii *pe* în cazul complementului direct realizat prin pronumele relativ sau interogativ *care*. Spre exemplu: *M-am gândit la elevul care trebuie să-l trimiteţi la olimpiadă* (p. 177). În astfel de construcţii neliterare, întâlnite destul de des atât în limbajul vorbit, cât şi în cel scris, se încearcă să se identifice nominativul şi acuzativul. Din punct de vedere sintactic, pronumele *care* „tinde să funcţioneze numai cu rol de relaţie (marcator de subordonare), rolul de substitut şi, implicit, de component al structurii enunţului, fiind neglijat sau preluat de alt component pronominal" (p. 177). Ţinând seama de aceste observaţii, enunţul de mai sus se va prezenta astfel: *M-am gândit la elevul* ***pe care*** *trebuie să-l trimiteţi la olimpiadă.*

O altă problemă dificilă de gramatică practică este recunoaşterea cazului pentru nume. În funcţie de anumiţi factori, autoarea deosebeşte mai multe tipuri de greşeală. Astfel, din cauza topicii libere din interiorul propoziţiei, între regent (termenul care cere cazul) şi guvernat (termenul care primeşte cazul) se pot intercala numeroase cuvinte, fapt care îngreunează stabilirea corectă a cazului pentru substantivul în jurul căruia s-a constituit un grup nominal. Este vorba de construcţii dezvoltate, de tipul: *plecarea blândului şi a iubitului nostru profesor; în ciuda oricărui asiduu şi prelungit efort; în timpul acestor continue şi deosebit de mari insistenţe* (p. 12). În astfel de situaţii, depărtarea de regent sau de locuţiunea prepoziţională care impune cazul, dar şi apariţia substantivului (*profesor, efort, insistenţe*) într-o formă nemarcată cazual, constituie sursele esenţiale în interpretarea greşită a cazului substantivului din grupul nominal. Aşadar, de cele mai multe ori, aceste substantive sunt interpretate eronat ca având cazul acuzativ (mai rar, nominativ), în loc de genitiv. O greşeală frecventă se comite şi în utilizarea enunţurilor de tipul: *acestei cărţi considerate* ***dificile*** (p. 23). În această situaţie, se face incorect acordul în caz al adjectivului cu participiul regent. Dacă s-ar ţine seama de funcţia sintactică a adjectivului de element predicativ suplimentar, pe care o realizează în acest context, funcţie care impune o formă „neacordată", de nominativ (vezi şi structura de adâncime: *acestei cărţi considerate că este dificilă*), nu s-ar mai ajunge la astfel de confuzii. Prin urmare, se spune corect: *acestei cărţi considerate* ***dificilă***.

Trebuie menţionat că observaţiile formulate de Gabriela Pană Dindelegan despre orice fapt sau fenomen de limbă neliterar sunt întotdeauna temeinic argumentate şi exemplificate corespunzător normei. Uneori, când avem a face cu clase de cuvinte extrem de eterogene, preocuparea autoarei pentru evitarea unor grave erori este constantă, fiind chiar obiectivul principal al capitolului. Spre exemplu, capitolul al III-lea, care se intitulează *Dificultăţi de recunoaştere, de analiză şi de utilizare a articolului*, pune în discuţie o varietate de probleme: de la incertitudini în recunoaştrea şi în analiza articolului, până la diverse tipuri de greşeli în construcţia şi în utilizarea acestuia. Astfel, se evidenţiază greşeli de analiză şi de recunoaştere care apar: 1) ca urmare a unor false analogii (vezi G-D cu alternanţă *corăbiei, săbiei*, in loc de *corabiei, sabiei*, fără alternanţă) (p. 51); 2) ca urmare a fenomenului omonimiei (vezi formele *un, o*, care, pe lângă valoarea de articol nehotărât, pot fi şi numeral cardinal, şi pronume nedefinit); 3) ca urmare a diverselor valori cu care funcţionează formele reunite sub numele de „articol" (vezi *leneşul mai mult aleargă*) (p. 56), unde „articularea îndeplineşte simultan două funcţii: funcţia de clasificator substantival, adică de trecere a adjectivului în clasa substantivului şşiţ funcţia de individualizare, pentru substantivul nou apărut" (p. 57); 4) ca urmare a naturii duble a unor forme gramaticale (vezi *am plecat la cules mere*, vs. *culesul merelor* (p. 58), unde substantivizarea parţială/totală este determinată de absenţa/prezenţa articolului); 5) ca urmare a existenţei unor neregularităţi în articularea unor substantive (vezi *tatăl* vs. *tata*, p. 59), care acceptă atât articulare de tip „masculin", cât şi articulare de tip „feminin". Un alt tip de greşeală, minuţios

examinat şi aspru combătut în acest capitol, ţine de construcţie şi de grafie şi provine din cunoaşterea insuficientă a regulilor de utilizare. Una dintre cele mai frecvente abateri de la norma literară este utilizarea proclitică a formei *lui* şi pentru substantivele feminine (vezi *plecarea lui Maria*), şi pentru numele de persoană comune, masculine şi feminine (vezi *din cauza lu' doctoru/lu' doctora*) (p. 60). O altă greşeală constă în amestecul de tipare de construcţie: cel analitic (prepoziţional) şi cel sintetic (flexionar). Spre exemplu, construcţia neliterară *împotriva a multor factori* (p. 61) este rezultatul suprapunerii construcţiei *împotriva multor factori* (cu un genitiv flexionar) şi a tiparului analitic *împotriva a mulţi factori* (cu prepoziţia *a* şi cu acuzativul). Prin urmare, formele corecte sunt cele două din urmă, în niciun caz prima. Dezacordul articolului demonstrativ şi al celui genitival din unele construcţii, inclusiv în anumite structuri cu prepoziţii sau cu locuţiuni prepoziţionale, reprezintă o altă sursă de greşeală. Aşadar, se spune: *plecarea elevilor celor mai buni*, nu *plecarea elevilor cei mai buni; în jurul casei primarului şi al şcolii*, nu *în jurul casei primarului şi a şcolii* (p. 62). Greşeli de acord apar şi din hipercorectitudine. Spre exemplu: *graţie ajutorului din ţară şi al efortului străinilor*, pentru *graţie ajutorului din ţară şi efortului străinilor* (unde articolul posesiv nu are nicio justificare după prepoziţii care cer dativul); *preţul cărţii celei mai noi ale mele*, pentru *preţul cărţii celei mai noi a mele* (unde articolul posesiv nu se acordă în caz) (p. 62).

Interpretările din această carte, fie că au caracter preponderent teoretic, fie descriptiv-interpretativ, fie aplicativ-didactic şi normativ, oferă soluţii ştiinţifice, uneori inovatoare, la numeroase aspecte de gramatică. Prezentarea din perspectivă dinamico-funcţională a numeroase ambiguităţi, a oscilaţiilor în interpretare, a formelor cu natură dublă dă posibilitate cititorului să-şi facă o imagine globală, cu acoperire totală, asupra fiecărui aspect discutat, nelăsând loc pentru comiterea greşelilor în astfel de tipare. În această lucrare, problemele de gramatică sunt abordate dintr-o viziune specifică lingvisticii integratoare. Prin urmare, faptele de limbă sunt examinate în interacţiunea lor: semantică vs gramatică; sintaxă vs morfologie; gramatică vs lexic. Surprinderea eterogenităţii claselor de cuvinte şi răsturnarea conceptului „imuabilitate a categoriilor de cuvinte" au ca ţintă schimbarea mentalităţii cultivate de tradiţia gramaticală. Astfel, pe parcursul întregii lucrări, autoarea invită la o percepere nuanţată şi dinamică a fenomenelor lingvistice. „Această nouă perspectivă nu trebuie înţeleasă ca mai puţin constrângătoare, mai laxă în aprecieri şi în decizii [...], ci trebuie înţeleasă ca venind din relaţia lingvistică însăşi, unde faptele lingvistice, aflate în mişcare şi în funcţiune, nu «respectă» totdeauna «etichetele pre-stabilite»" (p. 8).

CAROLINA POPUŞOI
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti" Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

AL. MAREŞ, **Scriere şi cultură românească veche**, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2005, 486 p.

Volumul de faţă reprezintă o culegere de articole şi conferinţe publicate de Al. Mareş, în perioada 1969–2002, fie în revistele Institutului de Lingvistică din Bucureşti, „Limba română" şi „Studii şi cercetări lingvistice", fie în alte reviste aparţinând, de cele mai multe ori, de asemenea unor institute ale Academiei Române[1], fie în lucrări omagiale sau colective; volumul cuprinde şi două articole tipărite în reviste adresate publicului larg, menite să atragă atenţia unui număr cât mai mare de cititori asupra faptului că rigoarea ştiinţifică se cuvine aşezată mai presus de opinii formulate din neştiinţă sau din fals

[1] Astfel, *Originalele cărţilor coresiene. Pe marginea unor ipoteze recente* (p. 282–293) a fost publicat întâi în „Revista de teorie şi istorie literară"; *Un desen al lui Udrişte Năsturel reprezentând propria sa stemă heraldică* (p. 403–409) – în „Studii şi cercetări de istoria artei"; *Din istoria criptografiei româneşti: cifrul cancelariei brâncoveneşti pentru corespondenţa în limba polonă* (p. 388–394) – în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A. D. Xenopol»"; *Note privind biserica românească în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea* (p. 395–402) – în „Verbum".

patriotism[2]. Republicarea nu s-a realizat *tale quale*: câteva studii reunesc mai multe articole care fuseseră publicate separat[3]; într-un caz, articolul se prezintă sub forma sub care fusese redactat iniţial, dar care fusese prescurtată de editură[4]; cea mai mare parte a cercetărilor beneficiază de note suplimentare, cu rolul de a actualiza bibliografia problemei în discuţie (*Note finale*, p. 473–481).

Cuprinzând opt articole, prima dintre cele şapte secţiuni ale cărţii, intitulată *Vechimea scrierii româneşti. Probleme de grafie*, analizează cu precădere anumite slove care individualizează scrierea chirilică românească, respectiv câteva mărturii susceptibile de a oferi informaţii referitoare la vechimea scrierii româneşti, dar se opreşte şi asupra evidenţierii unor particularităţi grafice rar utilizate sau asupra corectei interpretări a slovelor-cifre.

Două slove, ѹ şi ѧ, strâns legate de problema vechimii scrierii româneşti, fac obiectul investigaţiei lui Al. Mareş. În *Originea slovei ѹ în lumina unor noi date paleografice* (p. 13–17), autorul, pe baza analizei grafice a unor noi documente, întăreşte opinia lui I. Bărbulescu, conform căreia românii l-au preluat pe ѹ din textele bosniace şi raguzane, unde nota africatele *č* şi *ć*, dar i-au acordat valoarea *ğ*. Cercetarea unei glose româneşti de pe marginea unui manuscris slavon al *Leastviţei* lui Ioan Climax, în speţă ѧнтрѣчере, importantă în măsura în care s-a considerat că ar data de la sfârşitul secolului al XIV-lea – începutul veacului al XV-lea, cu mult înainte de prima atestare a slovei ѧ, înregistrată în 1499, arată că termenul românesc nu aparţine scribului manuscrisului şi că nu echivalează cuvântul slavon, ceea ce conduce la concluzia că glosa este o contrafacere (*O falsă mărturie despre vechimea scrisului românesc*, p. 35–39).

Predilecţia lui Al. Mareş de a analiza cu minuţie informaţiile despre vechimea scrierii româneşti se vădeşte, de altfel, şi în alte patru studii, menite să corecteze anumite opinii care promovau, fără argumente solide sau prin interpretări eronate, ideea că scrierea românească este anterioară secolului al XVI-lea: *Constantin Kostenetki şi începuturile scrisului în limba română* (p. 18–21), *O traducere în limba română din jurul anului 1100?* (p. 33–34), *Un verset psalmic în limba română din vremea lui Ştefan cel Mare?* (p. 40–42), *O ştire din 1543 despre scrierea românească cu alfabet latin?* (p. 43–46).

Titlul celui de-al doilea grupaj al volumului, *Semnalări de texte manuscrise*, nu acoperă decât parţial amploarea celor cinci studii pe care le cuprinde, căci Al. Mareş se opreşte asupra identificării surselor anumitor pasaje (*Cea mai veche culegere de extrase religioase traduse în limba română*, p. 49–53), editează texte nesemnalate până în prezent în lucrările de specialitate (*Un text polemic românesc din prima jumătate a secolului al XVII-lea*, p. 103–129, unde se demonstrează că scrierea *Spunerea legiei cu răspuns*, conservat în ms. 4818 din Biblioteca Academiei Române, reprezintă primul text românesc anticalvin) sau a căror reproducere anterioară devenise caducă (*Dispoziţiile sinodului transilvănean din anul 1627. Contribuţii filologice*, p. 94–102), integrându-le în contextul epocii şi propunând sugestii, pe baza informaţiilor conservate în manuscrise, a datelor istorice, a analizei lingvistice, pentru stabilirea identităţii copiştilor.

Atragem atenţia cu precădere asupra studiului *Un manuscris românesc necunoscut din secolul al XVI-lea* (p. 54–83), consacrat manuscrisului 5023 din Biblioteca Academiei Române din Bucureşti, compus dintr-o suită de învăţături şi de vieţi de sfinţi, pe care Al. Mareş, în urma unui minuţios studiu al filigranelor, l-a integrat între codicele redactate în secolul al XVI-lea, stabilind că două scrieri au fost redactate în intervalul 1578–1590, iar celelalte în perioada dintre ultimul deceniu al secolului al XVI-lea şi începutul veacului al XVII-lea. Autorul insistă asupra statutului unora dintre texte, care fie reprezintă primele versiuni româneşti ale unor vieţi de sfinţi (*Viaţa*

[2] *O traducere în limba română din jurul anului 1100?* (p. 33–34) a fost publicat în „Contemporanul", iar *Când au fost scrise textele româneşti manuscrise din* ***Manuscrisul de la Ieud****?* (p. 344–345) – în „Tribuna".

[3] *Traduceri necunoscute ale lui Dosoftei din perioada celui de-al doilea exil polon* (p. 187–224) reuneşte patru studii; într-o situaţie asemănătoare se află şi *Cine a fost Ioan Romanul, alias Frâncul?* (p. 231–255); *Datarea* ***Manuscrisului de la Ieud*** (p. 338–345) reuneşte un articol publicat în „Limba română" şi articolul din „Tribuna", deja menţionat.

[4] *Un text polemic românesc din prima jumătate a secolului al XVII-lea* (p. 103–129).

Sfintei Vineri, a cărei versiune originală aparţine patriarhului Eftimie de Târnovo, *Viaţa Mariei Egipteanca*, *Viaţa Sfântului Nicolae*), ale unor omilii, respectiv ale unor predici ale lui Ioan Gură de Aur, fie constituie, în cazul omiliei pentru Duminica Ortodoxiei, protograful traducerii *Evangheliei cu învăţătură* a diaconului Coresi. Proveniența braşoveană a codicelui, dublată de informaţiile despre trei dintre cei patru scribi – unul era preotul ialomiţean Neagoslav, care a activat în eparhia din Şcheii Braşovului între 1591 şi 1606, iar alţi doi erau braşoveni – prilejuieşte reconstituirea circumstanţelor în care s-a alcătuit manuscrisul.

Pentru importanţa pe care Al. Mareş o acordă veridicităţii unor informaţii privitoare la vechile scrieri româneşti stă mărturie primul dintre cele opt articole ale secţiunii *Probleme de autenticitate şi paternitate*, intitulat *Un* Octoih *românesc din secolul al XVI-lea?* (p. 133–144). Cercetarea este consacrată epilogului unui *Octoih*[5], epilog conservat în prezent numai sub forma unor imagini pe sticlă şi intrat în atenţia specialiştilor graţie lui N. Sulică, cel care furniza informaţii referitoare la existenţa unei şcoli româneşti în Şcheii Braşovului încă din 1570. Datarea *Octoihului*, pe baza filigranelor, în perioada 1595–1610, adică într-o perioadă posterioară epilogului, diferenţa dintre epilogul discutat şi alte texte contemporane cu aceeaşi funcţie, precum şi o serie de fapte lingvistice îi permit lui Al. Mareş să conchidă că epilogul este un fals, realizat de un bun cunoscător al limbii şi literaturii vechi, concluzie asupra căreia va insista şi în *Critica autenticităţii şi a datării textelor vechi. Pe marginea a două articole recente* (p. 153–160, în special p. 153–158).

Cinci studii sunt consacrate paternităţii unor texte. Dintre acestea, semnalăm articolele *Traduceri necunoscute ale lui Dosoftei din perioada celui de-al doilea exil polon* (p. 187–224) şi ***Interpolarea din Cartea cu multe întrebări** a lui Nicolae Spătarul (Milescu). O chestiune de paternitate* (p. 172–186): primul pledează pentru continuarea activităţii cărturăreşti în limba română de către mitropolitul exilat, activitate materializată prin traducerea a patru texte, conservate în prezent în ms. 34 din Biblioteca Academiei Române din Bucureşti: *Viaţa Sfântului evanghelist Luca*, *Viaţa Sfântului Vasilie cel Nou*, *Legenda lui Afrodiţian Persul*, respectiv o scriere de polemică religioasă; al doilea stabileşte că pasajul dintre două texte atribuite lui Nicolae Milescu, păstrate în ms. 494 din Biblioteca Academiei Române din Bucureşti, *Alte întrebări* şi *Către prinţul Antioh despre diferite probleme necesare, controversate în Sfânta Scriptură*, pasaj considerat multă vreme o interpolare, aparţine tot Spătarului. Tot despre activitatea de traducător a lui Nicolae Milescu tratează şi articolul intitulat *În legătură cu traducere românească a lui Nicolae Milescu* (p. 161–171).

Uneori, investigaţiile lui Al. Mareş se opresc asupra unor lucrări a căror paternitate nu beneficiază de consensul specialiştilor, ceea ce conduce, în urma unei analize minuţioase a tuturor opiniilor asupra problemei discutate, la întărirea uneia dintre ipotezele formulate. Astfel, ***Letopiseţul cantacuzinesc.** Noi argumente în sprijinul paternităţii lui Stoica Ludescu şi despre unele surse utilizate de cronicar* (p. 225–230), susţine paternitatea lui Stoica Ludescu asupra cronicii, recomandând totodată citirea documentelor acestuia, pentru a se urmări dacă nu există pasaje similare celor din *Letopiseţul cantacuzinesc*, iar *Cine a fost Ioan Romanul, alias Frâncul?* (p. 231–255) susţine că traducătorul *Foletului Novel*, Ioan Romanul, a fost Giovanni Candido Romano, secretarul pentru limba italiană al cancelariei brâncoveneşti.

Pornind de la această din urmă identificare, înaintăm cu prudenţă două propuneri, rezultate dintr-o observaţie a lui Al. Mareş cu privire la lexicul *Foletului Novel*: „sunt doi termeni a căror etimologie şi, implicit, semnificaţie, nu ne sunt cunoscute: *mărsie* ... şi *otrobie*...” (p. 246–247).

1. Cuvântul *otrobie*[6] este atestat o singură dată în text: „Soseaşte o veaste noao, de o mare dobândă, carea ne mângâe toate *otrobiile*, şi de bucurie să trag clopote, clopoţeale, clopoţei” (FN, p. 20). În condiţiile în care pluralul *otrobiile* poate rezulta atât dintr-un feminin,

[5] Pentru tradiţia manuscrisă a acestui *Octoih*, vezi, în acest volum, articolul *Precizări în legătură cu prima traducere românească a* ***Octoihului*** (p. 145–152).

[6] Precizăm că nici Emil Vîrtosu nu a propus o explicaţie a termenului; vezi E. Vîrtosu, *Foletul Novel. Calendarul lui Constantin Vodă Brâncoveanu 1693–1704*, Bucureşti, 1942, p. 210. Vom utiliza sigla FN pentru a trimite la ediţia lui E. Vîrtosu.

otrobie, cât şi dintr-un neutru, *otrobiu*, înclinăm să reţinem mai degrabă ultima variantă, explicabilă ca o deformare a lui *oprobiu*, rezultată din scrierea greşită a lui **m** pentru **n**. Sensul de „necinste, ruşine, dezonoare" al lat. *opprobrium*[7], păstrat în italiană („disonore"[8]), unde termenul moştenit *obbrobrio* a cunoscut în epoca medievală numeroase variante – *brobbrio*, *obbrobbio*, *brobio* –, şi în celelalte limbi romanice occidentale, ar corespunde contextului din *Foletul Novel*, unde termenul *otrobiile* este legat pe de o parte de sfera semantică a tristeţii, a supărării, aşa cum indică atât verbul complinit, *mângâia*, cât şi substantivul *bucurie*, cu rol de antonim pentru o stare descrisă anterior, şi, pe de altă parte, de ideea de „pradă, câştig" (*mare **dobândă***), care ar putea şterge o eventuală dezonoare. Dacă ipoteza noastră este corectă, *oprobiu/otrobiu*, cu sensul de „necinste, ruşine, dezonoare" s-ar înscrie între împrumuturile latino-romanice din epoca veche a limbii române, devansând cu aproape două veacuri atestarea propusă de dicţionare[9].

2. Termenul *mărsie* apare de trei ori în text şi a fost glosat de Emil Vîrtosu ca „mirt"[10], ceea ce l-a făcut pe Al. Mareş să remarce: „Contextele în care apare *mărsie* nu sprijină această apropiere semantică. Mai curând ar putea fi invocat *mârsâie*, derivat al lui *mârsei*, 'dorinţă, poftă de plăceri, poftă (trupească)" (p. 247, n. 71). Propunerea lui Al. Mareş rămânând la stadiul de ipoteză chiar şi pentru autor, care, aşa cum am subliniat, considera că termenului nu i s-au stabilit nici etimologia, nici semnificaţia exactă, am revăzut contextele în care apare cuvântul:

a. „Să văd tabere, şi pre uscat, şi pre mare. Unele mergu ocolind, şi aduc *mărsie*, altele, cu meargerea şi cu învârtejirea lor, dau a să vorbi în multe chipuri" (FN, p. 70);

b. „Doao tabere mari, în Marea Mediterana, vor aduce *mărsie* multor ţări, şi fieşcarele va sta pentru apărarea sa, neştiind sfârşitul" (FN, p. 73);

c. „Cea ţeară, ce era în pace, de iznoavă să mişcă spre arme, cu *mărsie* şi groază ţărălor den vecinătatea ei" (FN, p. 76).

Citirea fragmentelor care includ termenul *mărsie* arată că, în toate cazurile, acesta este utilizat în contexte care descriu o stare de conflict armat. În condiţiile în care Marte, este evocat în calitate de zeu al războiului, sub forma *Mars*, de numeroase ori în paginile *Foletului Novel*, credem că termenul ar putea fi o creaţie din *Mars* + suf. *-ie*, cu sensul de „război", formată după modelul lui *dascăl – dăscălie*. În favoarea ipotezei noastre se pot aduce şi alte argumente: numele lui *Mars* era utilizat în latină cu sensul de „războiu, bătălie"[11]; în *Foletul Novel* se mai utilizează un termen creat cu sufixul *-ie*, cu sensul de „revoltă": *rebelie* (cu varianta *răbelie*)[12], sufixul fiind folosit şi pentru adaptarea românească a unor italienisme, ca în cazul lui *cartirie* („cartir"; FN, p. 101); textul consemnează, într-un singur caz, un termen derivat de la numele unui zeu: *mercuriar*[13]; uneori, pentru introducerea termenilor italieneşti în română se recurge la alternanţă fonetică: *trătatori* „cei care tratează" (< it. *trattatore*).

Propunerea de faţă rămâne o ipoteză, în condiţiile în care se cunoaşte un singur derivat al

[7] Gh. Guţu, *Dicţionar latin-român*, ediţia a doua revăzută şi adăugită, Bucureşti, 2003, s.v. *opprobrium*.

[8] M. Cortelazzo, P. Zolli, *Dizionario etimologico della lingua italiana*, vol. IV, Zanichelli, Bologna, 1985, s.v. *obbrobrio*.

[9] Vezi *Dicţionarul limbii române*, tom VII, partea a II-a, Bucureşti, 1969, s.v. *oprobriu*, cu menţiunea că termenul, înregistrat şi cu varianta *oprobiu*, este glosat numai cu sensul „dispreţ, dezaprobare prin care societatea condamnă fapte socotite nedemne sau oameni care săvârşesc astfel de fapte".

[10] FN, p. 207.

[11] Gh. Guţu, *op. cit.*, s.v. *Mars*.

[12] Iată contextele: „Într-o parte a Ţării Nemţeşti, *rebelie*" (FN, p. 7); „gălcevi, *rebelii* şi înfricoşate sfăzi, să aud pretutindinea" (FN, p. 19): „Să pedepseaşte, un cap al unii *răbelii*" (FN, p. 171).

[13] „Mulţi *mercuriari* (adecăte oameni de sfat), au porăncă de la stăpânii lor a avea canochial gătit" (FN, p. 77). Deşi s-a considerat că acest termen provine din it. *mercuriale* (vezi Gh. Chivu, Emanuela Buză, Alexandra Roman Moraru, *Dicţionarul împrumuturilor latino-romanice în limba română veche (1421–1760)*, Bucureşti, 1992, s.v. *mercuriar*), atragem atenţia asupra faptului că substantivul feminin *mercuriale* desemna o întrunire a curţii de justiţie sau judecata fixată într-o anumită zi a anului, vezi M. Cortelazzo, P. Zolli, *op. cit.*, vol. III, 1983, s.v. *mercuriale*[2].

lui *Mars*, care insistă asupra caracterului militar al zeului, *martialis*, atestat, începând din secolul al XIV-lea, în limbile romanice[14].

Cele trei studii din capitolul *Sursele străine ale unor traduceri* reprezintă o pledoarie pentru importanța studierii textelor românești în raport cu scrieri similare de altă origine, care poate conduce la identificarea surselor, la explicarea anumitor particularități de traducere, la înțelegerea modalității de transmitere a cărților în epoca veche, respectiv a condițiilor în care acestea au fost transpuse în românește. Reținem articolul *Originalele cărților coresiene. Pe marginea unei ipoteze recente*, p. 282–293, care, pe baza unei atente colaționări a textelor, respinge opiniile care postulau influența copiștilor preoți din Șcheii Brașovului asupra activității tipografice a lui Coresi, opinii bazate pe existența în muzeul primei școli românești a unor manuscrise și cărți slavone cu un conținut asemănător celor tipărite de diacon.

Cea de-a cincea secțiune a volumului, *Filigranologie. Probleme de datare*, alcătuită din nouă articole, ilustrează o preocupare veche a autorului[15], cea de a impune examenul filigranelor ca principală metodă pentru datarea textelor vechi românești[16].

Importanța și temeinicia acestor cercetări au fost deja validate de filologia română contemporană, în condițiile în care edițiile recente ale unora dintre cele mai vechi codice românești adoptă concluziile înaintate de Al. Mareș. Dintre acestea, amintim întâi ediția *Psaltirii Hurmuzaki*, scriere care, grație examenului filigranologic, poate fi recunoscută drept cel mai vechi text românesc, anterior *Scrisorii lui Neacșu*, considerat multă vreme primul document în limba română[17]. Analizele lui Al. Mareș, centrate îndeosebi asupra codicelor din veacurile al XVI-lea – al XVII-lea, s-au soldat fie cu datarea unor texte precum *Codicele Voronețean* (copiat în ultima parte a intervalului 1563–1583[18]), *Catehismul* calvin (despre care s-a argumentat că a fost redactat în 1642[19]), *Manuscrisul de la Ieud* (realizat în perioada 1621–1633[20]), fie cu susținerea imposibilității de a data anumite codice (*Un fragment românesc de molitvenic din secolul al XVI-lea?*, p. 326–331), respectiv cu respingerea anumitor sugestii de datare (*Texte din nord-vestul Transilvaniei atribuite greșit secolului al XVII-lea*, p. 332–337) .

Nu putem încheia trecerea în revistă a articolelor din această secțiune fără a atrage atenția asupra migalei cu care Al. Mareș scoate la lumină „oamenii mici" ai culturii române, cum ar fi primul meșter de hârtie din spațiul românesc, identificat în persoana lui Ioan Hokermann, stabilit în Brașov după ce fabricase hârtie la moara Balice din apropierea Cracoviei (*Primul meșter de hârtie din țările române*, p. 301–304).

Subcapitolul *Criptografie heraldică* se constituie într-una din părțile cele mai importante ale volumului, în condițiile în care primul dintre cele șapte articole, *Observații pe marginea*

[14] În franceză, catalană și italiană este atestat din secolul al XIV-lea, în portugheză apare în veacul al XVII-lea, iar în română în secolul al XIX-lea; vezi Sanda Reinheimer Rîpeanu (sous la direction de), *Dictionnaire des emprunts latins dans les langues romanes*, București, 2004, s.v. *martialis*.

[15] Vezi Al. Mareș, *Filigranele hârtiei întrebuințate în țările române în secolul al XVI-lea*, București, 1987.

[16] Pentru relevanța datării vechilor texte pe baza examenului filigranelor, în raport cu datarea prin analiza grafiei, a limbii, a structurii formale a unui manuscris, etc., vezi I. Gheție – Al. Mareș, *Introducere in filologia românească. Probleme. Metode. Interpretări*, București, 1974, p. 92–108.

[17] *Psaltirea Hurmuzaki*, vol. I, studiu filologic, studiu lingvistic și ediție de I. Gheție și Mirela Teodorescu, București, 2005, p. 19. Datarea se sprijină pe articolul lui Al. Mareș, *Considerații pe marginea datării* ***Psaltirii Hurmuzaki*** (p. 308–315).

[18] Datarea propusă de Al. Mareș, argumentată în *Datarea* ***Codicelui Voronețean*** (p. 316–325), a fost preluată și în ediția consacrată manuscrisului, vezi *Codicele Voronețean*, ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de Mariana Costinescu, București, 1981, p. 24–25.

[19] Vezi *Data tipăririi* ***Catehismului*** *calvin: 1640 sau 1642?*, p. 346–347.

[20] Pornind de la articolul lui Al. Mareș, *Datarea* ***Manuscrisului de la Ieud*** (p. 338–345), autorii ediției consacrate codicelui au considerat că acesta a fost redactat „în jurul anului 1630", vezi *Manuscrisul de la Ieud*, text stabilit, studiu filologic, studiu de limbă și indice de I. Gheție și Mirela Teodorescu, București, 1977, p. 25.

aplicării cheii greceşti în textele slavo-române şi româneşti din secolele al XV-lea – al XVIII-lea (p. 359–367), inventariază şi discută variaţiile de echivalare pe care le înregistrează anumite slove în texte slavo-române şi româneşti scrise în cheia grecească, devenind astfel un instrument de lucru indispensabil oricărui cercetător care lucrează asupra unor texte româneşti (parţial) redactate într-o astfel de scriere. Explicarea detaliată a modalităţii în care s-a decriptat cifrul corespondenţei româno-polone din epoca lui Constantin Brâncoveanu (*Din istoria criptografiei româneşti: cifrul cancelariei brâncoveneşti pentru corespondenţa în limba polonă*, p. 388–394), devine, la rândul său, un model pentru orice demers de înţelegere a unui cod secret de scriere.

Analizele de caz întreprinse de Al. Mareş demonstrează varietatea şi importanţa informaţiilor pe care le poate oferi decriptarea scrierilor cifrate: scot la iveală cuprinsul unui raport diplomatic secret, redactat în 1662, destinat domnitorului Grigorie Ghica (*Cel mai vechi raport diplomatic cifrat în limba română*, p. 379–387), dezvăluie circumstanţele care au impus ca situaţiile politice să fie descrise în cadrul unei criptograme (*Note privind biserica românească în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea*, p. 395–402), discută condiţiile în care Dimitrie Liubavici a imprimat *Apostolul* slavon din 1547, din perspectiva raporturilor tipografului cu voievodul muntean (*Consideraţii pe marginea unei criptograme*, p. 368–375) sau propun date noi despre anumiţi scribi, în speţă Radu de la Măniceşti (*Despre o posibilă criptogramă din* ***Evangheliarul de la Londra***, p. 376–378).

Ultima secţiune a cărţii, *Viaţa cuvintelor. Lecţiuni dificile*, reuneşte unsprezece studii pasionante, dintre care cele mai multe lămuresc pasaje sau cuvinte obscure din vechile scrieri româneşti. De cele mai multe ori, analizele pornesc de la comparaţia dintre textele româneşti şi cele slavone similare sau de la utilizarea documentelor originale româneşti şi ajung să răspundă la întrebări privind etimologia termenilor discutaţi, sensul expresiilor în care aceştia apar, respectiv aria lor de circulaţie în epoca veche a limbii române.

Astfel, cercetarea consacrată termenului *filtă*, înregistrat şi ca *hiltă*, cu *f* palatalizat (*Din vechea terminologie criptografică românească:* **filtă (hiltă)** *'denumire a cheii greceşti; scriere secretă(?)'*, p. 413–422) conduce la o explicaţie semantică: *filtă* „denumire a cheii greceşti", mai degrabă decât „scrieri secrete"; reinterpretează contextul în care l-a utilizat Dosoftei: „grăiesc în *hiltă*" (*Ps.* 41) este înţeles ca „grăiesc vorbe de neînţeles" sau „grăiesc cu superioritate, cu dispreţ"; propune o etimologie slavonă (probabil ѳилътъ < gr. ὑφειλτόν) şi demonstrează că ambele variante fonetice ale cuvântului au circulat în scrierile cărturarilor moldoveni. Între alţi termeni analizaţi semnalăm şi cuvântul *mete(a)h*, considerat un slavonism de cancelarie, utilizat în veacul al XVII-lea în special în expresia *să nu aibă mete(a)h*, echivalentă cu forma verbală „să nu se amestece" sau cu locuţiunea verbală „să nu aibă amestec" (*Un slavonism de cancelarie:* ***mete(a)h*** *„amestec"*, p. 469–470), precum şi cuvinte din vechea terminologie pescărească: *cârmă*, cuvânt preluat din bulgară, cu sensul „peşte destinat hranei călugărilor" sau „instrumente de pescuit ale mănăstirii", respectiv sintagma „vama leşii" (*Din vechea terminologie pescărească*, p. 465–468). Uneori, se explică cuvinte sau fragmente neclarificate în anumite ediţii: astfel, *semn* şi *muthine* din *Pseudo-Amiras*, prezentate în glosarul ediţiei ca având 'sens nedefinit', sunt glosate ca „însemn", respectiv „căpetenie religioasă a musulmanilor"; pentru *moredin* se respinge semnificaţia de „locuitor din Moreea" şi se propune „nuredin, succesorul primului locţiitor al hanului"; de asemenea, se discută originea unor sintagme precum *văcari epaşi*, *văcari Spartii*[21], *Ptolemei Epure*[22].

În *Echivalările talantului în textele româneşti din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea* (p. 428–439) se adoptă o metodă diferită: cuvântul *talant* este analizat comparativ cu alţi termeni cu care a intrat în concurenţă, termeni care exprimau diverse unităţi ponderale sau monetare, concluziile reconstituind motivele pentru care acesta a fost preferat de traducătorii români.

Descifrarea unor fragmente obscure din scrierile vechi româneşti conduce la inventarierea unor termeni neatestaţi până în prezent, cum ar fi *papie* „titlu purtat în Bizanţ de persoana

[21] Pentru toţi aceşti termeni şi pasaje, vezi *Pasaje obscure din* ***Pseudo-Amiras***, p. 449–452.

[22] Denumire explicată în *Note filologice pe marginea* ***Cronografului*** *lui Moxa*, p. 446–448.

însărcinată cu paza palatului imperial" (*Note filologice pe marginea* ***Cronografului*** *lui Moxa*, p. 446–448), respectiv la dezavuarea opiniilor privind termeni al căror semantism a fost circumscris exclusiv contextual: astfel, *pută*, atestat în *Cazania a II-a* coresiană, nu trebuie înţeles ca „izvor", ci ca rezultat al unei greşeli tipografice: пѫтъ > пѫтъ (*Note filologice* (p. 462–464, aici p. 462). Pentru faptul că demersul filologului trebuie să ţină necontenit seama de eventualele erori transmise în decursul difuzării textului pledează şi analiza pasajului coresian din *Apostol* (Fapte, XVI, 21), unde *rumâni* are sensul de 'romani' în care se consideră că, mai degrabă decât să i se atribuie lui Coresi echivalarea intenţionată a românilor cu romanii, este plauzibilă interpretarea paragrafului ca rezultat al unei traduceri greşite a originalului slav, ceea ce face ca Moxa să rămână în continuare primul scriitor de limbă română care să fi făcut în mod voit această asimilare (**Rumân** *'roman' în vechile texte româneşti*, p. 423–427).

Trecerea în revistă a câtorva dintre cele cincizeci şi unu de studii ale prezentului volum, consacrate, în cea mai mare parte, textelor româneşti dintre secolele al XVI-lea – al XVII-lea, a pus în evidenţă câteva dintre mijloacele utilizate cu predilecţie de Al. Mareş pentru a lămuri diverse probleme ale scrierilor româneşti din epoca veche, cum ar fi analiza mărturiilor cu privire la vechimea scrierii în româneşte, cercetarea asiduă a manuscriselor şi a documentelor româneşti, datarea prin intermediul filigranelor, recurgerea permanentă la comparaţii cu texte străine similare, şi a insistat cu precădere asupra unora dintre cele mai evidente merite ale unei astfel de abordări: precizarea datei de redactare a unora dintre cele mai importante codice româneşti, conturarea mai clară a profilului unor mari cărturari români, prin identificarea de noi texte care le aparţin, reconstituirea circumstanţelor în care s-a realizat difuzarea scrierilor în româneşte, inventarierea variaţiilor de echivalare ale slovelor din textele scrise în cheie grecească.

Dacă astfel de concluzii transformă cartea în discuţie într-un reper pentru toţi cercetătorii interesaţi de istorie, limbă şi literatură română veche, am adăuga că, îndreptându-şi erudiţia, spiritul critic şi inventivitatea spre analiza unor glose, a slovelor-cifre, a unor termeni cu o unică atestare, a unor criptograme care lămuresc fine probleme de genealogie a unor copişti, Al. Mareş oferă, prin culegerea de articole pe care am descris-o, o pledoarie exemplară pentru cercetarea filologică.

EMANUELA TIMOTIN
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti"
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

Psaltirea Hurmuzaki. I. Studiu filologic, studiu lingvistic şi ediţie de ION GHEŢIE şi MIRELA TEODORESCU; II. Indice de cuvinte de ROVENA ŞENCHI, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2005, 338 p + 195 p.

Ediţia de faţă, apărută la un an de la trecerea în nefiinţă a lui Ion Gheţie, restituie publicului interesat de cultura românească veche unul dintre monumentele fundamentale ale limbii şi literaturii române: *Psaltirea Hurmuzaki*. Considerată multă vreme şi de mulţi cercetători a fi autograful traducătorului, versiunea *Psaltirii* inventariată în Biblioteca Academiei Române sub cota 3077 constituie cea mai veche scriere de acest gen, aparţinând, cel mai probabil, începutului veacului al XVI-lea. Dacă I.-A Candrea data manuscrisul cu aproximaţie între 1500 şi 1520[1], iar P.P. Panaitescu micşora intervalul, încadrând scrierea între 1500 şi 1515[2], studii mai recente, aparţinând lui Al. Mareş avansează ipoteza că textul ar putea avea ca dată *a quo* şi sfârşitul veacului al XV-lea[3].

Citată mereu alături de aşa-numitele texte rotacizante – *Psaltirea Scheiană, Psaltirea Voroneţeană* şi *Codicele Voroneţean*[4] –,

[1] I.-A. Candrea, ***Psaltirea Scheiană*** *comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI şi XVII traduse din slavoneşte*. Ediţiune critică de..., vol. I, p. XCII–XCIV.

[2] P.P. Panaitescu, *Începuturile şi biruinţa scrisului în limba română*, Bucureşti, 1965, p. 75.

[3] Vezi Al. Mareş, *Consideraţii pe marginea datării* ***Psaltirii Hurmuzaki***, în LR, XLIX, 2000, nr. 4–6, p. 682.

[4] Text editat şi comentat de Mariana Costinescu într-o lucrare de referinţă, distinsă cu Premiul „Timotei Cipariu" al Academiei Române (vezi *Codicele Voroneţean*. Ediţie critică, studiu

Psaltirea Hurmuzaki, ca majoritatea textelor amintite, s-a aflat în situaţia ingrată de a nu fi cunoscut o ediţie modernă, alcătuită după noile principii de transcriere şi interpretare a grafiei chirilice. Este meritul lui I.-A Candrea de a fi introdus-o în circuitul ştiinţific în 1916, într-o lucrare de referinţă în care autorul alcătuieşte un studiu comparativ al psaltirilor româneşti din veacurile al XVI-lea – al XVII-lea. Manuscrisul care o conţine a fost dăruit Bibliotecii Academiei Române de Eudoxiu Hurmuzaki în 1904[5] şi a fost editat prima oară în 1979 de C. Ciuchindel[6]. Acesta reproduce textul în transliteraţie şi, potrivit autorilor ediţiei de faţă, „prezintă frecvent lecţiuni eronate" (p. 11).

Aşa încât o ediţie critică, de tip academic, cum este ediţia pe care o prezentăm, constituia o necesitate imperioasă pentru filologia românească. Totodată, o lucrarea de o asemenea importanţă, care ridică atât de multe probleme la nivelul transcrierii şi al limbii, nu putea fi făcută decât de filologi cu experienţă vastă în critica textelor şi tehnica ediţiilor. Această sarcină a fost asumată de Ion Gheţie, şeful colectivului de limbă literară şi filologie la data la care lucrarea a intrat în planul de activitate al Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", şi Mirela Theodorescu, cercetător principal în cadrul aceluiaşi sector, care semnează împreună primul dintre volumele ediţiei. Textul propriu-zis al psaltirii este cuprins între paginile 85 şi 211 ale volumului, urmate, de la p. 213–338, de facsimilele reproduse după manuscrisul 3077, păstrat la Biblioteca Academiei, ceea ce îi permite cititorului o mai bună înţelegere a soluţiilor adoptate în transcriere.

Importanţa acestui text pentru cultura românească este evidenţiată în studiul filologic al ediţiei (p. 9–22). Autorii au avut de rezolvat aici două probleme majore: să stabilească dacă textul reprezintă originalul traducerii sau este numai o copie a acesteia, şi să-l dateze.

Faptul că un filolog de talia lui I.-A Candrea a susţinut că *Psaltirea Hurmuzaki* „spre deosebire de cele două precedente (Scheiană şi Voroneţeană), nu este copia unui manuscris anterior, ci însuşi autograful traducătorului din slavoneşte"[7], i-a determinat pe majoritatea cercetătorilor interesaţi de acest aspect să subscrie acestui punct de vedere. Au fost însă şi voci care au afirmat contrariul, văzând în *Psaltirea Hurmuzachi* o simplă copie după o psaltire anterioară. Printre susţinătorii acestei din urmă opinii pot fi citaţi G. Pascu, Al. Procopovici, Andrei Avram şi, nu în ultimul rând, Ion Gheţie. Nu este lipsit de importanţă faptul că, anterior celor afirmate de Candrea, Ov. Densusianu, pornind de la aspectul grafic al unor cuvinte, considera că textul este o copie, şi nu originalul traducerii.

Aşadar, preocupările lui Ion Gheţie privitoare la acest aspect sunt mai vechi. Mai precis, cu peste 30 de ani înaintea studiului de faţă, într-un articol dedicat acestui aspect, autorul considera că „*Psaltirea Hurmuzachi* nu este autograful traducătorului, ci o copie executată după o psaltire slavo-română"[8]. La această concluzie a ajuns ghidându-se după criteriile aplicate de Candrea pentru a demonstra că *Psaltirea Scheiană*, editată de el, aparţine unui copist şi nu traducătorului.

Aceste criterii sunt reluate, cu unele deosebiri, şi în studiul de faţă. Astfel, prezenţa alternanţelor grafice în textul psaltirii, invocată de Ion Gheţie în studiul din 1974, nu mai este considerată o probă solidă că manuscrisul ar fi fost copiat, întrucât s-a dovedit că acestea pot apărea şi în texte originale[9]. Totodată, localizarea textelor rotacizante în Banat – Hunedoara, întreprinsă de Ion Gheţie într-o altă lucrare apărută în 1982[10], a fost motivul pentru care autorii prezentei ediţii au considerat că nici alternanţa *mp/p* nu mai poate fi reţinută ca argument, dat fiind faptul că în veacul al XVI-lea, în zona respectivă, coexistau rostirile *rumpe/ rupe*. Dintre argumentele invocate în favoarea

filologic şi studiu lingvistic de Mariana Costinescu, Bucureşti, Editura Minerva, 1981).

[5] Vezi G. Ştrempel, *Catalogul manuscriselor româneşti. B.A.R. 1601–3100*, vol. II, Bucureşti, 1983, p. 450.

[6] *Psaltirea Hurmuzaki*. Transliteraţie, prefaţă şi note de C. Ciuchindel, Bucureşti, 1979.

[7] *Op. cit.*, I, p. L.

[8] Ion Gheţie, ***Psaltirea Hurmuzaki*** *– copie sau orginal?*, în *Studii de limbă literară şi filologie*, vol. III, 1974, p. 241–259.

[9] Vezi Al. Rosetti, *Istoria limbii române.* I, *De la origini până la începutul secolului al XVI-lea*, Ediţie definitivă, Bucureşti, 1986, p. 411.

[10] Ion Gheţie, *Banatul şi textele rotacizante*, în LR, XXXI, 1982, nr. 3, p. 238–246.

aserțiunii că psaltirea nu reprezintă autograful traducătorului, pot fi amintite: omisiunile de slove, înregistrate în partea inițială, mediană sau finală a cuvântului, completate uneori de scrib deasupra rândului; omisiunile de cuvinte întregi, datorate uni copist neglijent sau grăbit. „Aceste omisiuni – afirmă Ion Gheție și Mirela Theodorescu – ca și altele, observate și îndreptate în unele cazuri, trebuie atribuite unui copist neglijent și grăbit, care, conștient de greșelile sale, revine asupra textului, ca să le corecteze. Se cuvine să arătăm că și unei persoane care traduce i se poate întâmpla să omită câte un cuvânt și, eventual, să-l introducă deasupra sau pe marginea rândului. Numărul omisiunilor ne obligă să le atribuim, în marea lor majoritate, unui copist grăbit și insuficient de conștiincios, și nu unui eventual traducător" (p. 15–15). Alteori, copistul omite porțiuni întregi de text, fapt constatat și de Candrea pentru *Psaltirea Scheiană* și considerat de acesta un argument pentru a susține faptul că textul e o copie. Așa-numitele *bourdons*, ștersăturile, grafiile prin care sunt corectate anumite slove fără a fi anulate cele greșite, precum și cuvinte sau grupuri de cuvinte slave, rămase netraduse, ori grafiile hibride, alcătuite din slove ce aparțin, deopotrivă, cuvântului slav și corespondentului său românesc, ca și prezența lui *săpun* în locul lui *isop*, ca urmare a unei lecturi greșite[11], sunt alte argumente în sprijinul afirmației că „*Psalirea Hurmuzaki* nu este autograful traducătorului, ci o copie executată după o psaltire slavo-română de un scrib care proceda uneori la modificări ale textului român (prin confruntarea cu versiunea originală sau apelând la altă traducere românească). E adevărat că în unele cazuri argumentele noastre nu exclud cu desăvârșire posibilitatea unei traduceri, ci o fac mult mai puțin probabilă. Luate în ansamblu, probele noastre se întregesc reciproc și conduc indiscutabil la concluzia că *Psaltirea Hurmuzaki* e o copie" (p. 18–19).

Pentru datarea manuscrisului s-a recurs la examenul hârtiei. Aceasta este de proveniență italiană și prezintă două tipuri diferite de filigran. Primul dintre acestea, la care Candrea făcea referire fără a-l fi putut reconstitui, reprezintă o *corabie cu vâsle având în vârful catargului un steag*, numit în literatura de specialitate *corabie* sau *navă*, prezent în manuscris în două variante[12], iar celălalt o *ancoră simplă*, întâlnită, de asemenea, în două variante[13].

Faptul că niciuna dintre variantele acestor filigrane nu este identică, ci doar asemănătoare, cu acelea din dicționarul lui Charles Briquet, împiedică datarea precisă a manuscrisului. Autorii au acordat, prin urmare, credit ipotezei formulate de Al. Mareș în studiul consacrat acestei probleme. Filigranul *ancora*, prezent pe file din caietele 15–18 ale manuscrisului i-a permis autorului citat, încadrarea textului în intervalul 1491–1516: „variantele cu însemnul *ancorei simple* aparțin unui tip de filigran pentru care dispunem de informații referitoare la perioada sa de circulație [1501–1506]. (...) stocul de hârtie însemnat cu cele două variante din *Psaltirea Hurmuzaki* a putut fi folosit într-un interval de zece ani, care se plasează între 1491 și 1516 (prima dată rezultă din scăderea a zece ani din data celei mai vechi variante cunoscute, iar a doua din adăugarea a zece ani la data celei mai recente variante cunoscute"[14].

În lipsa unui filigran identic sau cel puțin apropiat cu acela reprodus de Briquet, celălalt tip, reprezentând o *luntre*, nu a putut fi folosit pentru datare. Se știe însă că acesta a circulat în a doua jumătate a secolului al XV-lea. Așa încât cercetări viitoare, consacrate acestui subiect, ar putea coborî și mai mult în timp anul copierii *Psaltirii Hurmuzaki*.

O problemă deschisă rămâne și *originalul slavon după care s-a efectuat traducerea*. Concluzia autorilor este aceea că „prin trăsăturile caracteristice atât vechii, cât și noii redacții a *Psaltirii* slavone, *Psaltirea Hurmuzaki* pare a avea o vechime mai mare decât a celorlalte psaltiri din secolul al XVI-lea" (p. 12–13).

Studiul lingvistic al textului scoate la iveală dificultățile cu care cei doi editori s-au confruntat

[11] În legătură cu acest aspect vezi, pe larg, Ion Gheție, *Cea mai veche atestare a cuvântului **săpun** și raportul dintre psaltirile românești din secolul al XVI-lea*, în LR, XIX, 1970, nr. 3, p. 250, precum și idem, ***Psaltirea Hurmuzaki** – copie sau original?*, p. 258.

[12] Pentru reproducerea acestora, vezi Al. Mareș, *art. cit.*, p. 679.

[13] *Ibidem*, p. 680.

[14] *Ibidem*, p. 681–682. Cât privește intervalul de zece ani invocat, Al. Mareș consemnează într-o notă de subsol: „Cifra reprezintă durata de consum a hârtiei dedusă din examinarea perioadelor de circulație ale variantelor de filigran" (*ibidem*, nota 29).

în aducerea la lumină a celui mai vechi text românesc cunoscut. Capitolul consacrat *grafiei* (p. 23–35) dezvăluie caracteristicile fiecărei slove în parte. Numeroasele variante folosite în notarea aceluiaşi fonem, diversele valori pe care aceeaşi slovă le poate căpăta în funcţie de poziţia în care este notată, alteori abaterile de la regulile consacrate ale grafiei chirilice– toate prezentate şi analizate în detaliu – scot la iveală efortul depus de editori în demersul lor de a îmbrăca textul psaltirii în veşmânt latin. Elocventă, în acest sens, este următoarea afirmaţie, făcută de autori după prezentarea caracteristicilor slovei ѣ: „Concluzia noastră este că ne aflăm în faţa unui text copiat de o persoană puţin familiarizată cu regulile scrierii chirilice româneşti şi, în afară de aceasta, şi insuficient de priceputâ în descifrarea textului pe care îl copiază. S-ar putea să ne aflăm în faţa unui copist care are altă limbă maternă decât româna şi aceasta în ciuda faptului că există suficiente exemple care probează faptul că el este familiarizat cu particularităţile graiurilor de tip moldovenesc" (p. 29).

Particularităţile privitoare la *fonetică*, *morfologie*, *sintaxă* şi *lexic* fac obiectul caiptolelor următoare, în care textul a fost analizat până la cele mai mici detalii.

Piatra de încercare a realizatorilor prezentei ediţii a *Psaltirii Hurmuzaki* a constituit-o, indiscutabil, transcrierea textului. După cum mărturisesc autorii în *Notă asupra ediţiei* (p. 76–83), „avem [...] în faţă un text cu o grafie lipsită de consecvenţă, greu de descifrat nu o dată, dacă nu chiar imposibil de descifrat pe alocuri. Trebuie să afirmăm cât se poate de clar că [...] nu putem considera că soluţiile la care am apelat în unele situaţii sunt perfecte. Ele sunt perfectibile, ceea ce înseamnă că noi oferim o ipoteză de lucru, care poate fi oricând înlocuită prin alta, avansată de un cercetător mai avizat" (p. 76). Cele 1457 de note de subsol din aparatul critic al ediţiei dovedesc cu prisosinţă dificultăţile întâmpinate şi depăşite de editori în interpretarea grafiei textului. Sunt surprinse aici grafiile susceptibile de mai multe interpretări, erorile, ştersăturile, adaosurile interliniare sau marginale ale copistului.

Volumul al doilea al recentei publicaţii a Editurii Academiei are ca obiect editarea indicelui de cuvinte folosite de traducător în redactarea *Psaltirii Hurmuzaki*. Indicele a fost alcătuit de Rovena Şenchi în cadrul Institutului de Lingvistică din Bucureşti în urmă cu peste 40 de ani, forma manuscrisă a acestuia fiind păstrată, până acum, ca lucrare de uz intern. În *Notă asupra indicelui* (p. 5–7) Mirela Theodorescu subliniază utilitatea dovedită de atestările oferite de acest indice în elaborarea unor lucrări ştiinţifice fundamentale, ceea ce a determinat conducerea Institutului să considere oportună publicarea lui în forma în care a fost redactat. Cu toate acestea, există unele dificultăţi în consultarea acestuia, prezentate şi explicate de Mirela Theodorescu în nota introductivă, astfel încât accesul cititorului la termenul sau forma care-l interesează este mult uşurat. Cuvintele-titlu sunt ordonate, cu unele abateri, conform succesiunii slovelor din alfabetul chirilic. În situaţia în care termenul nu este atestat în text sub forma de bază, respectiv nominativ, singular, nearticulat, pentru substantive, infinitiv, pentru verbe, cuvântul-titlu este reconstituit de Rovena Şenchi cu litere latine. „Textul indicelui, precum şi soluţiile oferite de autoare în privinţa numeroaselor greşeli de copist au fost respectate de noi – consemnează Mirela Theodorescu – chiar dacă există uneori o anumită inconsecvenţă" (p. 6). S-a intervenit, totuşi, în rarele situaţii în care au fost remarcate unele greşeli evidente de transcriere ale Rovenei Şenchi.

În final, Mirela Theodorescu face următoarea aserţiune: „Cu toate inconsecvenţele şi dificultăţile semnalate, indicele PH [*Psaltirii Hurmuzachi* – n.n., M.S.I.] este extrem de util. El oferă toate ocurenţele fiecărui cuvânt şi variantele grafice. [...] Sperăm că strădania noastră de a pune în circulaţie indicele *Psaltirii Hurmuzaki* într-o formă tipărită să contribuie, alături de ediţia de faţă, la o mai bună cunoaştere a celui mai vechi text românesc păstrat până în zilele noastre" (p. 7) – speranţă care, după părerea noastră, are toate şansele să devină realitate.

Realizată în condiţii tipografice demne de o editură de prestigiu cum este Editura Academiei, ediţia *Psaltirii Hurmuzaki* îndeplineşte toate condiţiile pentru a deveni o lucrare de referinţă în filologia românească. La aceasta au contribuit din plin studiile filologic şi lingvistic, alcătuite cu acribia şi rigoarea dovedite de Ion Gheţie şi Mirela Theodorescu în toate lucrările ştiinţifice elaborate împreună sau individual.

MARIA STANCIU ISTRATE
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti"
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

M. GOGA, **Apprenons le roumain. Cours pour les Français qui veulent apprendre le roumain**, Bucureşti, Editura Niculescu, 2006, 288 p.

Foarte probabil, orice vorbitor nativ al unei limbi resimte o emoţie vie la citirea unui manual al propriei limbi, realizat pentru străini, deoarece are o nouă imagine a sistemului cu care el este familiarizat încă din copilărie, imagine conturată, eventual, şi în funcţie de sistemul propriu publicului-ţintă.

Prin volumul de faţă, Mircea Goga reuşeşte nu numai să ofere o imagine clară a principalelor trăsături ale limbii române, dar şi să le prezinte pe acestea în aşa fel încât să fie mai uşor asimilate sau înţelese de către auditoriul său, în speţă studenţii, în mare parte francezi, care urmează cursurile de română ale Facultăţilor Paris IV (Sorbonne) şi Paris III (Sorbonne Nouvelle).

Volumul se deschide cu un amplu capitol introductiv (p. 10–70), aşezat sub semnul cuvintelor lui R. Poincaré, care evidenţiază influenţa particulară a culturii franceze asupra culturii româneşti. Descrierea procesului de formare a poporului român devine un bun preambul atât pentru un excurs asupra istoriei limbii române, în cadrul căruia un loc aparte îl ocupă ampla prezentare a straturilor lexicale ale limbii române, în special a fondului moştenit din latină, analizat cu precădere din perspectiva apartenenţa termenilor de origine latină la vocabularul fundamental, cât şi pentru trecerea în revistă a principalelor trăsături fonetice şi lexicale ale limbii române, unde se insistă asupra alternanţelor fonetice, respectiv asupra mijloacelor interne de îmbogăţire a vocabularului românesc.

Cele douăzeci şi şapte de lecţii propriu-zise, care constituie partea principală a cărţii (p. 71–217), au o structură unitară, cuprinzând un text util cursanţilor în diverse situaţii de comunicare („Cum ne prezentăm?"; „Cum exprimăm timpul? Cum aflăm cât e ceasul?"; „Cum facem cumpărături?"; „Unde mâncăm? Unde luăm masa?" etc.), dar şi ilustrativ pentru o anumită problemă gramaticală („Cum exprimăm cantitatea şi cum numărăm" serveşte la introducerea numeralelor; „Zis şi făcut" prezintă participiul şi utilizarea acestuia în timpurile compuse; „Hai să ne grăbim" descrie interjecţia şi stilul indirect etc.), un vocabular cu termeni noi din textul respectiv, largi explicaţii privind tema gramaticală în dezbatere şi o serie de exerciţii. Autorul insistă cu subtilitate asupra unor particularităţi ale românei care ar putea crea probleme studenţilor, cum ar fi alternanţele fonetice, postpunerea articolului, flexiunea numelui şi legătura sa cu sistemul prepoziţional, indicativul verbelor neregulate, dubla utilizare a formelor pronumelui, pe care le prezintă fie explicându-le în raport cu modelul latin şi integrându-le în sistemul romanic (vezi, de exemplu, explicarea vocativului în *-e*, p. 150), fie recurgând la analize contrastive (vezi, de exemplu, lista substantivelor care au genuri diferite în română şi franceză, p. 78). Atenţia specială acordată fiecărei probleme gramaticale, exemplificată prin numeroase situaţii de caz, oferă celor care parcurg manualul posibilitatea de a-şi însuşi un vocabular variat, organizat adesea în clase semantice (vezi, de exemplu, lista adjectivelor care exprimă defecte fizice, p. 123, sau tabloul adjectivelor care exprimă defecte morale, prezentate în paralel cu antonimele lor, p. 122–123).

Fără îndoială, capitolul final (p. 218–277), consacrat prezentării literaturii române, văzute sub ambele sale dimensiuni – populară şi cultă – are o contribuţie importantă la succesul acestui volum, căci autorul nu se mărgineşte să ofere o descriere a principalelor specii ale literaturii folclorice, respectiv a principalelor curente literare româneşti sau o trecere în revistă a autorilor reprezentativi, ci pune la dispoziţia cititorului numeroase texte, de cele mai multe ori în traducere proprie. Prin această introducere în istoria literaturii române, studentul va avea la îndemână o antologie *sui-generis*, care îi va permite să-şi diversifice cunoştinţele de limbă română, în condiţiile în care textele româneşti şi transpunerile lor în franceză sunt prezentate în oglindă, dar va avea şi o imagine clară a contribuţiei unor autori de origine română la cultura franceză, regăsind excerpte din scrieri semnate de nume precum Anne de Noailles, E. Cioran sau E. Ionescu.

În concluzie, volumul de faţă reprezintă un manual de limbă română riguros, atent construit,

care reuşeşte să familiarizeze studentul francez cu structura limbii române, să-i semnaleze elementele particulare ale acesteia şi să-i pună la dispoziţie, într-o formă accesibilă, un lexic cât mai variat, invitându-l totodată să-şi continue străduania de a învăţa româneşte printr-o amplă pledoarie privind cultura şi istoria românilor, prezentate frecvent din perspectiva raporturilor româno-franceze.

EMANUELA TIMOTIN
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti" Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

MIHAELA POPESCU, **Limba română. Vocabularul**, Bucureşti, Editura ALL, 2003, 78 p.

Apărută în colecţia „Pocket Teacher" a Editurii ALL, lucrarea *Limba română. Vocabularul* iese în evidenţă prin câteva trăsături speciale.

Fără a fi structurat în mod formal în două părţi distincte, volumul face trecerea, prin succesiunea capitolelor sale, de la definirea şi descrierea vocabularului românesc şi, implicit a limbajelor sale, precum şi a subansamblurilor lexico-semantice, la modul în care problemele de vocabular, fie ele etimologice, semantice sau privitoare la definiţii, sunt prezente şi tratate în dicţionarele de diferite tipuri existente. Astfel, după ce îşi defineşte şi delimitează obiectul de studiu, autoarea se ocupă de aspecte teoretice şi terminologice precum relaţia dintre *vocabular* şi *limbă*, continuând, în capitole succesive, prin a se ocupa de: *fondul principal lexical, masa vocabularului, arhaisme, regionalisme, împrumuturi (vechi sau neologice)*, de limbaje precum *argoul* şi *jargonul*, de *mijloacele de îmbogăţire a vocabularului* şi de relaţia dintre acestea şi *etimologie*, de *polisemie, sinonimie, antonimie, omonimie şi paronimie*.

Urmărind, deopotrivă, felul în care subansamblurile lexico-semantice sau problemele de etimologie sunt reflectate în dicţionare (preocupare anunţată încă din capitolul intitulat *Ce este şi ce conţine dicţionarul?*), lucrarea continuă cu capitolele în care sunt descrise diferitele tipuri majore de lexicoane (explicative, enciclopedice, de sinonime, de antonime, de neologisme, terminologice), subliniindu-se rolul şi importanţa fiecăruia dintre ele în fixarea achiziţiilor, dar şi în rezolvarea unor potenţiale probleme în situaţii de examen.

Aşadar, din câte ştim, cartea de faţă este prima de acest gen pe piaţa românească de carte şcolară. Această împrejurare se datorează, pe de-o parte, observaţiilor pe care autoarea le-a făcut fie consultând diverse materiale existente (cărţi, broşuri, manuale), şi discutând cu elevi de diferite nivele, fie prin însăşi natura pregătirii sale de filolog şi lexicograf.

Autoarea ajunge la concluzia că, în ciuda exploziei de dicţionare la care asistăm, a cererii şi a ofertei în continuă creştere, publicul, în general, dar mai cu seamă cel şcolar, rămâne încă derutat, continuând să privească în mod limitat dicţionarele drept cărţile pe care le consulţi doar atunci când nu cunoşti un cuvânt şi în care este de aşteptat să găseşti orice cuvânt.

Mai mult, atunci când se află în situaţia de a rezolva exerciţiile de lexic şi de stilistică propuse în diverse teste şi culegeri, elevii recurg, aproape fără excepţie, la rezolvările propuse de cărţi, memorând răspunsurile, pentru a le avea la îndemână în situaţii de examen, fără a înţelege, aşadar, fenomenele lingvistice în profunzimea şi logica lor.

Procedând astfel, pierderile sunt considerabile, deoarece, pe de o parte, elevii nu vor ajunge niciodată să înţeleagă problemele legate de vocabular şi de modul de organizare al acestuia, de relaţiile care se stabilesc între cuvinte etc.

Pe de altă parte, orice încercare de memorare, neînsoţită de înţelegerea fenomenului, comportă riscul uitării sau al reproducerii greşite a textului învăţat pe de rost. În plus, aşa cum spune autoarea, "oricâte dicţionare am cumpăra, oricât de noi şi de bogate ar fi ele, este nevoie să ştim *cum* şi la *care* dintre ele să apelăm în diverse împrejurări, pentru a le utiliza, într-adevăr, ca pe nişte unelte de lucru performante; altminteri, ele vor rămâne, pentru bibliotecile noastre, piese mai mult sau mai puţin decorative."

Pentru a evita aceste situaţii, volumul *Limba română. Vocabularul* se situează cu succes la jumătatea drumului dintre *cunoştinţele teoretice* despre lexic (pe care le rezumă, punctând esenţialul, dar atrăgând atenţia şi asupra unor

aspecte şi noţiuni noi) şi modul în care acestea pot fi *aplicate*, cu ajutorul dicţionarelor, în rezolvarea exerciţiilor din culegeri, manuale sau din testele pentru examenele de admitere.

Această carte nu se adresează numai elevilor şi profesorilor (direct interesaţi de fixarea cunoştinţelor predate, de obişnuirea elevilor cu utilizarea dicţionarului şi de îmbogăţirea vocabularului acestora). Ea se constituie într-un ghid pentru toţi cei care se preocupă, pe de o parte, de vocabularul limbii române, de structura şi de dinamica lexicului românesc, de felul în care el este reprezentat în dicţionare, iar pe de altă parte, de exprimarea corectă.

Din toate aceste motive, volumul se recomandă ca o lucrare de sinteză, practică, accesibilă, dar în acelaşi timp de ţinută academică, oferind cititorilor o imagine completă a lexicului, considerat ca diasistem, dar urmărit şi în diacronie (toate acestea adaptate, desigur, nivelului şi nevoilor specifice ale destinatarilor), dar şi modele de analiză lexicală şi de rezolvări ale unor probleme ce ţin de dificultăţile vocabularului limbii române.

MELANIA BĂDIC
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti" Bucureşti, Calea 13 Septembrie, nr. 13

MIHAELA POPESCU, **Dicţionar de stilistică**, Bucureşti, Editura ALL, 2003, 268 p.

De la apariţia sa la Editura ALL, cartea Mihaelei Popescu, *Dicţionar de stilistică,* a fost tipărită în multiple tiraje, care au demonstrat atât utilitatea volumului în ceea ce priveşte domeniul abordat, cât şi virtuţile incontestabile ale modului în care a fost conceput şi realizat.

Obiectivul dublu – teoretic şi practic – face ca lucrarea să urmărească, pe de o parte, explicarea şi fixarea prin exemple a noţiunilor domeniului, lărgirea orizonturilor celor interesaţi de realizarea unor performanţe (olimpiade, concursuri), asigurarea cunoştinţelor obligatorii pentru examenele de bacalaureat şi de admitere la facultăţi care au discipline de concurs de profil filologic (litere, limbi străine, drept, ştiinţele comunicării, jurnalistică etc.).

Pe de altă parte, lucrarea se constituie într-un instrument de lucru riguros pentru toţi cei care se iniţiază în tehnica scrisului sau sunt puşi în situaţia de a realiza analize de text.

Analizele, complete, includ componenta stilistică a textului, fixarea registrului, a domeniului, a stilului funcţional căruia acesta îi aparţine şi reprezintă o operaţie preliminară. Din acest motiv, cartea include termeni care aparţin stilisticii funcţionale, dar şi termeni mai generali, revendicaţi de retorică, pragmatică, teoria literaturii, lingvistică generală, precum şi noţiuni metalingvistice. Acesta este un aspect inedit, foarte important care, printre altele, diferenţiază cartea de faţă de lucrările care au apărut anterior în domeniu, aspect motivat şi susţinut perfect de faptul că stilistica este o disciplină de graniţă.

Mai mult, în cartea sa, Mihaela Popescu nu se limitează la analiza stilistică a textului literar, ci a textului în general, aşa cum apare el în diverse domenii, ca realitate scrisă sau ca discurs.

Lucrarea nu reprezintă un inventar de procedee stilistice sau de figuri retorice, ci oferă cititorilor terminologia şi uneltele necesare realizării unor analize stilistice complete şi cât mai pline de acurateţe. În conţinutul său se regăsesc şi prezentarea şi discutarea noţiunilor şi a conceptelor cu care analiza stilistică operează. De aceea, aşa cum o arată şi titlul, cartea nu a fost concepută ca un *dicţionar de figuri*, ci ca un *dicţionar de stilistică.*

Astfel, alături de intrări precum: *metaforă, comparaţie, epitet, rimă* etc., apar, în egală măsură: *text, discurs, limbaj, aşteptare frustrată, limbă de lemn,* ş.a.m.d.

De pildă, sub intrarea consacrată abaterii, autoarea se ocupă de toate accepţiunile cu relevanţă stilistico-gramaticală ale termenului, enunţând definiţii pertinente şi recurgând la exemple lămuritoare. Reproducem, pentru exemplificare, această situaţie:

ABATERE

Prin abatere se înţelege orice îndepărtare de la o regulă generală, formulată explicit (aşa cum sunt, de pildă, regulile gramaticale) sau nu, de la un sens, considerat denotativ, de la un reper general.

În timp şi prin uz, abaterea se poate extinde, se poate instituţionaliza, devenind ea însăşi regulă (→ normă) şi luând locul unei reguli (norme) mai vechi.

Trebuie să facem deosebirea între abaterile care reprezintă *greşeli de exprimare*, devieri de la utilizarea corectă a unei limbi, şi abaterile *intenţionate.* Abaterile-greşeli, ca şi cele voite, pot fi întâlnite la orice nivel al limbii. Se pronunţă, de pildă,

bleomaren, deşi corect este *bleumarin*. Auzim, din păcate, *la doisprezece noaptea*, deşi, normal este: *la douăsprezece noaptea* ş.a.m.d. Abaterile intenţionate sunt rezultatul dorinţei celui care vorbeşte sau scrie de a da o notă aparte discursului (→ discurs) sau textului (→ text) său, de a marca afectiv mesajul pe care îl transmite. De asemenea, trebuie să ţinem seamă de faptul că unele dintre abaterile intenţionate sunt licenţele poetice, care reprezintă sacrificarea normelor în vigoare în favoarea metricii şi a prozodiei (→ licenţă, normă). Vom înţelege mai bine diferenţa dintre cele două tipuri de abateri, comparând următoarele seturi de exemple:

a) **Ai citit cartea* ***care*** *ţi-am împrumutat-o?*
Ai citit cartea ***pe care*** *ţi-am împrumutat-o?*

b) 1. *Eu i-am tot explicat, dar* ***individul*** *se face că nu înţelege.*
2. *Eu i-am tot explicat, dar* ***ipochimenul*** *se face că nu înţelege.*

În exemplul a)* este evident că abaterea constă în violarea, din ignoranţă sau neglijenţă, a următoarei reguli sintactice: este obligatoriu ca pronumele relativ *care* să fie precedat de prepoziţia *pe* atunci când introduce o subordonată atributivă în care are funcţia sintactică de complement direct. În cuplul de exemple de sub b) constatăm că situaţia se schimbă. Întâlnim şi aici o violare a normei, care ar fi cerut ca întregul mesaj să fie exprimat în acelaşi cod, adică în aceeaşi limbă literară actuală. Or, nu se întâmplă aşa, căci în b) 2. este adus un termen din fondul lexical arhaic al limbii *(ipochimen)*. Acest lucru este, într-adevăr, o abatere de la normă, dar ea se petrece din voinţa autorului mesajului, este intenţionată şi nu reprezintă o greşeală, ba mai mult, conduce spre obţinerea unor sensuri suplimentare, conotative, a unui efect ironic evident.

Mai ales în literatură, dar uneori şi în discursurile de alte tipuri, abaterile pot constitui o atitudine de frondă împotriva normelor academice. În situaţiile în care abaterile sunt intenţionate ele mizează pe efectul de aşteptare frustrată (→ aşteptare frustrată), care funcţionează ca un stimul pentru destinatar. Remarcând abaterea, destinatarul îşi pune întrebări asupra rolului ei, încearcă să şi-o explice şi s-o interpreteze şi astfel începe, de fapt, demersul de cântărire a valorilor suplimentare, conotative ale discursului (textului) respectiv (→ conotaţie, discurs, text).

Aşa cum se observă, fiecare termen operaţional utilizat în explicaţii apare tratat la locul lui alfabetic, iar relaţiile dintre respectivele intrări sunt marcate prin trimiteri reciproce.

În plus, cartea oferă utilizatorilor definiţii şi explicaţii moderne, din perspectiva teoriilor de referinţă şi într-un limbaj accesibil. Astfel, cititorilor li se oferă perspective multiple, noi, asupra problemelor tratate, fără ca modalitatea de transmitere să fie îngreunată de o terminologie pretenţioasă.

Având în vedere faptul că, în cadrul articolelor sale, lucrarea oferă *modele* de analiză pe text, exemplele care susţin, în fiecare caz în parte, explicaţiile teoretice sunt foarte variate. Acestea sunt extrase, în majoritatea lor, din autori incluşi în programele şcolare ale diferitelor arii curiculare, dar autoarea nu a exclus, în principiu, nicio altă categorie de texte, de la cele vechi, precum *Vechiul Testament* la exemple culese din diferite tipuri de publicaţii (de cultură, informative, ziare umoristice etc.). Exemplele care nu sunt urmate de indicarea vreunei unei surse aparţin autoarei.

Lucrare de sinteză, cartea este concepută pentru a completa o lacună evidentă (cel puţin la data publicării) în literatura românească de specialitate (în care există dicţionare de termeni literari, enciclopedii de figuri de stil, compendii de terminologie poetică şi retorică, dicţionare de ştiinţe ale limbii etc.). Limbajul în care este redactată cartea este de o mare acurateţe, accesibil dar în acelaşi timp riguros, iar analizele pe care autoarea le întreprinde sunt realizate cu precizie, fineţe şi cu un incontestabil simţ al limbii.

Din motivele discutate mai sus, cartea îşi defineşte o arie extinsă de utilizatori, incluzând orice cititor dornic să pătrundă mecanismele relaţiei dintre text şi mesajul poetic, dintre expresivitate şi mărcile lingvistice ale acesteia.

NARCISA FORĂSCU
Universitatea din Bucureşti, Facultatea de Litere
Str. Edgar Quinet nr. 5–7

DUMITRU LOŞONŢI şi SABIN VLAD, **Tezaurul toponimic al României. Transilvania (TTRT), Valea Hăşdăţii**, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2006, 138 p. + 1 h.

Prin apariţia celor două volume din *Tezaurul toponimic al României. Transilvania*, anume *Judeţul Sălaj*[1] şi *Valea Hăşdăţii*, prinde contur îndeplinirea visului unor generaţii de oameni de ştiinţă, fie ei lingvişti, geografi ori istorici, de a se realiza o lucrare monumentală privind toponimia României. Cauze obiective, ca specificul toponimiei şi al izvoarelor istorice din diferitele provincii istorice ale ţării: Banat, Oltenia, Muntenia, Moldova ori Transilvania, cât

[1] Dumitru Loşonţi şi Sabin Vlad, *Tezaurul toponimic al României. Transilvania, Judeţul Sălaj*, Bucureşti, Editura Academiei, 2006.

şi subiective, datorate concepţiilor diferite de redactare, au făcut ca dicţionarul toponimic să apară fragmentar: *Dicţionarul toponimic al Banatului, Dicţionarul toponimic al României. Oltenia, Tezaurul toponimic al României. Moldova, Dicţionarul toponimic al României. Muntenia, Tezaurul toponimic al României. Transilvania,* primele două finalizate, celelalte în stadii diferite de elaborare.

Aşa cum se precizează în *Introducere,* bazele proiectului au fost puse încă din 1978, în cadrul colectivului de onomastică de la Institutul de Lingvistica şi Istorie Literară din Cluj-Napoca. Cu acest prilej s-a convenit ca toponimia Transilvaniei să fie redactată pe judeţe şi bazine hidrografice.

Ceea ce trebuie subliniat încă de la început, în privinţa cercetătorilor clujeni, este importanţa deosebită acordată anchetelor făcute de specialişti, şi mai ales „anchetării succesive a mai multor informatori sau serii de informatori" (p. 8), pentru a elimina orice risc privind omiterea unor nume sau apariţia unor explicaţii lacunare.

Cu formaţie de dialectologi, autorii oferă în *Introducere* o serie de *Date privind localităţile, informatorii şi fişarea materialului,* sporind autenticitatea materialului toponimic inventariat şi analizat.

Normele tehnice de redactare sunt expuse succint în secţiunea a III-a, *Precizări în legătură cu organizarea lexicografică a materialului,* din *Introducere.*

O noutate faţă de dicţionarele toponimice ale Olteniei, Munteniei sau Banatului o constituie localizarea toponimelor după modelul atlaselor dialectale, prin numerotarea cu cifre arabe a localităţilor anchetate, fapt favorizat de numărul relativ mic al acestora (21 de sate) şi de ponderea pe care o reprezintă, în economia lucrării, toponimele obţinute prin anchete de teren. Prin adoptarea acestei modalităţi de localizare s-a câştigat spaţiu tipografic, în favoarea unei bogate informaţii privind obiectele denotate, cu trimitere la subiecţi, marcaţi cu cifre romane. Această soluţie este binevenită, în cazul când îi ajută pe redactori să propună soluţii etimologice corecte, de exemplu, la articolele: **BÁIA** „îi baie de piatră, loc pietros", **BARONEÁSCA** „pădure; a fost cumpărată de la baronul..."; **BATRÂNA** „o fost cândva on codru întreg de pădure bătrână" etc.

Apropiindu-se întrucâtva de metoda „câmpurilor toponimice", adoptată de cercetătorii ieşeni, şi de cea a „articolelor – matca", folosită de toponomaştii bucureşteni, onomaştii clujeni au ordonat într-un singur articol de dicţionar „toponimele care provin din acelaşi cuvânt" (p. 14).

Schema unui articol este însă mult mai complexă, întrucât cumulează: toponime simple şi compuse, cu determinantul la singular şi la plural, variante accentuale şi lexicale, cât şi sintagme cu prepoziţii, deosebindu-se de câmpul toponimic, o structură în care „un nucleu toponimic devine determinantul unor structuri sintagmatice desemnând obiecte din clase (socio)geografice diferite, *dar situate în apropierea obiectului central desemnat de nucleu*"[2], cât şi de articolele-matcă din DTRO[33], respectiv DTRM, care cunosc trei variante: articole matcă cu determinantul la singular, cu determinantul la plural şi articole-matcă prepoziţionale, la rându-le structurate după natura determinantului: antroponim, toponim, termen curent.

Diferită este şi opţiunea, uneori nejustificată, de a reconstitui o formă de singular a unor toponime cu forme de plural. De exemplu: **ALUN** (din Alunii, Alunii {uteştilor), **ALUNEL** (din Aluneii), **ARIN** (din Arinii), **BAN** (din Banii lui Mătiaş) etc.

Numele de localităţi au o redactare diferită de a toponimelor minore. Satele sunt localizate prin menţionarea expresă a comunei şi a judeţului cărora le aparţin, beneficiind de atestări documentare, de informaţii cu privire la părţile satului, numărul locuitorilor, potrivit ultimului recensământ (2002), numele locuitorilor şi ale ocupaţiilor predominante.

Numele oficial al satului este însoţit de corespondentul lui în limba maghiară şi, eventual de denumirea populară. Se subordonează denumirii satului toate toponimele minore formate de la acesta. Într-un alineat

[2] Dragoş Moldovanu (coord.), *Tezaurul toponimic al României. Moldova,* vol. I, Partea a 3-a, *Toponimia Moldovei în documente scrise în limbi străine (exclusiv slavona) (1332–1850),* Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2004. p.VII.

[3] Gheorghe Bolocan (coord.), *Dicţionarul toponimic al României. Oltenia,* vol. I, (A–B), Craiova, Editura Universitaria, 1993, p. 11–16.

aparte se menţionează etimologia. În cazul etimoanelor antroponimice se menţionează prin abrevieri şi subclasa antroponimică: *n. fam., dim., hip., por., pren., sprn.* etc.

Reproducem, spre exemplificare, în rezumat, un articol de dicţionar – nume de sat:

„**FÍLEA DE JOS**, ung. *Alsófüle,* pop. *Filea de Jos*, sat în com. Ciurila – CJ. At. 1450 kenezius Vanesa de Alsofile...(Suciu I. 239). V. şi *Calea Filii, Gura Filii, Podu Filii, Valea Filii.*

Filea poate fi adaptarea formei vechi maghiare *File*, provenită de la antrop. magh. *File,* atestat în 1319... Cum *Filea* e cunoscut şi ca antroponim românesc (v. DOR 57), Pătruţ OR 42 deriva numele satelor transilvanene de la acesta.

La recensământul din 18.II.2002, satul avea 254 de locuitori. Ei îşi zic *fileni*... Sunt agricultori şi muncitori navetişti la Turda sau Cluj-Napoca."

Inventarul toponimic, semnalat în *Cuprins* ca *Dicţionarul numelor topice*, este urmat de *Anexe* privind: *Indicele alfabetic al cuvintelor care apar în numele compuse numai ca determinanţi*, la care se fac trimiteri în cazul toponimelor analitice, la secţiunea etimologică, *Indicele numelor de familie din localităţile cercetate* şi *Harta cu localităţile cercetate.*

Tehnica de redactare folosită în *Tezaurul toponimic al României. Transilvania, Valea Hăşdăţii*, are avantajul de a oferi, într-un spaţiu limitat, de 100 de pagini, un volum de informaţii bogat şi variat, ca fapte de limbă vorbită, dar şi ca informaţie de natură istorică şi sociologică.

MARIA DOBRE
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti" Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

RADU MUŞAT, **Nume proprii – nume comune. Dicţionar de antonomază**, Iaşi, Editura Polirom, 2006, 311 p.

Aşa cum sugerează titlul, cartea profesorului Radu Muşat este un dicţionar de termeni a căror origine este un nume propriu. Figura de stil prin care numele proprii: de persoane, de locuri, de personaje literare sau opere artistice, s-au lexicalizat, poartă numele de antonomază. De aici subtitlul cărţii: *Dicţionar de antonomază,* poate mai potrivit *„de antonomaze",* prin analogie cu *Dicţionar de epitete,* de exemplu, în care, determinantul desemnează atât procedeul cât şi rezultatul transferului semantic. Este, cu alte cuvinte un dicţionar de împrumuturi deonomastice, din care numai o parte infimă sunt formate pe terenul limbii romane: *bârsană, gherlă, joimăriţă, pazvangiu* etc., celelalte fiind împrumuturi din franceză, italiană, engleză etc., cu originea îndepărtată în nume de ţări şi oraşe, în personaje mitologice şi personalităţi: istorice, ştiinţifice, politice, artistice, religioase etc.

În bună tradiţie lexicografică, cuvintele sunt însoţite de date privind clasa lexico-gramaticală a acestora, completate cu definiţii adecvate, cu trimiteri la posibilele etimoane şi urmate de informaţii de tip enciclopedic privind numele proprii care le-au generat. Majoritatea articolelor de dicţionar beneficiază de trimiteri bibliografice corespunzătoare.

Dicţionarul propriu-zis este precedat de o *Notă asupra ediţiei*, semnată de Luminiţa Botoşineanu, şi de o *Listă de abrevieri*, iar la sfârşit, o bibliografie bogată şi variată, sub titlul *Sigle şi abrevieri bibliografice* completează lucrarea.

Componenta enciclopedică a articolelor de dicţionar reprezintă partea cea mai fascinantă a volumului, oferind celui care-i răsfoieşte paginile cunoştinţe privind originea îndepărtată a unor cuvinte, inaccesibile nespecialiştilor. Dincolo de unii termeni de specialitate din diferite domenii ca cel al ştiinţelor exacte: *abelian, mercur, morse, parkinson, poloniu, röntgen, volt* etc., al literaturii: *alexandrin, safic* etc., filosofiei: *apolinic, platonism* etc., al religiei: *panaghie, tedeum* etc., nu mai puţine sunt cuvintele din viaţa cotidiană, care au la origine nume de locuri: *arteziană* < fr. *artésien*, cf. npr. *Artois*, provincie în nordul Franţei; *azil* < fr. *asile*, cf. npr. *Asylum*, depresiune la Roma..., spaţiu folosit ca loc de refugiu; *bluză* < fr. *blouse,* cf. npr. *Pelusium*, oraş întărit în delta Nilului; *cafea* < tc. *kahve,* ngr. *kafés,* fr. *café,* cuvânt cu etimologie multiplă ce îşi are originea în npr. *Kaffa,* regiune în Etiopia, patria arborelui de cafea; *coniac* < fr. *cognac*, cf. npr. *Cognac*, oraş în Franţa, centru de producere şi comercializare a băuturii etc.

Foarte mulți termeni evocă personaje din mitologia greacă: *afrodisiac, atlas, ateneu, clorofilă, grație* etc. și latină: *carne, cereale, ianuarie, martie* etc., numele unor botaniști celebri: *dalie, gardenie,* ale unor fizicieni, chimiști, matematicieni. Sunt și o serie de cuvinte care desemnează obiecte, ce n-au legătură cu inventatorul, ci cu o personalitate marcantă din epocă. Astfel, *begonie,* numele unei plante ornamentale, a fost dat în onoarea guvernatorului din Santo Domingo, Michel Begon, de către botanistul marseillez Charles Plumière. La fel a fost dat numele arbustului ornamental *hortensie*, în onoarea Hortensiei, regina Olandei.

Este foarte interesant de urmărit istoria unor nume proprii devenite comune. Astfel, despre cuvântul *liceu*, din lat. *lyceum*, fr. *lycée*, aflăm că-și are originea îndepărtată în numele gimnaziului *Lykeion*, ale cărui baze au fost puse de Aristotel, așezământ atenian în care filosoful a predat 19 ani. Despre cuvântul *monedă* ni se spune că are la origine supranumele zeiței Iunona, anume *Moneta* „sfătuitoarea", venerată pentru „sfaturile bune pe care le dădea romanilor, în diverse circumstanțe. După istoricul Titus Livius, în dependințele templului capitolin al Iunonei Moneta se afla și atelierul de fierărie din Roma Veche, unde sclavii făceau monede de aramă" (p. 188).

Unii termeni au evoluat semantic: *luciferic* „demonic", cf. n.pr. *Lucifer* „aducător de lumină" < *lux, lucis* „lumină", alții s-au transmis în expresii: *caudine → a trece pe sub furcile caudine* „a impune condiții umilitoare, (fig.) a se supune unei critici severe", făcând trimitere la un episod dureros din istoria armatei romane, când, în trecătoarea *Furcae Caudinae*, la 321 î. Hr., aceasta a suferit o înfrângere umilitoare din partea samniților.

Din această scurtă prezentare se poate observa că *Dicționarul* elaborat de Radu Mușat, este un prețios ghid de cultură generală, util celor interesați de istoria cuvintelor, în general, de originea acestora, mai apropiată sau mai îndepărtată, în special.

MARIA DOBRE
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti" București, Calea 13 Septembrie nr. 13

ION NICOLAE, **Toponimie geografică**, București, Editura Meronia, 2006, 275 p.

Discipol al profesorului Gh. Dragu, el însuși cadru universitar, Ion Nicolae, își propune ca prin *Toponimie geografică* să aducă la zi cursul omonim al maestrului, publicat în 1973, „primul curs universitar de toponimie geografică" (p. 8).

Încă din *Cuvânt înainte* autorul pune în discuție caracterul interdisciplinar al toponimiei și revendică dreptul geografilor de a se ocupa de știința numelor de locuri, argumentând că „fără toponimie nu există geografie" (p. 7), adăugând, mai departe, că numele de locuri au o importanță deosebită atât ca „documente istorice și de limbă", cât și ca documente ale „geografiei istorice umane" (p. 16).

În spiritul obiectivului cursului, de a familiariza studenții din anii terminali ai Facultății de Geografie, „cu principalele probleme ale toponimiei" (p. 7), în prima parte a cărții, capitolul I, sub titlul *Toponimia și geografia – un binom științific autentic* (p. 11–130), sunt evocate figurile emblematice ale geografilor preocupați de toponimie: Ion Conea, Simion Mehedinți, George Vâlsan, D. Pușchilă, V. Mihăilescu etc. și se definesc toponimele, subliniindu-se legătura acestora cu apelativele (entopicele) care le-au generat.

Capitole distincte privesc: *Criteriile și principiile cercetării toponimice, Metodele cercetării toponimice, Categorii toponimice, Odonimele – categorie geografică de toponime (Microtoponimia urbană).*

Bun cunoscător al lucrărilor de specialitate, autorul apelează la contribuțiile lingviștilor în identificarea principiilor cercetării toponimice, în utilizarea metodelor de cercetare, în clasificarea toponimelor. Nume ca Iorgu Iordan, Nicolae Drăganu, G. Giuglea, Marius Sala, Ion Toma, Gh. Bolocan etc. sunt deseori vehiculate.

Mai apropiată domeniului de studiu al geografilor, partea a II-a a cărții, completează problematica volumului cu aspecte privind: *Impactul societății asupra învelișului vegetal și valorificarea resurselor naturale reflectate în toponimia românească, Toponimia oficială, Geografie istorică și toponimie dobrogeană, cu privire specială asupra județului Tulcea, Toponimie internațională* (p. 131–220).

Patru lucrări de toponimie emblematice sunt reproduse în partea a III-a, intitulată *Crestomaţie*, anume: George Giuglea, *Schiţă de toponimie românească*, Ion Conea, *Între toponimie şi geografie*, George Vâlsan, *Toponimie din punct de vedere geografic. Distribuţia în România a trei animale dispărute: bour-zimbru-breb*, Constantin Mircea Ţefănescu, *Consideraţii asupra toponimului „Ardeal"*.

Un util tabel, alcătuit în sprijinul celor interesaţi de dinamica numelor de aşezări umane, de implicaţiile administraţiei şi politicului în schimbarea numelor, este prezent în *Anexă: Localităţi al căror nume a fost modificat (în ultimul secol) pe cale oficială.*

Bibliografia aferentă cărţii este prezentată sub forma notelor bibliografice poziţionate în subsolul paginilor.

În ansamblul său, *Toponimie geografică* este o lucrare bine documentată şi bogat ilustrată, prin coroborarea cercetărilor lingviştilor cu cele ale geografilor şi istoricilor privind toponimia şi terminologia geografică populară. Studiilor referitoare la toponimia autohtonă li se adaugă contribuţia autorului având ca subiect: *Toponimia britanică, Toponimia Americii Latine.* În acelaşi capitol, *Toponimie internaţională,* sunt făcute şi *Unele observaţii privind oiconimia actuală a Republicii Moldova.*

MARIA DOBRE
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti" Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

⁂ **Dicţionar invers al numelor de ape din România**, Craiova, Editura Universitaria, 2006, 137 p.

Având ca model o lucrare similară privind lexicul limbii române, elaborată în cadrul Institutului de Lingvistică din Bucureşti, respectiv, *Dicţionar invers*, 1957, profesorul Gh. Bolocan, conducătorul Colectivului de onomastică al aceluiaşi institut, implicat în elaborarea *Dicţionarului toponimic al României. Oltenia* (DTRO) şi *Muntenia* (DTRM), a avut ideea realizării unor inventare asemănătoare privind numele de ape şi de sate, proiect realizat prin anii 1985, în cadrul practicii studenţilor. Concepute ca instrumente de lucru, în sprijinul toponomaştilor, aceste fişiere s-au adăugat altora, cum ar fi cele privind: termenii entopici, antroponimia istorică, fişierul etimologic şi cel de termeni regionali, la întocmirea cărora au participat cercetătorii colectivului.

O valorificare iniţială a primelor două fişiere s-a realizat atunci când domnul Gh. Bolocan, redactorul responsabil al *Dicţionarului toponimic al României. Oltenia* şi autorul soluţiilor etimologice din volumele I–II, parţial III, a urmărit corelaţia oiconime-hidronime şi identificarea unor formanţi în structura toponimelor, de tipul *-iţa, -na* etc. Rezultatele acestor investigaţii sunt expuse pe larg în *Introducere* la vol. I, p. 45–53, şi vol. II, p. 5–23.

Prin dispariţia profesorului Gh. Bolocan, unii dintre discipolii domniei sale, autorii acestui volum (alături de Gh. Bolocan), anume Ion Toma, Elena Şodolescu-Silvestru şi Iustina Burci, direct implicaţi în redactarea computerizată a materialului, au considerat ca o datorie să valorifice prin publicare cele două fişiere toponimice.

Dicţionar invers al numelor de ape din România este o sistematizare după secvenţa finală a inventarului numelor de ape curgătoare şi stătătoare din România, înregistrate în ampla lucrare *Atlasul Cadastrului Apelor din Republica Populară Română*, publicată de Cornel Rusu în 1964.

Acest *Dicţionar invers al numelor de ape din România* serveşte, după afirmaţia autorilor, „în stabilirea corectă a unor etimologii", prin urmare un auxiliar, în folosul celor implicaţi în elaborarea dicţionarelor toponimice.

Intenţia autorilor este salutară, având în vedere că unele dicţionare toponimice, concepute pe provincii istorice, componente ale proiectului naţional *Tezaurul toponimic al României*, sunt în faze diferite de redactare, respectiv: *Tezaurul toponimic al României. Moldova, Tezaurul toponimic al României. Transilvania* şi *Dicţionarului toponimic al României. Muntenia.*

Întrucât materialul faptic este expus pe două coloane: în partea stângă, hidronimele, clasificate alfabetic după litera finală, însoţite, când e cazul de sinonime, iar în dreapta sunt reproduse informaţiile din *Atlas*, corespunzătoare fiecărui hidronim, în *Introducere* se încearcă explicarea datelor codificate „în sistemul zecimal" privind

bazinul hidrografic, lungimea cursului de apă şi suprafaţa bazinului.

Trebuie făcută observaţia că folosirea acestor date nu se poate face fără apelul la *Atlas*, care cuprinde trei volume, primul cu hărţile diverselor bazine hidrografice, al II-lea cu *Tabele cu date* asupra reţelei hidrografice şi al III-lea, *Index alfabetic* (cf. DTRO, II, *Introducere* p. 5).

De asemenea în spiritul rigurozităţii cu care lucra profesorul Bolocan, considerăm că o selecţie a inventarului hidronimic supus sistematizării era necesară căci, cui ar folosi faptul că ni se prezintă hidronime ca *Pârâul Alb, Pârâul lui Ivan, Valea de Peşti, Valea din Mijloc* sau *Valea Mare* etc. „de la coadă la cap" (p. 4) ?

MARIA DOBRE
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti"
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

FRÉDÉRIC DAMÉ, *Încercare de terminologie poporană română.* Cu 300 de gravuri. Ediție îngrijită și prefață de I. Oprișan, București, Editura Vestala, 2006, XII + 192 p.

Prin această ediție este repusă în circulație o excepțională lucrare, apărută în 1898, datorată lui Frédéric Damé, francez stabilit în secolul al XIX-lea în România, cunoscut și pentru marele său dicționar român-francez în 5 volume, publicat între anii 1893 și 1895. În lucrare sunt înfățișate și ilustrate extrem de numeroase obiecte ale culturii materiale tradiționale a poporului român, grupate pe domenii cum ar fi: *Carul, Olăria, Albinăritul* etc. E de la sine înțeles că cele 300 de gravuri completează în chipul cel mai fericit descrierea propriu-zisă. Reproducerea anastatică (prin scanare) garantează conformitatea totală cu ediția princeps, numai că, în acest caz, e greu de știut în ce constă presupusa „îngrijire" a ediției, îngrijire trecută în dreptul numelui I. Oprișan.

SILVIA PITIRICIU, *Terminologia matematică. Probleme de etimologie*, Craiova, Editura Sitech, 2005, 200 p.

Lucrarea este alcătuită din următoarele patru părți: *Introducere* (p. 5–6), *Analiza etimologică* (p. 7–174), *Concluzii* (p. 175–196), *Bibliografie selectivă* (p. 197–200).

Partea cea mai întinsă conține *Lista de termeni* (p. 22–174), un veritabil dicționar etimologic de specialitate, care se remarcă prin efortul de a indica nu numai etimologia directă, ci și pe cea mai îndepărtată, anume din perspectiva limbilor antice, greacă și latină, și chiar din perspectiva radicalului indo-european. În acest mod cititorului îi sunt sugerate de fiecare dată modificările semantice și formale care au condus, din cele mai vechi timpuri, la termenii actuali (de ex.: *hexagon, ordonată, polinom* etc.).

VICTOR CELAC
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti"
București, Calea 13 Septembrie nr. 13

NICOLAE FELECAN, *Vocabularul limbii române*, Cluj-Napoca, Editura Mega, Presa Universitară Clujeană, 2004, 268 p.

Cartea publicată de Nicolae Felecan în 2004 sintetizează, după mărturia autorului, o experiență acumulată în domeniu de-a lungul mai multor ani de cercetări. Lucrarea încearcă să ofere, într-o manieră tradițională, o perspectivă generală asupra bogăției și varietății vocabularului limbii române. Astfel, după prezentarea unor noțiuni generale de *lexicologie*, prilej cu care autorul stabilește cauzele și împrejurările în care apar cuvinte noi ori altele migrează spre periferia vocabularului, sunt prezentate, pe scurt, ramurile acestei discipline: etimologia, onomastica, împărțită în antroponimie și toponimie, lexicografia. După aceste precizări preliminare, Nicolae Felecan trece la clasificarea cuvintelor din lexicul românesc, uzând de criteriile unanim acceptate: structura materială a cuvintelor, importanța lor, originea, structura semantică. Ultima parte a lucrării este rezervată creațiilor interne, apărute prin derivare sau compunere.

ADRIANA STOICHIȚOIU-ICHIM, *Vocabularul limbii române actuale. Dinamică, influențe, creativitate*, București, Editura Bic All, [2006], 158 p.

Cunoscută ca specialistă în lexicologie, semantică lexicală ori stilistică funcțională, Adriana Stoichițoiu-Ichim oferă acum celor interesați de problemele pe care le ridică lexicul limbii române, o lucrare care valorifică rezultatele cercetărilor sale concretizate în studii, articole sau

prezentări ținute la emisiuni de radio și televiziune pe teme de cultivare a limbii române. Cartea se evidențiază în raport cu cele de același profil prin aceea că materialul de cercetare este actual, mai precis acesta este excerptat din presa scrisă și audiovizuală din ultimul deceniu al secolului al XX-lea. Intenția autoarei este aceea de a evidenția *dinamica vocabularului românesc*, felul în care limba reflectă schimbările petrecute recent în viața României la diverse niveluri.

Corpusul rezultat în urma cercetării este analizat în funcție de calea pe care a apărut: derivare, compunere, calc lingvistic, împrumut. Un loc special este rezervat abrevierilor într-un capitol sugestiv intitulat: *Abrevierile în româna actuală: modă sau necesitate?* (p. 37–52), ca și celei mai puternice influențe străine exercitate asupra vocabularului românesc, respectiv limba engleză. Astfel, în capitolul *Aspecte ale influenței engleze în româna actuală* (p. 53–82), Adriana Stoichițoiu-Ichim abordează anglicismele întâlnite în stilul publicistic dintr-o perspectivă predominant normativă, delimitându-se astfel de cercetările anterioare, care aveau în vedere în special aspectele strict lingvistice, cercetate din perspectivă descriptivă. Pătrunderea unui număr însemnat de termeni argotici în discursul publicistic justifică includerea în lucrare a capitolului intitulat *Redescoperirea argoului* (p. 119–156).

MARIA STANCIU-ISTRATE
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti"
București, Calea 13 Septembrie nr. 13

Revista „Limba română" se adresează unui cerc larg de cititori interesaţi de problemele lingvisticii.

Revista abordează studiul limbii române: gramatică, vocabular, limbă literară şi stilistică, istoria lingvisticii româneşti, dialectologie, cultivarea limbii, ortografie, etimologie, onomastică şi filologie.

Revista publică, de asemenea, o bibliografie anuală exhaustivă a lucrărilor de lingvistică apărute în ţara noastră, articole de lingvistică generală, note, comentarii, consultaţii şi recenzii.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sunt rugaţi să înainteze articolele, notele şi recenziile în două exemplare culese la calculator, împreună cu dischetele aferente. Tabelele şi ilustraţiile vor fi numerotate în continuarea celor din text. Se va evita repetarea aceloraşi date în text, în tabele şi grafice. Explicaţia figurilor va fi culeasă pe o pagină separată. Toate notele de subsol se numerotează de la 1 în continuare. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanţelor internaţionale.

Responsabilitatea asupra conţinutului articolelor revine în exclusivitate autorilor.

Răspunsul comitetului de redacţie cu privire la manuscrisele primite va fi comunicat autorilor în termen de 2 (două) luni.

Manuscrisele nepublicate nu se înapoiază.

ADRESA REDACŢIEI

INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ
„IORGU IORDAN – AL. ROSETTI"
Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5
050711, Bucureşti, România
Tel. (4021) 318 81 06/int. 2230
E-mail: inst@iordan.lingv.ro

ADRESA EDITURII

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5
050711, Bucureşti, România
Tel. (4021) 318 81 06/int. 2116, 2119
E-mail: edacad@ear.ro
Adresa web: www.ear.ro

LIMBA ROMÂNĂ

Calea 13 Septembrie nr. 13
050711, Bucureşti 5
România

Founded in 1952
4 issues every year

Editor-in-Chief: Marius Sala

Assistant Editors: Gh. Chivu and Alexandru Mareş

Editorial Secretary: Doru Mihăescu

Romanian Associate Editors: Gr. Brâncuş, Valeria Guţu Romalo, Theodor Hristea, Camelia Stan, Laura Vasiliu, Rodica Zafiu

International Associate Editors: Silviu Berejan, Klaus Bochmann, Anatoli Ciobanu, Jiří Felix, Teresa Ferro, Christian Ionescu, Cicerone Poghirc, Tamara Repina

LIMBA ROMÂNĂ is devoted to the study of the Romanian language: grammar, vocabulary, the literary language and stylistics, the history of Romanian linguistics, dialectology, language refinement, orthography, etymology, onomastics and philology, articles in general linguistics, commentaries, opinions on usage, notes and reviews. The journal also publishes annually an exhaustive bibliography of works in linguistics printed in Romania.

Editorial address: Redacţia revistei LIMBA ROMÂNĂ, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", Calea 13 Septembrie nr. 13, 050711, Bucureşti 5, România.

Books for review and publications for exchange should be sent to the address above.

Subscriptions should be sent to:

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050711, Bucureşti, România; tel. (4021) 318 8146, (4021) 318 8106; fax (4021) 318 2444; e-mail: edacad@ear.ro; adresa web: www.ear.ro

RODIPET S.A., Piaţa Presei Libere, nr. 1, sector 1, P.O. Box 33–57, Bucureşti, România, tel. (4021) 318 7000, (4021) 318 7001; fax (4021) 318 7002; (4021) 318 7003; e-mail: rodipet@rodipet.ro

ORION PRESS IMPEX 2000 S.R.L., P.O. Box 77–19, sector 3, Bucureşti, România, tel./fax (4021) 610 6765, (4021) 210 6787; tel. 0311 044 668; e-mail: office@orionpress.ro

BIBLIOTECA „ASTRA"
SIBIU

Revista „Limba română" se adresează unui cerc larg de cititori interesaţi de problemele lingvisticii.

Revista abordează studiul limbii române: gramatică, vocabular, limbă literară şi stilistică, istoria lingvisticii româneşti, dialectologie, cultivarea limbii, ortografie, etimologie, onomastică şi filologie.

Revista publică, de asemenea, o bibliografie anuală exhaustivă a lucrărilor de lingvistică apărute în ţara noastră, articole de lingvistică generală, note, comentarii, consultaţii şi recenzii.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sunt rugaţi să înainteze articolele, notele şi recenziile în două exemplare culese la calculator, împreună cu dischetele aferente. Tabelele şi ilustraţiile vor fi numerotate în continuarea celor din text. Se va evita repetarea aceloraşi date în text, în tabele şi grafice. Explicaţia figurilor va fi culeasă pe o pagină separată. Toate notele de subsol se numerotează de la 1 în continuare. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanţelor internaţionale.

Responsabilitatea asupra conţinutului articolelor revine în exclusivitate autorilor.

Răspunsul comitetului de redacţie cu privire la manuscrisele primite va fi comunicat autorilor în termen de 2 (două) luni.

Manuscrisele nepublicate nu se înapoiază.

ADRESA REDACŢIEI

INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ
„IORGU IORDAN – AL. ROSETTI"
Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5
050711, Bucureşti, România
Tel. (4021) 318 81 06/int. 2230
E-mail: inst@iordan.lingv.ro

ADRESA EDITURII

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5
050711, Bucureşti, România
Tel. (4021) 318 81 06/int. 2116, 2119
E-mail: edacad@ear.ro
Adresa web: www.ear.ro

LUCRĂRI RECENT APĂRUTE LA EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ „IORGU IORDAN – AL. ROSETTI", **Dicționarul limbii române (DLR)**, serie nouă, tomul I, partea a III-a, litera **D** (D – DEÎNMULȚIT), 2006, CXLVI + 342 p.; partea a IV-a, litera **D (DEJA - DEȚINERE)**, 2006, 436 p.

INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ ŞI ISTORIE LITERARĂ „ SEXTIL PUŞCARIU", CLUJ-NAPOCA, **Atlasul lingvistic român pe regiuni. Transilvania,** vol. IV, de GRIGORE RUSU, VIOREL BIDIAN, DUMITRU LOŞONȚI, 2006, 131 p. + 144 hărți.

INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ „IORGU IORDAN – AL. ROSETTI", **Studii de gramatică şi de formare a cuvintelor**, coordonator: MARIUS SALA, 2006, 504 p.

INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ „IORGU IORDAN – AL. ROSETTI", **Floarea darurilor**, volum îngrijit de VIOLETA BARBU şi AL. MAREŞ, 2006, 380 p.

ACADEMIA ROMÂNĂ, **Locul lui H. Tiktin, membru de onoare al Academiei Române, în lingvistica românească**, volum îngrijit de G. MIHĂILĂ, 2006, 190 p.

OTILIA DRAGOMIR (îngrij.), **Istoria Țărâi Rumâneşti, atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino**, 2006, 220 p. + 166 p. facsimile.

DORU MIHĂESCU, **Cronografele româneşti**, 2006, 324 p.

MARIA STANCIU-ISTRATE, **Calcul lingvistic în limba română (cu specială referire la scrieri beletristice din sec. XIX)**, 2006, 380 p.

MILE TOMICI, **Onomastica sârbilor şi a croaților din România**, 2006, 524 p.

MARIA MĂRDĂRESCU-TEODORESCU, ANCA ULIVI, **Antologie fonetică a limbii române**, vol. II, 2006, 156 p.

LAURENȚIA DASCĂLU JINGA, **Pauzele şi întreruperile în conversația românească actuală**, 2006, 240 p.

EMIL SUCIU, **Cuvinte româneşti de origine turcă,** 2006, 280 p. („Etymologica" 21).

CĂTĂLINA VĂTĂŞESCU, **Studii româno-albaneze. Note semantice şi etimologice**, 2006, 206 p. („Etymologica" 22).

ANDREI AVRAM, **Comentarii şi ipoteze etimologice**, 2006, 184 p. („Etymologica" 23).

MIHAI MITU, **Cercetări etimologice şi lexico-semantice**, 2006, 164 p. („Etymologica" 24).

VIRGIL NESTORESCU, **Din viața cuvintelor româneşti**, 2006, 202 p. („Etymologica" 25).

DUMITRU LOŞONȚI, **Certitudini şi ipoteze etimologice**, 2007, 186 p. („Etymologica" 26).

IULIA MĂRGĂRIT, **Comentarii etimologice şi semantice**, 2007, 398 p. („Etymologica" 27).

GR. BRÂNCUŞ, **Studii de istorie a limbii române**, 2007, 284 p.

SANDA GOLOPENȚIA, **Limba descântecelor româneşti**, 2007, 238 p. („Limba română").

ISSN 0024–3523

LR, LVI, nr. 3, p. 237–336, Bucureşti, 2007